

בבית המשפט העליון

דנ"א 5325/19

דנ"א 5326/19

לפני :
כבוד המשנה לנשיאה (בדימי) ח' מלצר
כבוד השופט נ' הנדל
כבוד השופט י' עמית
כבוד השופטת ד' ברק-ארז
כבוד השופט ע' גרוסקופף

המבקשת בדנ"א 5325/19
והמשיבה 2 בדנ"א 5326/19 :
הכשרה חברה לביטוח בע"מ

נ ג ד

המשיב 1 :
אבי פיקאלי

המשיבים 2-3 בדנ"א 5325/19
והמשיבים 3-4 בדנ"א
5326/19 :

איי.די.איי חברה לביטוח בע"מ
אייל סלבין

המשיב 4 בדנ"א 5325/19
והמבקש בדנ"א 5326/19 :
היועץ המשפטי לממשלה

המבקשת להצטרף כידידת
בית המשפט :
אגוד חברות הביטוח בישראל (ע"ר)

בקשה לקיום דיון נוסף בפסק הדין ב-רע"א 9849/17,
שניתן בתאריך 04.06.2019 (כבי השופטים : י' עמית, ד'
ברק-ארז ו-ע' גרוסקופף)

תאריך הישיבה :
י"ט באלול התש"ף (08.09.2020)

בשם המבקשת בדנ"א
5325/19 והמשיבה 2 בדנ"א
5326/19 :

עו"ד גד טיכו ; עו"ד אלון קנטי ; עו"ד ד"ר שחר
ולר ; עו"ד דביר דמנד

בשם המשיב 1 :
עו"ד ג'ון גבע ; עו"ד שלומי הדר ; עו"ד ליעד בנימין

בשם המשיבים 2-3 בדנ"א

5325/19

והמשיבים 3-4 בדנ"א

: 5326/19

עו"ד אלי הישראלי; עו"ד הילה ארז-רון

בשם המשיב 4 בדנ"א

5325/19 והמבקש בדנ"א

: 5326/19

עו"ד לימור פלד

בשם המבקשת להצטרף

כידידת בית המשפט:

עו"ד ברק טל; עו"ד שגיאה שיף; עו"ד גבי פריאל

פסק-דין

המשנה לנשיאה (בדימ') ח' מלצר:

1. בפנינו דיון נוסף בפסק דינו של בית משפט זה (מפי חבריי וחברתי, השופטים: ' עמית, ד' ברק-ארז ו-ע' גרוסקופף) ב-רע"א 9849/17 מתאריך 04.06.2019 (להלן: פסק הדין), במסגרתו התקבלה בקשת רשות ערעור על פסק דינו של בית המשפט המחוזי בתל אביב-יפו (כב' השופטת ש' דותן) ב-ע"א 40514-06-17 מתאריך 19.11.2017, בגדרו נדחה ערעור על פסק דינו של בית משפט השלום בתל אביב-יפו (כב' השופטת א' בוסני) ב-תא"מ 60057-03-15 מתאריך 17.04.2017, בו לא נתקבלה הודעת צד ג' ששלח המשיב 1 (פיקאלי) למבקשת ב-דנ"א 5325/19 והמשיבה 2 ב-דנ"א 5326/19 (הכשרה חברה לביטוח בע"מ).

2. השאלה המשפטית המונחת להכרעתנו היא האם במקרה בו פוליסת ביטוח לרכב (מקיף, או צד ג') כוללת מגבלת גיל לנהג, ובעל הרכב מאפשר לאדם שאיננו עומד במגבלת הגיל לנהוג ברכב, ובמהלך הנהיגה נגרם נזק לרכב, או לרכב אחר – נשלל הכיסוי הביטוחי, או שמא מדובר בהחמרת סיכון, כמשמעה בסעיפים 17 ו-18 לחוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981 (להלן: חוק חוזה הביטוח, או החוק), המזכים בתגמולי ביטוח מופחתים.

3. בתאריך 05.11.2019 חברי, השופט נ' הנדל נעתר לבקשה לקיום דיון נוסף, וזה התקיים בתאריך 08.09.2020.

להלן יובאו הנתונים הנדרשים להכרעה.

4. מר שרון שמביקו (להלן גם: המבוטח) רכש פוליסת ביטוח מקיף עבור רכב שבבעלותו (להלן: הפוליסה) מידי: הכשרה חברה לביטוח בע"מ (להלן גם: המבטחת). הפוליסה כללה החרגה המגבילה את השימוש ברכב לנהגים מעל גיל 30, בזו הלשון:

"מוצהר ומוסכם בזה כי הפוליסה אינה מכסה נזק שייגרם לרכב המבוטח או לצד ג' אם בעת קרות הנזק הרכב היה נהוג ע"י נהג שטרם מלאו לו 30 שנים".

ההגבלה הנ"ל הופיעה בעמוד השני לפוליסה, תחת הפרק: "הגבלת גיל", ובעמוד הראשון לפוליסה, תחת פרק שכותרתו: "הרשאים לנהוג", נכתב גם כי: "הנהג הצעיר ביותר בגיל: 30". טופס הצעת הפוליסה נקב גם הוא במגבלת הגיל האמורה, ובו סומנה האפשרות של הגבלת גיל הנהג. יצוין כי הפוליסה הונפקה למבוטח בתאריך 15.10.2013, חמישה חודשים לפני התאונה שהתרחשה, ואשר תתואר להלן.

5. בתאריך 21.03.2014 המבוטח ואחד מעובדיו יצאו לנסיעה ברכב, כאשר מי שנהג ברכב היה העובד, מר אבי פיקאלי, שהיה בן 23 באותו הזמן. במהלך הנסיעה אירעה תאונה, בה פגע הרכב של המבוטח ברכב שנעצר לפניו, שהיה בבעלותו של המשיב 3, מר אייל סלבין, ובו נהגה גב' עדן סלבין. כתוצאה מכך, נגרם לרכב הנפגע נזק משמעותי. המבטחת והבעלים של הרכב הנפגע (המשיב 3) הגישו תביעה לבית משפט השלום כנגד מר פיקאלי, בגין הנזקים שנגרמו להם. מר פיקאלי הגיש הודעת צד ג' כנגד הכשרה חברה לביטוח בע"מ, המבטחת של הרכב הפוגע, כאמור. תביעות אלו נדונו בבית משפט השלום הנכבד וכן בערעור בבית המשפט המחוזי הנכבד.

עוד יש לציין כי בסמוך לאחר התאונה, המבוטח התקשר לסוכנות של המבטחת, ובשיחה הטלפונית הוא נשאל אם מי שנהג ברכב היה מעל גיל 30. המבוטח השיב על שאלה זו בחיוב (למרות שתשובתו לא תאמה את אשר קרה בפועל, כאמור).

ההליכים הקודמים

6. בית משפט השלום הנכבד קבע כי הפוליסה כללה החרגה מפורשת בדבר נהיגה ברכב המבוטח על-ידי נהג שגילו מתחת ל-30, ומשכך אי העמידה במגבלת הגיל שוללת את הכיסוי הביטוחי, ואין מדובר בהחמרת סיכון, כמשמעותה בסעיפים 17 ו-18 לחוק חוזה הביטוח. בתוך כך, בית משפט השלום הנכבד ציין כי במקרים חריגים ניתן לראות

באי עמידה במגבלת גיל כהחמרת סיכון, אולם בנסיבות המקרה, בהן הוכח כי המבוטח קיבל לידי את הפוליסה חמישה חודשים לפני התאונה, ונוכח העובדה כי הוא אישר בעדותו שקרא את העמוד הראשון של הפוליסה (שבו הייתה מנויה ההחרגה בדבר מגבלת הגיל, כאמור), כך שידע על מגבלת הגיל ולא הודיע על הסתייגות ממנה – יש לשלול את הכיסוי הביטוחי.

7. ערעור שהגיש מר פיקאלי לבית המשפט המחוזי הנכבד נדחה, ונפסק, כפי שבית משפט השלום קבע, כי אי עמידה במגבלת הגיל שוללת את הכיסוי הביטוחי, שאלמלא כן – המשמעות תהיה רכישת פוליסת ביטוח לאחר קרות מקרה הביטוח. עוד נקבע כי הדגשת ההחרגה בדבר מגבלת הגיל בפוליסה עומדת בתנאי סעיף 3 לחוק חוזה הביטוח, וכי המבוטח היה מודע להגבלה האמורה.

8. מר פיקאלי הגיש גם בקשת רשות ערעור לבית משפט זה – עליה נסוב פסק הדין, נשוא הדיון הנוסף שבפנינו. בבקשת רשות הערעור נטען על-ידי המבקש שם כי כוונת חוק חוזה הביטוח הייתה לרכז את הגישה של "הכל, או כלום", בין היתר, באמצעות סעיפים 17 ו-18 לחוק, המאפשרים תשלום תגמולי ביטוח מופחתים ויחסיים. מנגד, נטען כי המחוקק לא התכוון לאפשר למבוטחים ליהנות מפוליסות ביטוח מוזלות, ולגרוס בדיעבד כי יש מקום לשנות את הפוליסה, כך שהם יהיו זכאים לתגמולים חלקיים ויחסיים.

9. בהתאם להחלטת בית משפט זה, היועץ המשפטי לממשלה הגיש עמדה מטעמו ביחס לסוגיה המשפטית שעמדה במוקד הדברים. לעמדת היועץ המשפטי לממשלה, יש לפרש את הסעיפים בחוק חוזה הביטוח שעוסקים בשינויים בסיכון – באופן מרחיב ופרו-צרכני. עוד צוין כי במקרים בהם התרשלות המבוטח היא שהובילה להחמרת הסיכון ולקרות מקרה הביטוח – יש להבחין בין מקרה בו ההתרשלות אירעה בשלב כריתת החוזה, שאז הפרת תנאי הפוליסה תגרור שלילה של הכיסוי ביטוחי, לבין מקרה בו ההתרשלות הייתה באופן קיום הפוליסה, שאז מדובר בהחמרת סיכון שמקנה תגמולים חלקיים (אולם בענייננו, כאמור, המבוטח היה מודע למגבלת הגיל ואיפשר לנהג הצעיר לנהוג). בנוסף, נכתב שיש להבחין בין סיכונים הכלולים בחוזה הביטוח, שעליהם עשוי לחול סעיף 18 לחוק חוזה הביטוח, לבין סיכונים שהם חיצוניים לחוזה הביטוח ולא כלולים בו – שבגינם אין זכאות לקבל תגמולי ביטוח כלל.

ביחס לנסיבות העניין, היועץ המשפטי לממשלה היה סבור כי בהתחשב בעובדה שהמבוטח הבין איזה ביטוח הוא רכש, והיה מודע למגבלת הגיל – לא מדובר בהחמרת סיכון, והוא איננו זכאי לתגמולי ביטוח מכל סוג שהם.

10. במסגרת הדיון שהוביל לפסק הדין, היועץ המשפטי לממשלה הגיש גם מסמך בדבר הערכות אקטואריות שהתקבלו מרשות שוק ההון – ביטוח וחיטכון, שבגדרו נכתב כי החלת סעיף 18 לחוק חוזה הביטוח בנסיבות דומות למקרה הנדון, תוביל להתייקרות תעריפי הביטוח עבור כלל ציבור המבוטחים.

פסק הדין, נשוא הדיון הנוסף

11. לאחר שהוחלט ליתן רשות ערעור ולדון בהליך כאילו הוגש ערעור – ניתן בתאריך 04.06.2019 פסק הדין, ובו נחלקו שופטי ההרכב בדעותיהם במספר נושאים. פסק הדין הקיף סוגיות רבות, ולכן תיאורו כאן ייעשה תוך התמקדות רק בעיקרי הדברים. בתמצית, שופטי דעת הרוב (חברתי השופטת ד' ברק-ארז וחברי השופט ע' גרוסקופף) סברו כי אי עמידה במגבלת הגיל היא החמרת סיכון, שחל לגביה ההסדר היחסי הקבוע בסעיף 18 לחוק חוזה הביטוח. לעומתם, חברי השופט י' עמית קבע, בדעת מיעוט, כי אי העמידה במגבלת הגיל איננה בגדר החמרת סיכון, ולכן תוצאתה היא שלילת הכיסוי הביטוחי.

הרחבה ופירוט יובאו להלן.

12. חברי, השופט י' עמית (שנותר בסופו של דבר בדעת מיעוט כאמור) – עמד בחוות דעתו על כך שתוקפו של חוזה הביטוח מקורו בהסכמת הצדדים, וכי זוהי נקודת המוצא לדיון. משכך – להשקפתו יש להבין מהם גבולות הסיכון שעליו הסכימו הצדדים. לאחר שהשופט י' עמית סקר את הסעיפים השונים בחוק חוזה הביטוח שעוסקים ב"שינויים בסיכון", ואיבחן את המקרה שבפנינו מנסיבות המקרה שהוביל להלכה שנקבעה ב-רע"א 3260/10 חתמי לוידס נ' סלוצקי (15.09.2013) (להלן: עניין סלוצקי), שעליו אעמוד עוד בהמשך, הוא הגיע למסקנה כי לא מדובר בענייננו בהחמרת סיכון, כמובנה בחוק חוזה הביטוח, אלא שהסיכון שהתממש איננו הסיכון שהוסכם על-ידי הצדדים לחוזה הביטוח, ומשכך הפוליסה איננה מכסה אותו, ואין מקום לפסיקת תגמולי ביטוח, מלאים או חלקיים, לזכות מר פיקאלי.

עוד הודגש בחוות דעתו כי אין לערבב בין יסוד הסיכון לבין יסוד הנזק, וכי סיכון שהוחמר יכול להיות רק סיכון מוסכם שהוחמר, ולא סיכון חדש שהגביר את הסיכוי להתרחשות הנזק.

13. השופט י' עמית סקר גם פסיקה של ערכאות נמוכות יותר, והגיע למסקנה כי אין קו אחד בפסיקה בסוגיה זו, אם כי ברוב פסקי הדין נקבע כי אי עמידה במגבלת הגיל תשלול את הכיסוי הביטוחי.

14. לאחר שקלא וטריא – השופט י' עמית הכריע בסופו של דבר כי אי עמידה במגבלת גיל איננה בגדר החמרת סיכון, אלא שמשמעותה היא שלילת הכיסוי הביטוחי, כאמור. מסקנתו התבססה על השיקולים הבאים, שיתוארו בתמצית להלן:

א. עקרונות חוזה הביטוח: בתחום ביטוח הרכב, למבוטח יש כוח לעצב את גבולות הסיכון המבוטח, באמצעות בחירת המוצר הביטוחי המתאים לו. מגבלה הנוגעת לגיל, או לזהות הנהג – היא דוגמא מובהקת לכך. במקרה שבפנינו, המבוטח בחר בפוליסה מוזלת, הכוללת מגבלת גיל. לו רצה, הוא יכול היה לבחור בפוליסה יקרה יותר, שאיננה כוללת מגבלת גיל. בכך, המבוטח תחם את גבולות הכיסוי הביטוחי, והגדיר במו ידיו את הסיכון המוסכם, שבהתקיימו יהיה זכאי לקבל תגמולי ביטוח. מדובר בבחירה של המבוטח, ולא בדרישה, שמקורה במבטחת (ובכך מתבטאת אחת מנקודות השוני ממה שנפסק בעניין סלוצקי).

ב. הרציונל שבבסיס ההסדר של "שינויים בסיכון" בחוק חוזה הביטוח: ההוראות העוסקות בהחמרת סיכון בחוק זה נוגעות להחמרת הסיכון המוסכם – ולא לשינוי חיצוני המצוי מחוץ לגבולות חוזה הביטוח. דוקטרינת הפרשנות בדיני הביטוח המתחשבת בציפיות הסבירות של המבוטח – נועדה להגן על מבוטח שטעה לחשוב שיש לו כיסוי ביטוחי, ואילו בענייננו המבוטח בחר בעצמו את מגבלת הגיל בפוליסה.

ג. שיקולי מדיניות והשלכות רוחב פוטנציאליות על שוק הביטוח: קיים חשש שחייב חברות הביטוח בתשלום תגמולי ביטוח בגין סיכונים שלא נכללו בפוליסה הצרה שהותאמה עבור המבוטח הספציפי, לבקשתו – עלול להוביל לכך שחברות הביטוח יעדיפו להציע כיסוי רחב שעלותו גבוהה יותר. כך תיפגע המגמה החיובית של תמחור דיפרנציאלי בביטוחי רכב. יתר על כן, אם חברות

הביטוח ייאלצו לשלם תגמולים, ולו חלקיים, בעבור סיכון שלא נלקח בחשבון על ידן מלכתחילה – הדבר יגדיל את ההוצאות שלהן, ולפיכך פרמיות הביטוח יתייקרו, באופן שיכביד על כלל הציבור. בנוסף לאמור, יש חשש שמבוטחים יעדיפו לרכוש ביטוח מוזל, הכולל מגבלת גיל, מתוך ההבנה שגם אם יתרחש אירוע הביטוח בזמן שנהג צעיר נוהג ברכב, עדיין תהיה זכאות לתגמולים חלקיים, וזאת במקום לרכוש ביטוח עבור נהג צעיר. כתוצאה מכך, יחול גידול במספר הפוליסות המוזלות שתירכשנה, על חשבון הפוליסות היקרות שאמורות לכסות נהגים צעירים, והדבר יוביל גם הוא להתייקרות הפרמיות.

15. לבסוף, השופט י' עמית קבע כי בית המשפט יוכל להעניק סעד למבוטח במקרים חריגים המצדיקים זאת, באמצעות סעיף 29 לחוק חוזה הביטוח, כאשר אין קשר סיבתי בין מחדל המבוטח לבין מקרה הביטוח, וכשיש נסיבות שמצדיקות הטלת אחריות על המבטחת. כך, עקרונית, ניתן להעניק סעד במקרה בו הפרת מגבלת הגיל הייתה מחדל רגעי.

16. כאמור, חוות דעתו של השופט י' עמית נותרה כדעת מיעוט לעניין נפקותה של אי העמידה במגבלת הגיל. משכך, הוא קבע לעניין הפרשנות שיש ליתן למונח "כוונת מרמה", שעליו נסמכו בעלי דעת הרוב, כי הוא מצרף את עמדתו, במישור האופרטיבי, לזו של חברתי השופטת ד' ברק-ארז, שתתואר מיד בסמוך.

17. בניגוד לחוות דעתו של חברי, השופט י' עמית – חברתי, השופטת ד' ברק-ארז, קבעה כי נהיגה על ידי נהג צעיר, בזמן שפוליסת הביטוח איננה מכסה נהג בגילו, נחשבת להחמרת סיכון, שעשויה להקנות פיצויים מופחתים ויחסיים. זאת, בין היתר, בשל כך שאי עמידה במגבלת גיל נחשבת, לשיטתה, כ"שינוי מהותי", שעליו המבוטח מחויב לדווח למבטחת, לפי סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח, וכי הסיכון בענייננו הוא סיכון לתאונת דרכים, בין אם מדובר בנהג שאיננו עומד במגבלת הגיל, ובין אם הנהג עומד במגבלה. לגישתה של השופטת ד' ברק-ארז, גיל הנהג הוא רק קריטריון אחד מיני כמה המשפיע על דרגת הסיכון.

השופטת ד' ברק-ארז קבעה בנוסף כי יש מספר שיקולי מדיניות שתומכים בסיווג מגבלת הגיל כהחמרת סיכון, ועמדה על כך שהתכלית הצרכנית המובהקת של חוק חוזה הביטוח מצדיקה מתן פרשנות רחבה למונח: "החמרת סיכון".

השופטת ד' ברק-ארז קבעה בנוסף כי חששותיו של השופט י' עמית, שהובעו ביחס להתייקרות פרמיות הביטוח, הם בגדר מבוססי הערכות בלבד.

18. באשר לפרשנות המונח: "כוונת מרמה", חברתי, השופטת ד' ברק-ארז, קבעה כי אין די בכך שבעל הפוליסה יהיה מודע לנהיגתו של נהג צעיר ברכב, אלא שלצורך ביסוס מרמה דרוש "דבר מה נוסף". כך, לקביעתה, מצבים בהם הנהיגה של הנהג הצעיר ברכב היא ביטוי להסכמתו המתמשכת של בעל הפוליסה, עלולים לעלות כדי מרמה. מכאן שמקרים בהם נרכשת פוליסה שקבועה בה מגבלת גיל מתוך כוונה שגם נהג צעיר ישתמש ברכב כעניין שבשגרה – ייחשבו כמקרים מובהקים של "כוונת מרמה", שתשלול את הזכאות לפיצויים.

19. זאת ועוד: ביחס לקביעותיו של השופט י' עמית כי ניתן, במקרים חריגים, ליתן סעד מיוחד מכוח סעיף 29 לחוק חוזה הביטוח – השופטת ד' ברק-ארז קבעה כי הסעיף הנ"ל איננו מתאים לכאן, שכן נהיגתו של נהג צעיר ברכב איננה "שינוי שלא השפיע השפעה של ממש על הסיכון", שזהו אחד התנאים לתחולתו של הסעיף האמור.

20. באשר ליחס שבין עניין סלוצקי לבין המקרה שבפנינו, השופטת ד' ברק-ארז קבעה כי שני המקרים אינם שונים בתכלית, אף שיש ביניהם הבדל שיש ליתן לו משמעות, והוא נעוץ ב"שער הכניסה" להסדר הפיצוי היחסי הקבוע בסעיף 18 לחוק חוזה הביטוח.

21. לבסוף, השופטת ד' ברק-ארז ציינה כי על אף שגישתה ועמדתו של השופט י' עמית הן לכאורה רחוקות, הרי ששניהם מסכימים כי נהיגה על-ידי נהג צעיר ברכב בעת שפוליסת הביטוח לא מכסה את גילו – תשלול את הכיסוי הביטוחי אם הדבר נעשה כ"שיטה", אולם היא מגיעה לתוצאה זו מהחלת חריג המרמה שבהסדר היחסיות, ואילו השופט י' עמית מגיע לאותה המסקנה מתוך הנחה שמדובר במקרה ללא כיסוי. על כן, השופטת ד' ברק-ארז הדגישה כי המסקנה שאליה היא הגיעה – שונה מזו של השופט ע' גרוסקופף, שתואר בהמשך.

22. באשר לתוצאה האופרטיבית, השופטת ד' ברק-ארז קבעה כי בהתחשב בניתוח המשפטי שעשתה – יש להחזיר את התיק לבית משפט השלום לצורך בירור "כוונת המרמה" במישור הראייתי.

23. חברי, השופט ע' גרוסקופף, סבר כי יש להחיל את הלכת סלוצקי על נסיבות המקרה, בכפוף לכך שהימנעות המבוטח מליידע את המבטחת לא נעשתה ב"כוונת מרמה". לקביעת השופט ע' גרוסקופף, יש לפרש את המונח "כוונת מרמה" באופן מצומצם, כך שהוא יתייחס רק לפעולה מכוונת, שתכליתה למנוע מחברת הביטוח מידע שדרוש לה לצורך בירור חבותה.

השופט ע' גרוסקופף מנה את ההצדקות לגישת הכיסוי החלקי, שהשתקפה מעניין סלוצקי, ובחן האם הן חלות גם בנסיבות המקרה שבפנינו, זאת בהילוך שיתואר להלן:

מבחינת ההצדקה הדוקטרינרית, חברי, השופט ע' גרוסקופף הצטרף לקביעת חברתי, השופטת ד' ברק-ארז, כי מצב בו מבוטח מאפשר לאדם שאיננו עומד במגבלת הגיל לנהוג ברכב יש בו משום "שינוי מהותי", במשמעות סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח.

מבחינת ההצדקה המהותית, חברי השופט ע' גרוסקופף קבע כי הפרת מגבלת הגיל – איננה מצדיקה שלילה מוחלטת של הכיסוי הביטוחי, אלא רק את הגבלתו לכיסוי שהיה ניתן בעבור דמי ביטוח לסיכון המוגבר. בענייננו, התקיים מקרה הביטוח – תאונת הדרכים שגרמה לנזק, ומכאן שהסיכון המבוטח התממש, גם אם רמת הסיכון הייתה גבוהה יותר מזו שלפיה נקבעו דמי הביטוח.

מבחינת ההצדקה הכלכלית, על פי תפיסת חברי, השופט ע' גרוסקופף – אם משפטית הכיסוי הביטוחי מושהה בעת שנוהג ברכב אדם שאיננו עומד במגבלת הגיל – המשמעות היא כי בעבור אותה תקופת ההשהייה, חברת הביטוח איננה נושאת בכל סיכון ביטוחי, ומשכך אין הצדקה כלכלית לכך שהיא תגבה דמי ביטוח עבור תקופה זו. כדי למנוע תוצאה זו, יש הצדקה לחייב את חברת הביטוח להעניק "תמורה" עבור דמי הביטוח שגבתה – המתבטאת בהענקת כיסוי חלקי.

סיכומם של דברים, נקבע על ידי חברי, השופט ע' גרוסקופף, כי ההצדקות העומדות בבסיס הלכת סלוצקי חלות בנסיבות, ומשכך מוצדק להחיל את גישת הכיסוי החלקי גם כשמדובר באי עמידה במגבלת גיל בביטוח רכב.

24. בהתייחס לקביעותיו של השופט י' עמית – השופט ע' גרוסקופף קבע כי אין הצדקה לאבחן את המקרה הנדון מעניין סלוצקי, בין היתר משום שגם בעניין סלוצקי המבוטח הוא זה שבחר את הפוליסה המוזלת שכללה הגבלה. בנוסף נקבע כי אימוץ גישת הכיסוי החלקי עשוי למנוע "תוצאות קשות" במקרים מסוימים, וכי לא הונחה

תשתית ראייתית שמלמדת כי הרחבת גישת הלכת סלוצקי לתחום הביטוח המקיף לרכב אכן תוביל להתייקרות פרמיות הביטוח.

25. באשר להבחנה בין החמרת הסיכון המוסכם, המכוסה בפוליסה, לבין סיכון חדש שאיננו מכוסה, השופט ע' גרוסקופף הגיע למסקנה כי יש לבחון שאלה זו לפי פוליסת הביטוח הקונקרטית בה דנים, ובפרט יש לבדוק מהי ההגדרה בפוליסה ל"מקרה הביטוח". מעיון בפוליסה שבענייננו, השופט ע' גרוסקופף קבע כי מקרה הביטוח שהתרחש בנסיבות נופל לגדר הסיכונים המוגדרים בה, ואין התייחסות בהגדרת "מקרה הביטוח" לשאלת זהות הנהג, או לגילו.

26. באשר לקביעותיו של השופט י' עמית ביחס להתייקרות תעריפי הביטוח, השופט ע' גרוסקופף הביע את הדעה כי בהערכה זו יש הנחה סמויה – לפיה תמחור הפוליסות למבוטחים מביא בחשבון כיום את גישת שלילת הכיסוי (שלא בטוח שמתקיימת), והמשמעות היא כי המעבר לגישת הכיסוי החלקי לא צפוי בהכרח לייקר את הפרמיות, וממילא גם לא נפרסה תשתית עובדתית מספקת לעניין זה.

27. ביחס לקביעת השופט י' עמית כי מעבר לגישת הכיסוי החלקי יפגע בתמריץ של חברות הביטוח ליצור תמחור דיפרנציאלי של פוליסות, העיר השופט ע' גרוסקופף, בין היתר, כי קשה לראות מדוע חברות הביטוח, בשוק תחרותי, יפסיקו להציע פוליסות זולות למבוטחים בעלי תוחלת נזק נמוכה, ואם יקרה כן – המאסדר יוכל לתקן זאת בהנחיות מתאימות.

28. בנוגע לקביעות השופט י' עמית בעניין התמריץ שגישת הכיסוי החלקי תספק למבוטח (לבחור בפוליסה זולה, באופן שיוביל להתייקרות הפרמיות), ציין השופט ע' גרוסקופף כי אין סיבה שלא לאפשר לבעל רכב בחירה בין מגוון אפשרויות, וכי קשה לראות מדוע עליה בביקוש לביטוחים מסוימים, לצד ירידה בביקוש לאחרים, לא יביאו להתאמות הנדרשות מצד ההיצע, באופן שישמר מחיר שוק תחרותי.

29. באשר לסייג "כוונת המרמה", חברי, השופט ע' גרוסקופף קבע כי יש לפרש מונח זה בצורה צרה, כך שהוא יתייחס רק למקרים בהם המבוטח ידע על החמרת הסיכון ופעל ממניע פסול, של רצון להטעות את המבטחת כדי לקבל ממנה דבר שלא יכול היה לקבל אלמלא ההסתרה.

30. ביחס לסעיף 29 לחוק חוזה הביטוח, השופט ע' גרוסקופף הצטרף לעמדתה של השופטת ד' ברק-ארז, לפיה השימוש בסעיף הנ"ל מעורר קשיים, משום שנהיגה של נהג חדש, או צעיר, יש בה, לכאורה, משום השפעה של ממש על הסיכון המבוטח.

31. לבסוף, השופט ע' גרוסקופף הצטרף לקביעתה של השופטת ד' ברק-ארז באשר לתוצאה האופרטיבית של פסק הדין, כך שנקבע כי התיק יוחזר לבית משפט השלום כדי לברר האם יש בסיס לטענה כי המבוטח נמנע מליידע את המבטחת כי נהג ברכב אדם שגילו נמוך ממגבלת הגיל וזאת ב"כוונת מרמה".

32. סיכומם של דברים, פסק הדין הבליט למעשה מספר מחלוקות עיקריות בין חברי המותב:

ראשית, האם יש לסווג את החריגה ממגבלת הגיל כהחמרת סיכון (כך על פי קביעותיהם של השופטת ד' ברק-ארז והשופט ע' גרוסקופף), או שמא מדובר בחריגה מהסיכון המוסכם, שמשמעותה היא שלילת הכיסוי הביטוחי (זאת על פי קביעתו של השופט י' עמית), ובתוך כך – מה המשקל שיש ליתן לחופש החוזים בנסיבות האמורות.

שנית, מהו האופן שבו יש לפרש את המונח "כוונת מרמה" המופיע בחוק חוזה הביטוח (השופטת ד' ברק-ארז והשופט י' עמית קבעו כי יש לפרש את המונח באופן רחב, ואילו השופט ע' גרוסקופף פסק כי יש ליתן לו פרשנות מצמצמת).

שלישית, המחלוקת שנתגלעה בין השופט י' עמית לבין השופטים: ד' ברק-ארז ו-ע' גרוסקופף לעניין שיקולי המדיניות שיש להתחשב בהם בנסיבות, והשלכות הרחב שעשויות להיות לפסק הדין, לרבות: שיקולי יעילות; התאמת המוצר הביטוחי למבוטחים; הכוונת התנהגות המבוטחים והשפעות על מחירי פרמיות הביטוח. (עיינו בנושאים אלה גם: רונן אברהם ודניאל כהן "פיקאלי, פרץ ופוליקוב בבית המשפט העליון: השלכות ההפרה של חובות המבוטח על זכאותם (וזכאותם של ניזוקיו) לתגמולי ביטוח" פורום עיוני משפט מד 1 (תשפ"א)).

33. על פסק הדין הוגשה הבקשה לדיון נוסף, וחברי, השופט נ' הנדל נעתר לה, כאמור בפסקה 3 שלעיל.

טענות המבקשת ב-דנ"א 5325/19 והמשיבה 2 ב-דנ"א 5326/19 – הכשרה חברה לביטוח בע"מ

34. בבקשה לקיום דיון נוסף נטען כי הסיווג המשפטי הנכון של עובדות המקרה הוא לא החמרת סיכון, אלא הפרת חוזה. זאת, בין היתר, משום שלא ניתן לומר כי "נודע" למבוטח שחל כאן "שינוי מהותי", במשמעות סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח. עוד נטען כי תוצאתו של סיווג שגוי זה – איננה מתיישבת עם כללי היסוד של דיני החוזים, והיא יוצרת למעשה חוזה ביטוח חדש בין הצדדים, שכתוצאה ממנו עלולה גם להיפגע יכולתן של מבטחות לבצע תמחור דיפרנציאלי לכל מבוטח.

בנוסף, נטען כי ההלכה שנקבעה בפסק הדין עלולה לגרום לכך שמבטחות תידרשנה לשלם תגמולי ביטוח למבוטח עבור סיכונים שכלל לא נכללו בפוליסה, וממילא לא תומחרו ולא נתקבלה תמורה בעבורם. משכך, מתעורר חשש שתעריפי הביטוח יתייקרו, כאשר מי שיישא בעלויות הסבסוד הצולב יהיו כלל המבוטחים. כמו כן נטען כי ההלכה שנקבעה בפסק הדין עלולה ליצור ריבוי התדיינויות, וכי המבטחות תיאלצנה להתגבר על קשיי הוכחה הכרוכים בביסוס "כוונת מרמה". בנוסף, נטען כי יש שוני בין נסיבות המקרה שבפנינו לבין הלכת סלוצקי.

35. יתר על כן, נטען כי ההלכה שנקבעה בפסק הדין משבשת את חלוקת הסיכונים בין הצדדים, באופן שאיננו תואם את תכלית חוק חוזה הביטוח. לבסוף, נטען גם כי מתן כיסוי חלקי למבוטח עבור סיכון שלא הוקצה על-ידי הצדדים לחוזה – מקנה לו יתרון ללא כל הצדקה כלכלית.

טענות המבקש ב-דנ"א 5326/19 והמשיב 4 ב-דנ"א 5325/19 – היועץ המשפטי לממשלה

36. היועץ המשפטי לממשלה גורס כי הדין עם השופט י' עמית, וכי ההלכה שנפסקה בפסק הדין מעוררת קשיים ניכרים בכך שהיא חוטאת לעקרונות בסיסיים בדיני הביטוח ובדיני החוזים, ובשל השלכות רוחב שליליות על שוק הביטוח הכרוכות בה, שיפגעו בציבור המבוטחים (כמו למשל: פגיעה במגמה החיובית של התאמת פוליסות למאפייניו האישיים של הלקוח (המאפשרת להוזיל את עלויות הביטוח), התייקרות תעריפי הביטוח ותוצאות בלתי רצויות בכל הנוגע להכוונת התנהגות המבוטחים).

37. היועץ המשפטי לממשלה עמד על ההבדלים בין עניינינו לבין עניין סלוצקי, במספר היבטים: סעיף החוק הרלבנטי שנדון; העובדה שבעניין סלוצקי מדובר היה בדרישה מצד המבטחת ולא בבחירה של המבוטח; העובדה שבמקרה שבפנינו מדובר בתניה חוזית ברורה; העובדה כי בעניין סלוצקי הסיכון שהתממש הוא ליבת הסיכון המוסכם, ואילו פה מדובר בסיכון חדש שהתממש וסוג הביטוח הנדון.

38. היועץ המשפטי לממשלה הדגיש עוד כי יש להבחין בין סיכון שכלול בחוזה הביטוח, לבין סיכון חיצוני לחוזה זה. הסעיפים בחוק חוזה הביטוח שעוסקים ב"שינויים בסיכון" מתייחסים איפוא רק לסיכון שהוסכם עליו בחוזה. לגישת היועץ המשפטי לממשלה, עמדת שופטי הרוב בפסק הדין איננה מתיישבת עם ההבחנה האמורה, ולוקה בעירוב בין סוגים שונים של סיכונים ובין יסוד הסיכון ויסוד הנזק, זאת מאחר וגיל הנהג הוא אכן משתנה שעשוי להשפיע על הסיכון להתרחשות מקרה הביטוח, אך לא מדובר ב"החמרת סיכון". בהקשר זה נטען גם כי התערבות מעין זו בחוזה הביטוח עלולה לסכל את רצון הצדדים, לפגוע ביעילות של התקשרויות חוזיות ולהוביל לחוסר ודאות משפטית ולריבוי התדיינויות משפטיות.

39. באשר לפרשנות המונח "כוונת מרמה", היועץ המשפטי לממשלה גורס כי פסק דינה של השופטת ד' ברק-ארוך בנושא זה איננו נותן מענה מספיק לקשיים היישומיים שמתעוררים מההלכה החדשה ואשר בעיקרם: ההבחנה בין מצבי מרמה לבין מצבים אחרים, הקושי הראייתי המתעורר נוכח הצורך להוכיח "כוונת מרמה" והחשש כי ההלכה בסוגיה זו תוביל לריבוי התדיינויות.

טענות המשיב 1 – מר פיקאלי

40. בתגובתו של המשיב 1 נטען כי ההלכה שנקבעה בפסק הדין מתיישבת עם לשון חוק חוזה הביטוח ותכליתו הצרכנית, וכן עם ההלכה הקודמת שנפסקה בעניין סלוצקי, ועם לשון הפוליסה עצמה. בנוסף, נטען כי יש להעדיף פרשנות המקיימת את הכיסוי הביטוחי, על פני זו השוללת אותו.

41. עוד נטען כי הסיכון המבוטח הוא אובדן רכוש, או קרות נזק לרכוש, ולכן גילו של הנהג הוא רק נתון רלבנטי להסתברות התממשות המקרה הביטוחי. באשר לפרשנות המונח: "כוונת מרמה", לשיטת המשיב 1 יש לפרשו, כפי שקבע השופט ע' גרוסקופף (בדעת מיעוט לעניין זה), דהיינו בצורה מצומצמת. ביחס לטענות שהועלו באשר לאפשרות כי צפוי יישום לרעה של ההלכה שנקבעה בפסק הדין, והיא עלולה לגרום

להשפעות שליליות על התנהגות המבוטחים ולהשלכות רוחב כלכליות – המשיב 1 גורס כי לא הונחה תשתית ראייתית לעניינים אלה, וכי מדובר בחששות מבוססי הערכה בלבד. יתר על כן, נטען כי פסק הדין יושם כבר בשורת מקרים בערכאות הדיוניות, ולא נטען בפני בית משפט זה כי פרמיות הביטוח התייקרו דה פקטו בעקבותיו.

טענות איי.די.איי חברה לביטוח בע"מ ואייל סלבין (לעיל ולהלן גם: המשיבים 2-3)

42. המשיבים 2-3 ציינו כי הם מסכימים לבקשת המבקשת ב-דנ"א 5235/19 לקיום דיון נוסף, הן לעניין עצם הבקשה לקיום דיון נוסף והן לטענות המועלות בה. לטענתם, פסק הדין עומד בסתירה להוראות החוק ולדיני החוזים, ועלול לגרום נזק למבוטחים ולמבטחים, בכך שישנה לרעה את מגוון מוצרי הביטוח העומד לבחירת הלקוחות ויוביל להתייקרות פרמיות הביטוח.

43. עוד נטען כי ככל שלא תבוטל ההלכה שנקבעה בפסק הדין, יש לקבוע חזקה לקיומה של "כוונת מרמה" במצב שבו הוכח כי המבוטח לא עמד בתנאי הפוליסה, ולהותיר את הנטל לסתירת החזקה – על המבוטח.

טענות המבקשת להצטרף – אגוד חברות הביטוח בישראל (ע"ד)

44. בתאריך 17.05.2020 אגוד חברות הביטוח בישראל (ע"ד) (להלן: המבקשת להצטרף), המאגדת את מרבית המבטחים הפועלים בביטוח כללי בישראל, הגישה בקשה להצטרף להליך כ"ידידת בית משפט". יצוין כבר כאן כי החלטנו להסתפק בעיון בבקשת ההצטרפות ובנימוקיה וכן בהשלמות שהוגשו מטעמה, שיסוקרו להלן, מבלי להיעתר לבקשה לגופה.

45. המבקשת להצטרף גרסה כי ביסוד חוזה הביטוח נמצא הסיכון שהסכימו עליו הצדדים, ויש ליתן משקל לסייגים שנקבעו בחוזה הביטוח על-ידי הצדדים עצמם, ולהתחשב בחלוקת הסיכונים שהצדדים הסכימו עליה, כחלק מכיבוד עיקרון העל של חופש החוזים.

עוד נטען על-ידי המבקשת להצטרף כי השינוי בסיכון אליו מתייחס חוק חוזה הביטוח הוא שינוי חיצוני לחוזה ובלתי צפוי, ולא שינוי שנעשה במודע, או באופן מכוון. לפיכך, נטען כי דעת הרוב בפסק הדין משבשת ואף מייתרת את ההסדר שנקבע

בסעיפים 17 ו-18 לחוק חוזה הביטוח, ושוללת מהמבטח את האפשרות להתאים את חוזה הביטוח לנסיבות שהשתנו בשל החמרת סיכון.

46. יתר על כן, נטען כי לא ניתן להקיש מהלכת סלוצקי לענייננו, שכן היא מבוססת על הסדר נפרד – המעוגן בסעיף 21 לחוק חוזה הביטוח, שהוא שהוביל לכניסה לשערי סעיף 18 לחוק זה. לשיטת המבקשת להצטרף, ההסדר הקבוע בסעיף 17 לחוק הנ"ל נועד להסדיר סיטואציה שונה לחלוטין – ולטפל במקרים בהם אירוע חיצוני ובלתי צפוי, שאיננו בשליטה או בתכנון של המבוטח, הוא שגרם לקרות מקרה הביטוח.

47. מבחינת השלכות הרוחב של ההלכה שנקבעה בפסק הדין – המבקשת להצטרף גרסה כי למעשה, משמעות ההלכה שנפסקה היא כי בעת שאדם רוכש ביטוח לנהג ותיק, הוא רוכש במקביל, מכוח החוק, ולא מכוח פוליסת הביטוח, רובד ביטוחי נוסף, שמכסה באופן חלקי גם נהג צעיר. תוצאה זו מחייבת את המבטחת בהענקת ביטוחים מקבילים, כאשר התמורה שהיא מקבלת איננה מכסה את מלוא הסיכונים הנובעים מהם, באופן שעלול לגרום להתייקרות דמי הביטוח.

48. באשר לפרשנות סייג המרמה, נטען כי גם גישה המצמצמת לכאורה של השופטת ד' ברק-ארוך לא פותרת את הקשיים הראייתיים בהוכחת "כוונת מרמה", שעלולים להיגרם לחברות הביטוח שיאלצו להשקיע כספים ומאמצים לאיסוף ראיות לביסוס טענת המרמה, דבר שיוביל גם הוא להתייקרות דמי הביטוח.

49. לבסוף, נטען כי יש לפרש חוזה ביטוח בהתאם לציפיות הסבירות של המבוטח, וכי הציפייה של שני צדדים סבירים לחוזה ביטוח מעין זה שבענייננו היא שלא יהיה כיסוי ביטוחי במצב הדברים המתואר.

50. לאחר שהוגשו תגובות לעיקרי הטיעון מטעם הצדדים – נערך בתאריך 08.09.2020 דיון בפנינו בתיק, ולאחריו החלטנו כי הצדדים והמבקשת להצטרף יהיו רשאים להגיש השלמות טיעון מטעמם, שיעסקו בהפניות למשפט המשווה בסוגיות קרובות לענייננו.

משהשלמות אלו הוגשו – הגיעה העת לליבון הדברים ולהכרעה במכלול.

51. כאמור, עסקינן בשאלה המשפטית הבאה: במקום בו מבוטח רכש פוליסת ביטוח רכב לגבי נזקי רכוש, שבה הותנה שגיל הנהג יהיה מעל 30, ואילו התאונה אירעה בעת שנהג ברכב נהג שגילו צעיר מגיל 30 – האם עסקינן במקרה של החמרת סיכון שמקנה תגמולי ביטוח מופחתים ויחסיים, או שמא מדובר בהפרת חוזה הביטוח, או באי-תחולה שלו, שתוצאתם שלילת הכיסוי הביטוחי.
אקדים ואומר כי, לשיטתי – החלופה השנייה שציינתי היא הנכונה.

בהקשר זה אדגיש כי במהות הנני מסכים עם גישתו של חברי, השופט י' עמית, ולכן אסתפק בכך שאוסיף רק מספר הארות והערות שלי לדברים.

פרשנות הסעיפים הרלבנטיים בחוק חוזה הביטוח

52. סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח, שכותרתו: "חובת הודעה על החמרת סיכון", מורה כדלקמן:

"17. (א) נודע למבוטח שחל שינוי מהותי, עליו להודיע על כך מיד למבטח בכתב.
(ב) לענין סימן זה, "שינוי מהותי" – כל אחד מאלה:
(1) שינוי בענין מהותי ששאלה עליו הוצגה למבוטח לפני כריתת החוזה ושחל אחרי שניתנה תשובה לאותה שאלה;
(2) שינוי שחל אחרי מסירת הפוליסה למבוטח, בנושא שצויין בה במפורש כענין מהותי;
(3) דבר המגלה שתשובה לשאלה בענין מהותי היתה לא נכונה ויש בכך כדי להחמיר את סיכון המבטח החמרה של ממש."

53. סעיף 18 לחוק שכותרתו: "תוצאות של החמרת סיכון" קובע את התוצאות האפשריות של החמרת הסיכון בזו הלשון:

"18. (א) תוך שלושים ימים מהיום שנמסרה למבטח הודעה על שינוי מהותי או מהיום שנודע לו עליו בדרך אחרת, לפי המוקדם יותר, וכל עוד לא קרה מקרה הביטוח, רשאי המבטח לבטל את החוזה בהודעה בכתב למבוטח.
(ב) ביטל המבטח את החוזה מכוח סעיף זה, זכאי המבוטח להחזר דמי הביטוח ששילם בעד התקופה שלאחר הביטול, זולת אם פעל המבוטח בכוונת מרמה; לא ביטל המבטח את החוזה, רואים אותו כמסכים להמשך קיומו על אף השינוי.
(ג) קרה מקרה הביטוח לפני שנתבטל החוזה מכוח סעיף זה, אין המבטח חייב אלא בתגמולי ביטוח מופחתים

בשיעור יחסי, שהוא כיחס שבין דמי הביטוח שהיו משתלמים לפי המקובל אצלו במצב שלאחר השינוי לבין דמי הביטוח המוסכמים, והוא פטור כליל בכל אחת מאלה:

(1) לא ניתנה הודעה לפי סעיף 17, והדבר נעשה בכוונת מרמה;

(2) מבטח סביר לא היה מתקשר באותו חוזה, אף בדמי ביטוח מרובים יותר, אילו ידע שהמצב הוא כפי שהוא לאחר השינוי; במקרה זה זכאי המבוטח להחזר דמי הביטוח ששילם בעד התקופה שלאחר השינוי.

54. עתה אבחן את פרשנות הסעיפים הנ"ל ואת נפקותם על פי תורת הפרשנות המקובלת עלינו.

בחינה לשונית

55. בבואנו לבחון האם הסעיפים הנ"ל צריכים לחול בנסיבות המקרה שבפנינו, יש לפרשם לפי כללי הפרשנות המקובלים בשיטתנו, כאשר נקודת המוצא היא, כידוע, לשונו של החוק, שכן אין ליתן למילותיו של דבר חקיקה משמעות שהן אינן יכולות לשאת מבחינה לשונית (עיינו: אהרן ברק פרשנות במשפט – פרשנות החקיקה 80-81, 97 (תשנ"ג) (להלן: ברק) וראו: ע"א 1609/16 חברת שי צמרות (אורנית) נ' מנהל מס ערך מוסף פתח תקווה, בפסקה 36 לפסק דיני (01.11.2018) (להלן: עניין שי צמרות); בג"ץ 430/08 ארגון נכי צה"ל נ' שר הבטחון, בפסקה 16 לפסק דיני (18.07.2010)).

גבול הפרשנות הוא איפוא גבול הלשון וזוהי "מסגרת התמונה" (ראו: ע"א 1900/96 טלמצי"ו נ' האפוטרופוס הכללי, פ"ד נג(2) 817, 827 (1999); ע"מ 7825/19 יוניון מוטורס בע"מ נ' משרד התחבורה והבטיחות בדרכים (18.10.2020) (להלן: עניין יוניון מוטורס)).

56. נתמקד איפוא בלשון סעיף 17(א) לחוק חוזה הביטוח, אשר נועד לחול במצב בו: "נודע למבוטח שחל שינוי מהותי..." (ההדגשות שלי – ח"מ). מלשונו הסבילה של הסעיף נראה כי הסעיף נועד לחול לגבי שינויים חיצוניים בלתי צפויים, שחלו מבלי שהיו נתונים לשליטת הצדדים (כמו, למשל, מקרה בו נודע למבוטח, לאחר שנכרת חוזה הביטוח, כי הוא חולה במחלה שמחמירה את הסיכון המוסכם) – ולא על שינויים פנימיים שהתרחשו בעקבות בחירה של המבוטח עצמו. במקרה כזה, בו המבוטח הוא שגרם לשינוי בסיכון בעצמו, לא ניתן לומר כי "נודע" לו על שינוי מהותי ש"חל" (השוו גם לסעיף 28 לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973 (להלן: חוק החוזים), שניתן להחילו פה מכוח סעיף 61 לחוק החוזים ולסעיף 73 לחוק חוזה הביטוח.

עיינו לגבי תחולת חוק החוזים: שחר ולר חוק חוזה הביטוח, תשמ"א-1981 – כרך ראשון 71-72 (2005) (להלן: ולר), ולגבי סעיף 28 לחוק החוזים: דניאל פרידמן ונילי כהן חוזים כרך ג' 353-354 (2003), ו-חוזים כרך ד' 43, ה"ש 161 שם (2011) (להלן: פרידמן וכהן חוזים); גבריאלה שלו ואפי צמח דיני חוזים 608-621 (מהורה רביעית, 2019)).

בהקשר האמור, נקבע בעבר, ביחס לסעיף 17(א) לחוק חוזה הביטוח כי הסעיף עוסק במקרים שבהם חל שינוי בלתי צפוי:

"חובת הגילוי החוזית נועדה לפתור את בעיית פערי המידע בין המבטח לבין המבוטח במקרים בהם עלול שינוי בלתי צפוי להשפיע באופן משמעותי על הסיכון ולערער את בסיס ההסכמה החוזית" (ראו: רע"א 104/08 פלוני נ' מנורה חברה לביטוח בע"מ (02.02.2011) (להלן: עניין פלוני); ההדגשה הוספה – ח"מ).

זה היה גם הפירוש המוביל שניתן בספרות לסעיף הנ"ל, דהיינו שהשינוי צריך להיות חיצוני, כזה שהמבוטח מקבל מידע חדש לגביו:

"הסעיף (סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח – ח"מ) נועד להתגבר על בעיית מידע דומה לזו שממנה עלולה לסבול המבטחת לפני ההתקשרות. המבוטח עשוי לקבל מידע חדש המלמד שהסיכון להתרחשות מקרה הביטוח הוחמר בהשוואה למצב שהתקיים בעת השיב לשאלון" (שחר ולר אופקים חדשים במשפט – חובות גילוי של מבוטחים בחוזי ביטוח 396-397 (תשס"ב); ההדגשה שלי – ח"מ).

עיינו גם: ירון אליאס דיני ביטוח כרך א' 874 (מהדורה שלישית, 2016) (להלן: אליאס).

57. חברתי, השופטת ד' ברק-ארז קבעה בפסק הדין, בהקשר לניתוח הלשוני של סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח כך:

"על רקע זה, לשיטתי, קריאת לשונה של הוראת סעיף 17 לחוק חוזה ביטוח מלמדת כי בהחלט ניתן לראות שינוי בגיל הנהג כ"שינוי מהותי" של החוזה. על פי רוב, שאלה בעניין גיל הנהג מוצגת למבוטח לפני כריתת חוזה הביטוח, ובהתאם לתשובה שניתנת מותאם גם מחיר הפוליסה. זאת, לנוכח דרגות הסיכון השונות הנובעות מהקריטריון של גיל הנהג, בהתבסס על נתונים סטטיסטיים ואחרים. כאשר חל שינוי בגיל הנהג (למשל, כאשר ילדם הבכור של זוג מבוטחים קיבל רישיון נהיגה ומצטרף לקבוצת הנהגים במשפחה) – מוחמרת דרגת

הסיכון שנטלה חברת הביטוח בפוליסה... (פיסקה 6 לפסק דינה; ההדגשה הוספה – ח"מ).

אולם לשיטתי, מקרה בו ילד מקבל רישיון נהיגה ו"מצטרף לקבוצת הנהגים במשפחה" – הוא מקרה שנתון לשליטתו של המבוטח. רוצה המבוטח, יכול הוא להרחיב את הפוליסה של הרכב, כך שתכלול גם את הנהג הצעיר שהתווסף. בחירתו שלא לעשות כן, וליתן לילדו שאיננו עומד במגבלת הגיל לנהוג ברכב – היא בחירה מודעת. לא מדובר איפוא באירוע חיצוני שאיננו נתון לשליטת המבוטח, שזהו סוג המצבים, אשר לגישתי, נועד הסעיף הנ"ל לטפל בהם.

58. באותו הקשר, חברי, השופט ע' גרוסקופף קבע בפסק הדין כדלקמן:

"...ניתן להעלות את הטענה כי הכוונה רק לשינוי מהותי בסיכון שאינו מצוי בשליטתו של המבוטח. ואולם, ההגדרה של "שינוי מהותי" בסעיף 17(ב) לחוק היא הגדרה רחבה, הכוללת גם מצבים בהם החמרת הסיכון היא תוצאה של פעולות המצויות בשליטת המבוטח. לאור הגדרה רחבה זו, אינני רואה הצדקה לתת לסעיף 17(א) לחוק פרשנות דווקנית" (בפיסקה 22 לחוות דעתו שם; ההדגשה במקור – ח"מ).

אמנם ההגדרה של "שינוי מהותי", המופיעה בסעיף 17(ב) לחוק חוזה הביטוח – היא רחבה, אך להשקפתי אין להסיק מכך כי יש ליתן משמעות מרחיבה גם למונחים: "נודע" ו-"חל" המופיעים באותו הסעיף, שלשונם הפשוטה מעידה על כך שהם נועדו להתייחס לאירוע חיצוני שהתרחש, ללא קשר להתנהגות המבוטח, ושלמבוטח נודע עליו רק בדיעבד. ההגדרה המרחיבה למונח "שינוי מהותי" איננה משכנעת איפוא כי שינוי, שמהווה הפרה של חוזה הביטוח, או שהינו בבחינת קיום של תנאי מסכל, שחלים בעקבות התנהגות מודעת של המבוטח – הם השינויים שבהם נועד הסעיף הנ"ל לטפל. אינני סבור כי מדובר ב"פרשנות דווקנית", כדברי חברי השופט ע' גרוסקופף בפסק הדין, אלא שהלשון הסבילה של הסעיף הנ"ל מלמדת כי המחוקק לא התכוון להחיל אותו על סיטואציה כגון זו שבפנינו, אלא שהסדר החמרת הסיכון הקבוע בחוק חוזה הביטוח נועד למקרים בהם פעולות חיצוניות ובלתי צפויות – הן שהחמירו את הסיכון, ולא הצדדים לחוזה הביטוח עצמם.

59. למעלה מן הצורך יצוין כי הסיטואציה העובדתית במקרה שבפנינו אכן עונה להגדרה של "שינוי מהותי", המופיעה כאמור בסעיף 17(ב) לחוק חוזה הביטוח, שכן המבוטח נשאל לפני כריתת חוזה הביטוח לגבי הגיל והוותק של הנהגים שעתידים

לנהוג ברכב, ועל סמך תשובתו נקבעו דמי הביטוח. מצב בו נוהג ברכב נהג בגיל צעיר מזה שמסר המבוטח – הוא איפוא מקרה בו חל "שינוי מהותי" לאחר שניתנה התשובה לשאלה, אולם, כאמור, אין בכך די כדי להחיל על נסיבות המקרה את סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח, שכן לא מתקיימים התנאים הנוספים הקבועים בו – לפיהם למבוטח נודע כי חל שינוי מהותי שכזה.

בהקשר האמור, חברי השופט ע' גרוסקופף קבע עוד בפסק הדין כי:

"ניתן להחיל את ההסדר בדבר החמרת הסיכון רק ביחס לעניין שלגביו ניתנה תשובה שהייתה נכונה למיטב ידיעת המבוטח במועד בו הגיש את הצעת הביטוח, ושהתבררה לו כשגויה לאחר מכן..." (בפיסקה 62 לפסק דינו שם; ההדגשות שלי – ח"פ).

אולם במקרה שבפנינו הדברים אינם כאלה, שכן יש בענייננו קשר בין אי נכונות התשובה (גיל הנהג שנוהג ברכב) לבין התנהגות המבוטח, שהרי הוא למעשה זה שגרם לכך שהתשובה שמסר בשעתו נתבררה כשגויה. מכאן שהעניין לא "התברר לו כשגוי" רק לאחר מעשה.

חברי, השופט ע' גרוסקופף קבע בנוסף בפסק הדין כי:

"... ככל שמתברר למבוטח כי המידע שמסר היה שגוי במועד מסירתו (כגון שהמבוטח מניח שגיל כל הנהגים המיועדים לנהוג ברכב גבוה מ-30, אולם מתברר בדיעבד כי שגה בעניין זה) או הופך להיות שגוי במהלך תקופת הביטוח (כגון, כאשר נוסף נהג חדש או צעיר האמור לנהוג ברכב), הרי שהדבר מהווה "שינוי מהותי", שהוראת סעיף 17(ב) לחוק חוזה הביטוח חלה לגביו.

טלו לדוגמא את מצב הדברים הבא: מעביד עורך ביטוח רכב מקיף למכונית המשמשת את עובדי מחלקת התובלה. במועד עריכת הביטוח, כל עובדי המחלקה הם מעל גיל 30, ועל כן המעביד מצהיר כי גיל כל הנהגים האמורים לנהוג ברכב הוא מעל 30. לימים מתקבל לעבודה נהג בן 26, האמור אף הוא לנהוג ברכב. מבחינה לשונית, דומה כי אין קושי לראות בעובדה זו משום "שינוי בענין מהותי ששאלה עליו הוצגה למבוטח לפני כריתת החוזה ושחל אחרי שניתנה תשובה לאותה שאלה", כהגדרת סעיף 17(ב)(1) לחוק... (בפיסקה 24 שם; ההדגשות הוספו – ח"פ).

לדברים אלה אין בידי להסכים. אם מבוטח פלוני מניח שהנהגים שינהגו ברכב יהיו מעל גיל 30, ולפיכך מתחייב בחוזה עם חברת הביטוח שכך יהיה, בתמורה לפוליסה זולה יותר – לא ייתכן כי "התברר בדיעבד כי שגה" בעניין, שהרי מסירת ההגה לנהג שאיננו עומד במגבלת הגיל נעשתה כתוצאה מהתנהלותו של המבוטח עצמו. כך, גם אין בידי לקבל את הקביעה כי: "נוסף נהג" ש"אמור לנהוג ברכב" – המבוטח יכול היה למנוע מהנהג החדש והצעיר לנהוג ברכב, אלא שהוא בחר שלא לעשות כן.

60. בהקשר האמור יש לציין עוד כי אין נפקות לשאלה האם הפרת חוזה הביטוח (נהיגה על-ידי נהג צעיר שאיננו עומד במגבלת הגיל) נעשתה במודע, או שלא במודע. זאת, שכן כל מעשה או מחדל שנעשים בניגוד לחוזה מהווים הפרה – בין אם נעשים מתוך כוונה, ובין אם לאו (עיינו: פרידמן וכהן חוזים כרך ד', בעמ' 90; גבריאלה שלו ויהודה אדר דיני חוזים – התרופות: לקראת קודיפיקציה של המשפט האזרחי 117-113 (תשס"ט) (להלן: שלו ואדר)). האחריות החוזית היא איפוא אחריות מוחלטת, ומבחן ההפרה הוא מבחן אובייקטיבי וניטרלי (עיינו: סעיף 1(א) לחוק החוזים (תרופות בשל הפרת חוזה), התשל"א-1970, המגדיר "הפרה" כ"מעשה או מחדל שהם בניגוד לחוזה"; וראו: ע"א 3912/90 eximin s. A תאגיד בלגי נ' טקסטיל והנעלה איטל סטייל פראררי בע"מ, פ"ד מז(4) 64, 81 (1993); רע"א 7642/97 שטרית נ' נוסבאום, פ"ד נג(3) 516, 523-524 (1999); ע"א 4162/02 רנזור בע"מ נ' דרור מהנדסים (1990) בע"מ, פ"ד נח(4) 193, 200 (2004); שלו ואדר, שם).

61. זאת ועוד – אחרת. סעיף 21 לחוק חוזה הביטוח, שכותרתו: "אמצעים להקלת סיכון" (וגם דרכו ניתן להיכנס לשערי סעיף 18 לחוק זה), מורה כך:

"הותנה שעל המבוטח או על המוטב לנקוט אמצעי להקלת סיכונו של המבטח הקלה מהותית ואותו אמצעי לא ננקט תוך הזמן שנקבע לכך, יחולו הוראות סעיפים 18 ו-19, בשינויים המחוייבים."

הנה כי כן, כשהמחוקק רצה ליצור הסדר מפורש למצב בו המבוטח הוא שהחמיר את הסיכון, תוך הפרת חוזה הביטוח – הוא עשה כן. נתון זה מחזק גם את המסקנה כי סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח לא נועד לחול על הנסיבות שבפנינו.

62. המסקנה המתקבלת מכלל האמור לעיל היא כי לשון סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח איננה סובלת, להשקפתי, פירוש לפיו הסעיף חל על מקרה כגון זה שבפנינו (ועל כן אינני שותף לקביעותיה של חברתי השופטת ד' ברק-ארז בהקשר זה, או ל-"הצדקה

הדוקטרינרית" של חברי השופט ע' גרוסקופף בפסק הדין). ההלכה שנקבעה בדעת הרוב בפסק הדין איננה מתיישבת איפוא, להשקפתי, עם הוראות חוק חוזה הביטוח בדבר החמרת סיכון. חוזה הביטוח נכרת על בסיס הידע שהיה מצוי בידי הצדדים במועד כריתתו, ולפיו הם בחרו להקצות את הסיכונים ביניהם. לעומת זאת, סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח עוסק במצב בו הקצאת הסיכונים שנעשתה בין הצדדים במועד כריתת החוזה השתבשה מהותית בשל אירוע חיצוני ובלתי צפוי, ולא במצב בו המבוטח בעצמו בחר לשבש את הקצאת הסיכונים המוסכמת.

63. יתרה מכך, ההלכה שנקבעה בפסק הדין עלולה לייתר את ההסדר בדבר החמרת סיכון שבחוק חוזה הביטוח, שכן במקום המסלול, לפיו: מתרחשת החמרת סיכון; למבוטח נודע שחלה ההחמרה; המבוטח מודיע למבטחת על ההחמרה מיד ובכתב; המבטחת רשאית בתוך 30 ימים לבטל את חוזה הביטוח, או לאמץ את הסיכון המוחמר – נוצר מסלול מקוצר, לפיו: המבוטח מחמיר בעצמו את הסיכון; המבוטח לא מודיע למבטחת על ההחמרה בסיכון ועל זכותה לבטל את החוזה; מנגנון הפיצוי היחסי שקבוע בסעיף 18(ג) לחוק חוזה הביטוח מופעל באופן ישיר.

הנה כי כן, הסעד הקבוע בסעיף 18(ג) לחוק חוזה הביטוח (הפחתת תגמולי הביטוח שעל המבטחת לשלם, למרות שחוזה הביטוח טרם בוטל), שנועד להיטיב עם המבטחת במקרים חריגים בהם אירע מקרה הביטוח בתקופת בנייים, בה למבטחת נתונה הזכות לבטל את החוזה, אך היא טרם עשתה זאת – הופך לסעד ראשי למבוטח שהפר את תנאי הפוליסה, והוא בבחינת כפייה על המבטחת להוסיף רובד ביטוחי נוסף.

64. עם זאת, אף לו הייתי מוכן לקבל כי לשון סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח סובלת את הפרשנות לפיה הסעיף עשוי לחול על נסיבות המקרה שבפנינו – יש להמשיך ולבחון את פרשנות הסעיף במובנה התכליתי. זאת שכן מקום בו הבחינה הלשונית של דבר החקיקה מותירה יותר מאפשרות פרשנית אחת – יש לבדוק את תכליות החוק, ולברר אילו מבין האפשרויות הלשוניות תגשים בצורה המיטבית את תכליותיו (ראו: עניין שי צמרות; עניין יוניון מוטורוס; אליאט, בעמ' 6-9; ברק, בעמ' 85-86).

הפרשנות התכליתית של סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח מובילה אף היא, לדעתי, לאותה התוצאה, לפיה הסעיף הנ"ל לא נועד לטפל במקרים מעין אלה. לכך אפנה כעת.

בחינה תכליתית

65. כידוע, מטרתם של כללי הפרשנות התכליתית היא להעניק לדבר החקיקה את המשמעות המגשימה בצורה הטובה ביותר את תכליתו. תכליתו של החוק מורכבת מהמטרות, הערכים, המדיניות, הפונקציות החברתיות והאינטרסים שהוא נועד להגשים. תכלית החקיקה כוללת בחובה תכלית סובייקטיבית – המטרות שהמחוקק ביקש להגשים באמצעות דבר החקיקה, ותכלית אובייקטיבית – המטרות שדבר החקיקה נועד להגשים בחברה דמוקרטית מודרנית (ראו, למשל: עניין יוניון מוטורוס; עע"מ 2273/03 אי התכלת שותפות כללית נ' החברה להגנת הטבע, בפסקה 63 (07.12.2006); רע"א 3106/16 עו"ד יעקב כהן המפרק הקודם לקלרין טבריה לברנין בע"מ (בפירוק) נ' עו"ד איתן ארז מפרק קלרין טבריה לברנין בע"מ (בפירוק), בפסקה 10 (30.11.2017), ועיינו: ברק, בעמ' 143-144, 148-149 ו-201-202).

66. חוק חוזה הביטוח, כשמו כן הוא – מסדיר את דיני החוזים בתחום הביטוח. כמו בכל חוזה, ובהתאם לעקרונות היסוד של דיני החוזים, במוקד חוזה הביטוח עומד הסיכון שהוסכם בין הצדדים. חוזה הביטוח עוסק איפוא בסיכונים שהצדדים הקצו ביניהם והסכימו לגביהם, ולא בסיכונים שהם חיצוניים להסכמת הצדדים. הנה כי כן, תכליתו של חוק חוזה הביטוח היא למלא פונקציות חברתיות של כריתת חוזי ביטוח. כפי שנקבע בפסקה בעבר, חיוב המבטחת בתשלום תגמולי הביטוח למבוטח – נולד רק כאשר מתרחש: "אירוע הנובע מהתממשות סיכון מוסכם בין המבוטח למבטח" (ראו: ע"א 8972/00 שלזינגר נ' הפניקס חברה לביטוח בע"מ, פ"ד נז(4) 817, 834 (2003); ההדגשה שלי – ח"מ).

67. על תכליתו הצרכנית של חוק חוזה הביטוח עמדו חברי, השופט י' עמית וחברתי, השופטת ד' ברק-ארז בפסק הדין, ולא ראיתי צורך לחזור על הדברים (ראו: פסקאות 14-15 ו-64 לפסק דינו של השופט י' עמית ופסקה 8 לפסק דינה של השופטת ד' ברק-ארז). אולם בהקשר זה מקובלת עליי קביעתו של חברי, השופט י' עמית בפסק הדין כי גם תכליתו הצרכנית של חוק חוזה הביטוח "לא נועדה לקעקע את יסודותיו החוזיים של חוזה הביטוח, לפרוץ את גבולותיו, ולהטיל על חברות הביטוח אחריות בגין סיכונים שנותרו מחוץ לגבולות הפוליסה על פי בחירתו של המבוטח" (בפסקה 64 לחוות דעתו).

68. זאת ועוד: בעת הצגת חוק חוזה הביטוח בכנסת לקריאה שניה ושלישית נאמר כך:

"הנושא של החוק הוא, בעיקר, לדאוג לכך שחווה הביטוח, שהפוליסת תהיינה מסמכים אמינים שיקנו את הזכויות הנרשמות בהן, ולא יהיה אפשר, בעזרת האותיות הקטנות, לעוות את הכתוב, או לשנות את הכוונה או את הרצון של מי שהתחייב בפוליסת הביטוח או מי שרכש את פוליסת הביטוח" (פרוטוקול ישיבה מס' 415 של הכנסת ה-9, בעמ' 1442 (02.02.1981)).

הנה כי כן, תכלית מרכזית נוספת של חוק חווה הביטוח היא הפיכת פוליסות הביטוח למסמכים אמינים, כך שהמבוטח יוכל לבחור את הפוליסה המתאימה לו, ויבין מהו היקף הכיסוי הביטוחי לו הוא זכאי, ולצד זאת – לאפשר למבטחת לכלכל את צעדיה, לנהל את סיכונה ולתמחר את עלות הביטוח בהתאם. לאור תכלית זו, יש לכבד תניה מפורשת שמסייגת את הכיסוי הביטוחי, עליה הסכימו הצדדים.

69. עוד יש לציין בהקשר זה כי תכליתו הצרכנית של חוק חווה הביטוח מחייבת אף היא את אימוץ חוות דעת המיעוט של חברי השופט י' עמית בפסק הדין, שכן דעת הרוב עלולה להוביל להתייקרות של פרמיות הביטוח ולצמצום מגמת התמחר הדיפרנציאלי. על כך אעמוד בהמשך בפסקאות 77-78 שלהלן.

70. זאת ועוד: מגבלת הגיל מצויה ביסוד ההסכמות החוזיות שבין הצדדים לחווה הביטוח, ולא מדובר במצב בו המבוטח איננו בעל יכולת להשפיע על טיב המוצר הביטוחי שהוא רוכש. להפך – למבוטח במקרה שלפנינו הייתה השפעה ניכרת לגבי אופן עיצוב הפוליסה והיקף הכיסוי של הביטוח, והוא זה שבחר בפוליסה המוזלת בעלת מגבלת הגיל. לא מדובר איפוא בבחירה, או בדרישה מצד המבטחת, אלא ביכולת המבוטח להתאים, כמו ידיו, את הפוליסה לצרכיו האישיים ולהוזיל אותה.

במקרה כגון זה, הענקת כיסוי ביטוחי מקום בו הופרה מגבלת הגיל – מהווה הטלת אחריות על המבטחת, אשר יש בה משום התערבות בחווה, שעלולה לסכל את רצון הצדדים, והיא גם עומדת בניגוד לדוקטרינת הפרשנות בהתאם לציפיות הסבירות של המבוטח, שצריך היה לצפות כי לא יהיה זכאי לכיסוי ביטוחי מכל סוג שהוא במקרה שבחר להפר את חווה הביטוח (עיינו: שחר ולר "על התערבות בתוכנם של חוזי ביטוח באמצעות 'פרשנות'" עלי משפט כרך ג' חוברת 1 247 (תשס"ג-תשס"ד)).

71. בהקשר הנ"ל, מקובלת עליי ההבחנה שערך חברי, השופט י' עמית, בין יסוד הסיכון לבין יסוד הנזק. טשטוש ההבחנה בין אלה עלול להוביל, בשגגה, לעירוב בין הסיכון המוסכם, שנכלל בפוליסת הביטוח, לבין סיכון חיצוני, שלא הוסכם עליו

בפוליסה. הבחנה זו נעוצה ביסודו של חוזה הביטוח, שהוא כאמור חוזה המושתת על הסכמות הצדדים. כיוסי ביטוחי בגין סיכון חדש שלא נכלל בפוליסת הביטוח – כמוהו כהצעה לכריתת חוזה חדש.

יש להבהיר כי הסעיפים בחוק חוזה הביטוח, אשר עוסקים בשינויים בסיכון, נוגעים, מטבע הדברים, לסיכון שהוסכם עליו ואשר השתנה במהלך חיי החוזה, ולא לסיכונים חדשים שמלכתחילה לא נכללו בחוזה. בתוך כך, העובדה כי גיל הנהג הוא משתנה שיש לו השפעה על הסיכון להתרחשות מקרה הביטוח – איננה משמיעה כי הוא גורם ל"החמרת סיכון" במובנם של סעיפים 17 ו-18 לחוק חוזה הביטוח, אלא שיש לבחון האם הסיכון שהוחמר הוא הסיכון המוסכם, או סיכון שלא נכלל בחוזה הביטוח.

בענייננו, הסיכון שהוסכם עליו היה מוגבל לנהג מגיל 30 ומעלה, ועל כן מצב בו נהג ברכב נהג שגילו מתחת ל-30 איננו החמרה של אותו סיכון, אלא שמדובר בסיכון חדש. המשמעות היא כי לא מדובר בענייננו בהחמרת סיכון במובנו של חוק חוזה הביטוח, אלא בהוספת סיכון, שנעשתה באופן חד צדדי וללא הסכמה. הקביעה כי מדובר בהחמרת סיכון מהווה, לטעמי, התערבות בחוזה הביטוח, שעלולה לסכל את רצון הצדדים שהקצו ביניהם את הסיכונים בדרך שבה חפצו. קביעה זו עלולה לצמצם את מעמדו של חופש החוזים, שעל חשיבותו אין צורך להרחיב (ראו, למשל: דנ"א 5783/14 צמח נ' אל על נתיבי אויר לישראל בע"מ, בפסקה 30 (12.09.2017) והאסמכתאות שם).

72. זאת ועוד – בעניין פלוני נקבע לגבי סעיף 17 לחוק חוזה הביטוח כך:

"התכלית העומדת בבסיס חובת גילוי זו מניחה כי חוזה הביטוח נכרת בהתקיים סיכון מסויים וכי במקרה שסיכון זה משתנה במהלך תקופת החוזה, יש לאפשר למבטח להעריך מחדש את נכונותו לבטח את המבוטח וכן לאפשר לצדדים לנהל משא ומתן על מנת להתאים את תנאי החוזה לסיכון החדש." (שם, בפסקה 24; ההדגשה שלי – ח"מ).

מדובר איפוא באותו הסיכון שמשתנה, ולא במקרה שבו נוצר סיכון חדש, שהיה ניתן לכרות בגינו חוזה ביטוח שונה מאשר זה שהוסכם עליו.

יתר על כן, הפרק העוסק ב"שינויים בסיכון" בחוק חוזה הביטוח, שיצר מנגנון שנועד להתמודד עם שיבושים בהקצאת הסיכונים החוזית שבין הצדדים – מבוסס

בעיקרו על הסכמת הצדדים. כך, המנגנון האמור מאפשר למבטחת לבחור אם ברצונה לבטל את חוזה הביטוח, או לקיים משא ומתן עם המבוטח כדי להתאים את חוזה הביטוח לנסיבות שהשתנו, ולפיכך נפסק כדלקמן:

”חוזה הביטוח נכרת בהתקיים סיכון מסוים וכי במקרה שסיכון זה משתנה במהלך תקופת החוזה, יש לאפשר למבטח להעריך מחדש את נכונותו לבטח את המבוטח וכן לאפשר לצדדים לנהל משא ומתן על מנת להתאים את תנאי החוזה לסיכון החדש” (עניין פלוני, בפסקה 24).

המנגנון הקבוע בסעיפים 17 ו-18 לחוק חוזה הביטוח קובע איפוא כי במקרה של שינוי בסיכון, על המבוטח ליידע את המבטחת על כך, וזאת במטרה לגשר על פער המידע שנוצר, כדי שלשני הצדדים יהיה מידע שווה (עניין פלוני, בפסקה 24; ולד, בעמ' 427). בשלב השני, לאחר הודעת המבוטח למבטחת על השינוי בסיכון – למבטחת יש זכות להחליט אם היא מעוניינת לבטל את חוזה הביטוח (סעיף 18(א) לחוק חוזה הביטוח), או לאמץ לתוכו את החמרת הסיכון ללא שינוי בתנאי החוזה (סעיף 18(ב) לחוק חוזה הביטוח). הסדר הפיזוי היחסי הקבוע בסעיף 18(ג) לחוק חוזה הביטוח נועד איפוא להיטיב עם המבטחת, מקום בו חוזה הביטוח טרם בוטל (למרות שבידי המבטחת הזכות לבטלו, עקב החמרת הסיכון) והתרחש בינתיים מקרה הביטוח.

73. המסקנה הפרשנית המתקבלת הן מהבחינה הלשונית והן מבחינת תכליות חוק חוזה הביטוח – היא כי במצב הדברים שבפנינו, בו המבוטח לא שעה למגבלת הגיל שקבועה בחוזה הביטוח, נוצרה תוספת סיכון שלא הייתה קיימת קודם לכן, ולא מדובר בהחמרת סיכון – ולא על המצבים מעין אלה נועדו לחול סעיפים 17 ו-18 לחוק חוזה הביטוח. ראו בהקשר זה את דברי המלומד אליאס בספרו המוזכר לעיל:

”מרבית הפוסקים סבורים, בצדק לדעתנו, כי הפרת מגבלת הגיל בפוליסה אינה נסיבה של החמרת סיכון, אלא של העדר כיסוי לסיכון האמור מלכתחילה... יתרה מכך, פוסקים רבים סבורים כי מבחינת מדיניות שיפוטית ראויה, אין מקום לאפשר למבוטחים, המעוניינים לחסוך בפרמיה, לרכוש פוליסה הכוללת חריג נהג צעיר, תוך התעלמות מהוראות החריג, וזאת מתוך הנחה שאם תקרה תאונה כשהרכב נהוג בידי נהג צעיר, ניתן יהיה לקבל פיזוי יחסי מכוח סעיף 18 לחוק” (אליאס, בעמ' 874; ההדגשה שלי – ח"פ).

74. משהגעתי למסקנה כי אין מדובר בענייננו בהחמרת סיכון, ולפיכך אין מקום להחיל את סעיף 18 לחוק חוזה הביטוח על נסיבות המקרה – ממילא אין צורך להידרש מבחינתי לפרשנות המונח "כוונת מרמה", אשר רלבנטי כאמור לסעיף הנ"ל, ולא למקרים שבהם הסיכון שהתממש הוא לא הסיכון המוסכם, אלא סיכון חיצוני לחוזה הביטוח. יחד עם זאת לו נדרשתי להכריע בעניין – הייתי מצדד בשאלה זו בעמדותיהם של חברתי, השופטת ד' ברק-ארז וחברי, השופט י' עמית.

בין הלכת סלוצקי לבין ענייננו

75. סעיפים 18 ו-21 לחוק חוזה הביטוח נדונו בעניין סלוצקי, שם מדובר היה במבוטח שנמנע מלהניח את תכשיטיו בכספת, כפי שהיה נדרש לפי חוזה ביטוח תכולת הדירה שלו. אותו מבוטח אמנם התקין כספת בדירתו, אך לא הפקיד בה את התכשיטים בעת הפריצה, ואלה נגנבו. נקבע כי העובדה שהמבוטח לא נקט אמצעי להקלת סיכון, כפי שנדרש על-ידי הפוליסה – לא מאיינת את קיום הכיסוי הביטוחי עם קרות מקרה הביטוח, וכי סעיף 21 לחוק חוזה הביטוח חל גם כאשר אמצעי להקלת סיכון הותקן, אך לא הופעל, כך שהמבוטח עשוי להיות זכאי לתגמולי ביטוח מופחתים ויחסיים.

76. סבורני כי, כפי שקבע חברי השופט י' עמית – עניין סלוצקי איננו חל על נסיבות המקרה שבפנינו, וזאת בשל מספר טעמים:

ראשית, עניין סלוצקי דן בסעיף 21 לחוק חוזה הביטוח, שעוסק כאמור באי נקיטת אמצעי להקלת סיכון, ואילו בענייננו סעיף זה איננו רלבנטי (שכן מדובר, אם בכלל, בהחמרת סיכון, או בתוספת סיכון, כאמור), מה גם שלתוצאות המנויות בסעיף 18 לחוק חוזה הביטוח הגיעה דעת הרוב בפסק הדין דרך סעיף 17 לחוק.

שנית, עניין סלוצקי עסק בדרישה מצד המבטחת שהופנתה למבוטח כי ינקוט אמצעי להקלת סיכון, ואילו בנסיבות שבפנינו עסקינן בבחירת המבוטח לתפור את מידות הפוליסה לצרכיו האישיים.

שלישית, בענייננו מדובר בתניה חוזית ברורה בפוליסה כי לא יהיה כיסוי ביטוחי אם תופר מגבלת הגיל, ונקבע כי תניה זו עומדת בתנאי סעיף 3 לחוק חוזה הביטוח (היא הובלטה והובאה לידיעת המבוטח). בעניין סלוצקי, לעומת זאת, בית המשפט המחוזי העיר כי התניה החוזית בדבר הפקדת התכשיטים בכספת – לא הייתה מפורשת.

רביעית, הלכת סלוצקי עסקה בליבת הסיכון המוסכם שבוטח, ואשר הוחמר בשל אי נקיטת האמצעי להקלת הסיכון. בנסיבות המקרה שבפנינו, לעומת זאת, הסיכון שהתממש איננו הסיכון המוסכם, אלא שמדובר בסיכון חדש, חיצוני לחוזה הביטוח, שאף הוסכם במפורש כי לא ייכלל בחוזה זה.

חמישית, עניין סלוצקי דן בסוג ביטוח שונה מזה שנדון בפנינו – ביטוח תכולת דירה, ואילו בענייננו עסקינן בביטוח רכב, שהוא מוצר נפוץ יותר, ושכיחות התביעות בו גבוהה, לעומת ביטוח תכולת דירה, ומכאן שלהלכות שנפסקות לגביו יש השלכות רבות ומשמעותיות יותר על שוק הביטוח. נקודה זו מובילה אותי לנושא הבא, שידון מיד בסמוך.

השלכות רוחב ושיקולי מדיניות

77. מקובלות עליי גם קביעותיו של חברי השופט י' עמית כי לדעת הרוב בפסק הדין עלולות להיות השלכות רוחב שליליות משמעותיות על שוק הביטוח.

כך, למשל, המגמה החיובית של תמחור דיפרנציאלי בפוליסות ביטוח – עלולה להיפגע. קיים חשש כי חברות הביטוח יירתעו מלהציע חוזה ביטוח מוזל שמתאים למידותיו האישיות של המבוטח, בשל ההבנה שכיסוי זה עשוי להיות מורחב בדיעבד לאחר קרות מקרה הביטוח, ובניגוד למה שסוכם. הרחבה זו עלולה להטיל עלויות שלא נלקחו בחשבון מראש – על המבטחת, וזו צפויה לגלגל אותן אל המבוטחים. משכך, החשש הוא כי חברות הביטוח יציעו למבוטחים רק פוליסות שהכיסוי הביטוחי שלהן רחב מאוד ("פוליסת כל הסיכונים", או פוליסות שכוללות את מרבית הסיכונים). אלו תעלנה לצרכן הרבה יותר. הנה כי כן ציבור המבוטחים הוא שייפגע מהתייקרות העלויות האמורות. תוצאה אפשרית זו גם לא עולה בקנה אחד עם תכליתו הצרכנית של חוק חוזה הביטוח, כפי שציינתי לעיל.

בהקשר האמור, יש להזכיר את שציין חברי השופט י' עמית (בפיסקאות 81-84 לחוות דעתו) כי כפי שעולה ממסמך מטעם רשות שוק ההון – ביטוח וחיסכון, חברות ביטוח מניחות כיום שהן פטורות מתשלום במקרים של הפרת מגבלת גיל שקבועה בחוזה הביטוח. משכך, הטלת חובת תשלומים על חברות הביטוח במקרים שכאלה תגדיל בהכרח את הוצאותיהן, ולפיכך הפרמיות צפויות להתייקר.

78. השלכה שלילית נוספת של ההלכה שנקבעה בפסק הדין קשורה בהכוונת התנהגות המבוטחים. אם ההלכה תישאר על מכונה – עלול להיווצר תמריץ למבוטחים לרכוש פוליסות צרות ומוזלות, על פני פוליסות יקרות יותר שהולמות את צרכיהם האמיתיים, מתוך הבנה שגם אם מקרה הביטוח יתרחש תוך חריגה מהוראות הפוליסה, ייתכן שהם יהיו זכאים לתגמולי ביטוח חלקיים.

משפט משווה

79. לאחר הדיון שהתקיים בפנינו, הוצאנו החלטה ולפיה הצדדים והמבקשת להצטרף רשאים להגיש השלמות טיעון מטעמם, באמצעות הפניות למשפט המשווה, בדגש על ארצות המשפט הקונטיננטלי, זאת מאחר שמעבודות ההכנה לחוק חוזה הביטוח ומהספרות למדנו לדעת שסעיפי החמרת הסיכון והסעדים שהם מולידים באו לנו מדיני הביטוח הקונטיננטליים. הצדדים והמבקשת להצטרף עשו כן, ולאחר עיון בכל ההשלמות שהוגשו – סבורני כי סקירת המשפט המשווה באשר לדין הנוהג במדינות אלו בסוגיות קרובות לאלו שבענייננו מובילה גם היא למסקנה אליה הגעתי על פי דיני הפרשנות המקובלים עלינו.

ארחיב בנושא זה להלן, תוך שאציג, בעיקרי הדברים, את החומר שהוגש לנו על-ידי הצדדים ועל-ידי המבקשת להצטרף, וכן בהתבסס על מקורות נוספים שאליהם הגעתי במחקר עצמאי שערכתי.

אפרט איפוא ראשון-ראשון ואחרון-אחרון.

80. ועדת מומחים שמונתה לשם הכנת הצעת חוק ביטוח מקיף, שבראשותה עמד בשעתו שופט בית המשפט העליון ד"ר אלפרד ויתקון ז"ל (להלן: הוועדה), הכינה הצעה ראשונה לחוק ביטוח מקיף, שהתבססה במידה רבה על הדין הקונטיננטלי ועל חוקי המדינות: שווייץ, גרמניה, צרפת, איטליה וארגנטינה, והושפעה מאלה.

הצעות חוק הביטוח, התשל"ו-1975 הלכה בעקבות סיכומי הוועדה והשלימה אותם, וניתן ללמוד מדברי המבוא להצעת חוק זו כי היא התבססה במידה רבה על הדין הקונטיננטלי, וכך נאמר שם:

"הצעות הועדה התבססו במידה רבה על דוגמאות קונטיננטליות, בעיקר על החוקים של שווייץ, גרמניה, צרפת, איטליה וארגנטינה; כן עושה ההצעה המוגשת

בזה. קרבה מיוחדת קיימת בינה לבין החוק השווייצרי משנת 1908 הנחשב עד היום לאחד הטובים ביותר, אך שונה היא מן הדוגמה השווייצרית הן במבנה ובן כפרטים רבים" (ה"ח 1209, י"א בחשוון תשל"ו, 16.10.1975; עיינו גם: ולר, בעמ' 60-65).

81. בדין השווייצרי ובדין הצרפתי יש הסדרים הנוגעים לתוצאות הנובעות מהחמרת סיכון ביטוחי. בשוויץ ההסדר המדובר כלול ב-Versicherungsvertragsgesetz (להלן: חוק חוזה הביטוח השווייצרי), שהיה הקודיפיקציה הראשונה של חוק חוזה הביטוח באירופה, ועל כן השפיע על התפתחות חוקי הביטוח גם בגרמניה, באוסטריה, בצרפת ובאיטליה. בצרפת הנושא מעוגן ב-Codes des Assurances (להלן: חוק חוזה הביטוח הצרפתי). אעמוד איפוא מיד בסמוך על הדין הנוהג במדינות אלו.

שוויץ

82. עקרון חופש החוזים מעוגן בסעיף 19 לחוק החיובים השווייצרי – The Swiss Code of Obligations. לעמדת המלומדים, כשמדובר בביטוח רשות של רכב – הצדדים רשאים לעצב אותו כרצונם, מבלי שיחולו על עניין זה המגבלות הקבועות ביחס לדיני ביטוח חובה (ראו: PHILIPPE WEISSENBERGER, KOMMENTAR STRASSENVERKEHRSGESETZ UND ORDNUNGSBUSSENGESETZ Article 63 N. 8 (2015)). זאת ועוד: לפי הדין השווייצרי, ניתן לקבוע תנאי בחוזה רשות של ביטוח רכב, לפיו לא יהיה כיסוי ביטוחי במקרה בו נעשה שימוש ברכב על-ידי נהג שאין לו רישיון מתאים, ותנאי זה יכובד וישלול כיסוי במקרה של חריגה מהתנאי (ראו: HANS GIGER, SVG KOMMENTAR, Article 63 N. 6 (8th ed. 2014)).

83. באשר להסדרי החמרת סיכון שבחוק חוזה הביטוח השווייצרי – לפי סעיף 28 לחוק זה, אם המבוטח הוא זה שגרם להחמרה משמעותית של הסיכון, המבטח איננו מחויב לחוזה הביטוח מאותה עת (בכפוף לחריגים המנויים בסעיף 32 לחוק זה). לעומת זאת, במקרה בו החמרת הסיכון נגרמה שלא על-ידי המבוטח עצמו, יחול הסדר אחר, הקבוע בסעיף 30 לחוק חוזה הביטוח השווייצרי (שכולל, בין היתר, חובת הודעה בכתב למבטח). חוק חוזה הביטוח השווייצרי מבחין איפוא בין מצב בו החמרת הסיכון נגרמה על-ידי המבוטח, לבין מקרה בו הסיכון הוחמר עקב גורם חיצוני למבוטח.

הנה כי כן, אף אילו היינו מסווגים את הנסיבות שבפנינו כהחמרת סיכון (וכאמור, להבנתי המצב איננו כזה) – נראה כי החלת ההסדר הקבוע בדין השוויצרי על נסיבות המקרה שבפנינו, שבגדרן החמרת הסיכון נעשתה על-ידי המבוטח עצמו – היתה מובילה לתוצאה לפיה המבטחת פטורה מתשלום תגמולי ביטוח.

בנוסף לאמור, סעיף 45(1) לחוק חוזה הביטוח השוויצרי קובע כי אם הצדדים הסכימו בחוזה הביטוח שהמבוטח לא יהיה זכאי לפיצוי מכל סוג שהוא בשל אי מילוי של חובה המוטלת עליו לפי החוזה, הסכמה זו לא תחול אם הפרת החובה קרתה שלא באשמת המבוטח. במילים אחרות, הפחתה, או שלילת תגמולי ביטוח בשל הפרת חובה שקבועה בחוזה הביטוח – אכיפה בדין השוויצרי רק אם ההפרה נבעה מהתנהגות המבוטח.

84. לבסוף, סעיף 33 לחוק חוזה הביטוח השוויצרי קובע כי מבטח יכול להחריג סיכונים מסוימים מתחום הכיסוי הביטוחי (בדומה לסעיף 3 לחוק חוזה הביטוח אצלנו בישראל). התנאים לכך הם כי ההחרגה תהיה מובנת וברורה, וכי במקרה של עמימות – היא תפורש לרעת המבטח (עיינו: LARS GERSPACHER & ROGER THLMANN, THE INSURANCE AND REINSURANCE LAW REVIEW, Switzerland, 8th ed. (Peter Rogan editor, 2020) p. 400-401).

צדפת

85. סעיף 1103 לקוד האזרחי הצרפתי (Code Civil) מעגן את עיקרון חופש החוזים, וסעיף L-113 לחוק הביטוח הצרפתי קובע הסדר פרטני לעניין חוזי רשות של ביטוח רכב וקובע (בתרגום לאנגלית) כדלקמן:

"The loss and damages caused randomly or because of the fault of the insured are paid by the insurer **except formal and limited exclusions provided for in the policy**"
(ההדגשה הוספה – מ"מ).

הנה כי כן, עניינו הרואות כי הדין הצרפתי מכיר באפשרות להתנות בחוזה הביטוח תנאי מפורש שבהתקיימו – יישלל הכיסוי הביטוחי בקרות מקרה הביטוח. כאשר התנהגות מסוימת נאסרת איפוא במסגרת חוזה ביטוח בצרפת, הדין הוא כי המבטח יהיה פטור מתשלום תגמולי ביטוח במקרה שכזה. התנאים לכך, לפי הסעיף הרלבנטי מחוק חוזה הביטוח הצרפתי המובא לעיל (בתרגום לאנגלית), הם:

ראשית – כי ההחרגה תהיה פורמלית ;

ושנית – כי ההחרגה תהיה מוגבלת.

הרציונל לדרישות אלו הוא כי לצדדים צריך להיות ברור מה הוחרג מהכיסוי הביטוחי (בדומה לתכלית שבבסיס סעיף 3 לחוק חוזה הביטוח אצלנו), ובמטרה שההחרגה לא תרוקן את הכיסוי הביטוחי מתוכן (ראו: DALLOZ, COMMENTS ON THE CODES DES ASSURANCES (2020)).

זאת ועוד: אם פוליסת הביטוח כוללת חובה ספציפית וברורה המוטלת על המבוטח כתנאי לכיסוי ביטוחי, ההחרגה תוכר כתקפה, ותיאכף על פי הדין הצרפתי (ראו: Civ. 1re, 10 Dec. 1996).

86. גם על פי הספרות הצרפתית הדנה בנושא (בקונטיננט, לספרות, כידוע, יש חשיבות ניכרת, אפילו מעבר לפסיקה) – יש לקרוא את סעיף L-113 לחוק חוזה הביטוח הצרפתי בצורה מרחיבה, כך שחופש החוזים בהקשר לחוזי רשות של ביטוח רכב מאפשר קביעת מגבלות, לרבות ביחס לסוג ולזהות הנהג, בניגוד למקובל בביטוח רכב **חובה** (עיינו: HUBERT GROUTEL, DROIT DES ASSURANCES 84 (14th ed., 2018); *Cyril Bloch, Realisation du Droit a Reparation des Victimes d' Accidents de la Circulation*, in DROIT DE LA RESPONSABILITE ET DES CONTRACTS – REGIME D' INDEMNISATION 2021/2022 Chapter 6214.72 p. 2528 (12th ed., Laurent Bloch, LexisNexis, Fasc. 511-10: Assurances Terrestres – ;2020) ; (No. 55, 2016, 2020).

87. עקרונות אלה באו לידי ביטוי בפסיקה של ערכאת הערעורים האזרחית הגבוהה בצרפת, ה-Cour de Cassation. בפסק דין משנת 2011 נדון מקרה בו בפוליסת ביטוח רכב רשות נקבע כי הכיסוי הביטוחי לא יחול במידה והנהג צרך מעל כמות מסוימת של אלכוהול. באותו עניין התרחש מקרה הביטוח (תאונה), כאשר מי שהשתמשה ברכב צרכה אלכוהול מעבר למוסכם. הערכאות הנמוכות חייבו את המבטחת בתשלומי הביטוח המלאים, ואולם ה-Cour de Cassation הפך את ההחלטה וקבע כי עיקרון חופש החוזים גובר, כך שיש לכבד את ההוראה המגבילה בחוזה הביטוח ולפטור את המבטחת מהחובה לשלם תגמולי ביטוח (ראו: Cour de Cassation, Civ 2, 10- (10.868 (07.04.2011)).

88. גם בצרפת יש הסדרים חקיקתיים בדבר החמרת סיכון. סעיף L-113-2 לחוק חוזה הביטוח הצרפתי מטיל על המבוטח חובות גילוי על שינויים בסיכון בשלב שלפני כריתת

חוזה הביטוח, וגם לאחר מכן. בנוסף, גיל הנהג נחשב, על פי הדין הצרפתי, לסיכון רלבנטי שיש להצהיר עליו (ראו: Cour de Cassation, Chambre Civile 1er, 92.15-365 (16.03.1994); Cass. 2e civ no 10-17.447 (16.06.2011)). יתר על כן, מצויות פסיקות בצרפת בהן נקבע כי הפרת החובה לעדכן לגבי השינוי בסיכון הביטוחי נעשתה בחוסר תום לב, כאשר מי שנהג ברכב לא היה מורשה לנהוג בו. כך, למשל, במקרה בו מבוטח לא גילה למבטח שבנו הצעיר משתמש ברכב, כדי להימנע מתשלום דמי ביטוח יקרים יותר, נקבע כי הדבר מהווה חוסר תום לב ששולל את הכיסוי הביטוחי (ראו: Cour de Cassation, Chambre Civile 1er, 92.15-365 (16.03.1994)).

89. נוכח כל האמור לעיל, לו המקרה שבפנינו היה נדון לפי הדין הצרפתי, נראה שגם שם היו נשללים מהמבוטח תגמולי הביטוח, לאור מגבלת הגיל המפורשת וגם בשל הפרת חובת היידוע למבטח.

גרמניה

90. סבורני כי ניתן ללמוד אף מהדין הגרמני על הסוגיה שבפנינו. *Versicherungsvertragsgesetz* (להלן: חוק חוזה הביטוח הגרמני) קובע מדיניות של מידתיות, המשקפת מעבר מגישה של "הכל או כלום" – למשטר של פיצוי יחסי. כך, למשל, האפשרות לפטור את המבטח מתשלום תגמולי ביטוח למבוטח תלויה במידת "אשמתו" של המבוטח, כך שבמקרים בהם המבוטח פעל בכוונה או במרמה – המבטח יהיה פטור מחבות, בכפוף לסייגים שבחוק (ראו: Helmut Heiss, *PROPORTIONALITY IN THE NEW GERMAN INSURANCE CONTRACT ACT 2008* 105-106 (2012)). עם זאת לפי חוק חוזה הביטוח הגרמני, אפילו מבוטח שהפר את חוזה הביטוח במודעות ובאופן מכוון עשוי להיות זכאי לתגמולי ביטוח חלקיים, ככל שאין קשר סיבתי בין הפרת החוזה על-ידו לבין קרות מקרה הביטוח (עיינו: שם, בעמ' 109-108 וכן: Robert Koch, *German Reform of Insurance Contract Law*, 163, 170 (2010) 2 EJCL).

91. סעיפים 23-27 לחוק חוזה הביטוח הגרמני עוסקים במקרים של החמרת סיכון. סעיף 23 לחוק זה מבדיל בין מספר מצבים שונים, ובכך החוק מייחס למעשה משמעות למודעות המבוטח לנסיבות המהוות את החמרת הסיכון. בנוסף, לפי העקרונות

הכלליים של הדין הגרמני, במקרים של הפרת חובה חוזית – על החייב הנטל להוכיח שפעל ללא אשמה (שם, בעמ' 109-110).

92. לצד כל האמור לעיל, אם הנזק שהתרחש בקרות מקרה הביטוח נגרם מסיכון שהוחרג במפורש מחוזה הביטוח – המבוטח לא יהיה זכאי לתגמולי ביטוח, וזאת ללא קשר לשיקולי כוונה, או רשלנות (ראו: Markus Eichhorst, THE INSURANCE AND REINSURANCE LAW REVIEW, Germany, 8th ed. (peter Rogan editor, 2020) (p.219).

קנדה

93. בפסק דין שניתן בבית המשפט העליון בקנדה, בה נוהגת בתחום זה שיטה מעורבת (של משפט מקובל ושל הדין הקונטיננטלי) – *Lejeune v. Cumis* – Insurance Society Inc., 1989 CanLII 50 (SCC), [1989] 2 SCR 1048 נפסק כי יש לבצע הבחנה בין החמרת סיכון לבין סייגים לאחריות הביטוחית. אותו עניין עסק בביטוח של מבנה (בניין דירות) בקוויבק, שאותו החכיר הבעלים לחברה שנהגה להשתמש במבנה מספר שעות ביום לאירוח מפגשים חברתיים. כעבור מספר שנים הבניין נהרס בשריפה, וחברת הביטוח סירבה לפצות את בעלי הבניין, בטענה שהשימוש בנכס המבוטח היה שונה מזה שהוסכם עליו (מגורים), מבלי שהדבר הובא לידיעתה. בהקשר זה חברת הביטוח הוסיפה וטענה כי פוליסת הביטוח קבעה שרק מבנה שמתואר בפוליסה ואשר משמש כדירה פרטית – יהיה מכוסה תחת הביטוח. הערעור נסוב איפוא על השאלה האם סירוב החברה לפצות את בעלי הבניין היה מוצדק. נפסק שם כי יש להבחין בין החמרת סיכון, לבין החרגה לאחריות הביטוחית, בדרך הבאה:

במקרה של סייג לאחריות – המבוטח לא יהיה זכאי לתגמולי ביטוח:

"The insurer expressly indicates his intent never to cover the risk excluded: he states in advance that he will not assume it, so that if the excluded risk occurs or if, what amounts to

the same thing, a loss occurs outside the specific conditions stated by the policy, the insured will not be entitled to any coverage: in ; such a case there will simply be no insurance"

מאידך גיסא – במקרה של החמרת סיכון, במצב בו המבטח לא החריג סיכון מסוים מגדר חוזה הביטוח, ולמרות שהסיכון שהתרחש לא נכלל במפורש בחוזה הביטוח, המבטח שומר על זכותו:

"to assess the situation subsequently and, depending on the circumstances, to require a higher premium or to rescind the contract".

בפסק הדין הקנדי שנזכר לעיל נפסק כי המבטח קבע בחוזה הביטוח שהמבנה המבוטח ישמש למטרות מגורים בלבד, ולא התעורר שם הצורך להידרש לסוגיית החמרת הסיכון, משום שמדובר היה בסייג לאחריות החוזית.

94. לאחרונה אף דיני הביטוח בארצות-הברית מתקרבים לאבחנות ולתוצאות הנוהגות בשיטות הקונטיננטליות. על כך להלן.

פנסילבניה, ארצות-הברית

95. סבורני כי ניתן ללמוד גם מפסק דין שניתן מפי בית המשפט העליון בפנסילבניה, ארצות-הברית. על אף שלא מדובר בעניין שנפסק על-פי הדין הקונטיננטלי, ראיתי לנכון להזכירו, שכן הוא הוזכר במהלך הדיון שהתקיים בפנינו, ויש בו רלבנטיות להשלכות הרוחב שעלולות להיות להלכה שנקבעה בפסק הדין, עליהן עמד בהרחבה חברי, השופט י' עמית, ובפרט לחשש מהתייקרות פרמיות הביטוח.

ב- Safe Auto Ins. v. Oriental-Guillermo (214 A.3d 1257 (Pa. 2019) מדובר היה בתניה בחוזה ביטוח שקבעה שבמקרה בו הנהג שנוהג ברכב איננו זה ששמו רשום בפוליסה – המבטח יהיה פטור מחבות. באותו מקרה התרחשה תאונת דרכים, כאשר הנהגת נהגה במכונית של בן זוגה, ושמה לא היה נקוב בפוליסת הביטוח. בעל פוליסת הביטוח במקרה המדובר היה מודע להחרגה, והתיר לבת זוגתו לנהוג ברכב למרות זאת, ועל אף שהייתה לו את האפשרות להוסיף אותה לפוליסה, הוא בחר שלא לעשות כן.

בפסק דינו של בית המשפט העליון בפנסילבניה נקבע כי הדרישה מהמבטח לספק כיסוי ביטוחי למספר בלתי מוגבל של נהגים, מבלי ששולמה תמורה כנגד כך – נוגדת את העיקרון לפיו מבוטחים אינם רשאים לקבל כיסוי ביטוחי בחינם. עוד נקבע כי קבלת דרישה זו עלולה להוביל לעלייה במחירי הביטוח, משום שהמבטח יאלץ לשאת בחבות עבור סיכונים לא ידועים. אמנם, כפי שציין היועץ המשפטי לממשלה – בפנסילבניה לא קיים הסדר פיצוי יחסי, אך פסק הדין המתואר כאן מחזק את הקביעה כי סיווג המקרה שנדון בפנינו כהחמרת סיכון שעשויה להקנות פיצויים מופחתים – עלול להוביל להתייקרות הפרמיות בביטוחי הרכב.

בריטניה

96. ראוי לנכון להזכיר, לבסוף, גם את ההסדרים החלים בסוגיה הנדונה בדין האנגלי, על אף שאין מדובר, כמובן, בדין קונטיננטלי.

97. The Insurance Act 2015 (להלן: חוק הביטוח האנגלי), שנכנס לתוקף בשנת 2016, נחקק על רקע היות חוק הביטוח הקודם מיושן והניסיונות להתקרב למשפט האירופי (הקונטיננטלי). הרציונל מאחורי חוק הביטוח האנגלי היה לחדש ולפשט את החוק, לאזן בין האינטרסים של מבוטחים ושל מבטחים, ולהוות מסגרת חדשה לשוק ביטוח אפקטיבי ותחרותי (עיינו: Matthew Simson, *The Insurance Act 2015*, Published on Fenwick Elliott (fenwickelliott.com) (2015), שהובא בתשובה מטעם המשיב 4 בדנ"א 5325/19 והמבקש בדנ"א 5326/19, היועץ המשפטי לממשלה, מתאריך 26.01.2021).

כפי שציין היועץ המשפטי לממשלה בתשובתו, נראה כי גישת הפיצוי היחסי בדין האנגלי חלה רק בנוגע לחובות גילוי טרום חוזיות החלות על מבוטחים (שהרחבתן הייתה, לפי Simson, השינוי המשמעותי ביותר בחוק הביטוח האנגלי החדש). הנה כי כן, בדין האנגלי לא קיים הסדר בנוגע לסיווג תניה מגבילה – כהחמרת סיכון, והכיסוי נשלל (לעיתים רואים בסטיה מההגבלה משום הפרת חוזה, שאיננה דורשת אפילו קשר סיבתי בין התרחשות האירוע המבוטח לבין הפרה) (עיינו והשוו בקשר ל- Andrew McGee THE MODERN LAW OF INSURANCE p. : Alternation of Risk (2001) (161-168)).

98. הדין האנגלי מבחין בין תנאי מוקדם לאחריות הביטוחית, לבין סייג לאחריות הביטוחית. בעוד שאי קיום של תנאי מוקדם יוביל לבטלות פוליסת הביטוח, התממשות של סייג לאחריות הביטוחית עשויה לפטור את המבטחת מתשלום תגמולי ביטוח, אך היא איננה משפיעה על תוקפו של חוזה הביטוח ככזה. מקורה של הבחנה זו הוא בדיני ה-Warranties האנגליים, לפיהם די שנקבע בחוזה כי תניה מסוימת היא Warranty, כדי שהפרתה תקנה למבטח זכות לבטל את החוזה (ראו: עניין סלוצקי, בפיסקאות 26 ו-29 לפסק דינה של השופטת ד' ברק-ארז; אליאט, בעמ' 677). גישה זו, לפיה יש בכוחו של תנאי מוקדם לבטל את פוליסת הביטוח מעיקרא, לא נקלטה במשפטנו (שם), אולם קיימת בדין הישראלי האפשרות לקבוע תנאי, או סייג לחבות המבטח, וזאת מכוח סעיף 3 לחוק חוזה הביטוח.

99. זה המקום לציין כי במאמר נוסף שהובא על-ידי היועץ המשפטי לממשלה, Merkin Robert & Gurses Ozlem, *Insurance Contracts after the Insurance Contract Act 2015* LAW QUARTERLY REVIEW, Vol. 132, Issue 3 (July 2016) (להלן: Robert & Ozlem), נכתב כי התנאים השונים הקבועים בפוליסות ביטוח מעוררים לעיתים קשוי סיווג, ולעניין הסיווג יש משקל שכן הוא יוביל לקביעת תוצאות ההפרה. אחד מהסיווגים האפשריים הוא: "תנאי המגדיר את הסיכון בכללותו".

סעיף 11 לחוק הביטוח האנגלי עוסק בהסדרים החלים על תניות בפוליסה, וקובע מצבים בהם המבטחת לא תוכל להכחיש את חבותה. לפי סעיף 11(1) לחוק הביטוח האנגלי, סעיף 11 הנ"ל לא חל על תנאי שמגדיר את הסיכון בכללותו. עיקרון זה מאפשר, למעשה, למבטחות לקבוע חריג להיקף הכיסוי הביטוחי, ולפטור אותן לחלוטין בהתקיים חריג מסוג זה (Robert & Ozlem, בעמ' 10).

לפי Robert & Ozlem, הועדות שחוקקו את חוק הביטוח האנגלי קבעו במסמכי הצעת החוק הנ"ל כי סעיף 11 לחוק זה (שמונע כאמור ממבטחת להכחיש את חבותה בהתקיים תניה שנקבעה בפוליסה) – לא יחול על קביעת גיל מינימום לנהג, כך שהמבטחת תהיה רשאית להכחיש את חבותה באופן מלא אם תופר תניה של מגבלת גיל (ראו: Robert & Ozlem, בעמ' 11). גם במאמר נוסף שהובא על-ידי היועץ המשפטי לממשלה נכתב כי סעיף 11 לחוק הביטוח האנגלי לא כולל תניה המגדירה את הסיכון בכללותו, כגון הוראה המגדירה: גיל, זהות, או כישורים מיוחדים של הבעלים (Simon Cooper & Mona Patel, *The Insurance and Reinsurance Law Review*, (England and Wales, 8th ed. (Peter Rogan editor, 2020).

הנה כי כן, מכתבי המלומדים הנ"ל עולה כי לפי הדין האנגלי, תניית גיל נכנסת תחת ההגדרה של "תנאי המגדיר את הסיכון בכללותו", ולכן סעיף 11 לחוק הביטוח האנגלי, שמונע ממבטחת אפשרות להכחיש את חבותה, לא חל עליו. משכך, נראה כי מבטחת יכולה לטעון כי יש לשחררה לחלוטין מחבות ביטוחית במקרה בו הופרה תניה של מגבלת גיל באנגליה.

סיכום הסקירה המשווה

100. חלק ניכר מהסקירה המשווה שהציגו חלק מהצדדים כאן התמקד דווקא בכך שקיימים במדינות המדוברות מנגנונים של פיצוי יחסי, וכי הגישה ששלטה בעבר, של "הכל או כלום", הוחלפה בעיקרון המידתיות. אין מחלוקת איפוא כי שיטת הפיצוי היחסי היא אפשרית במדינות מסוימות בעולם, אולם לא על כך נסוב המקרה שבפנינו. השאלה בענייננו היא לעניין הסיווג – האם מדובר בהחרגה של סיכון מסוים מגדרי חוזה הביטוח, או בהחמרה של הסיכון המוסכם. במדינות השונות שנסקרו לעיל קיימים הסדרים שונים – הסדרים למקרים בהם מדובר בתניה אשר מצמצמת, או מחריגה את הכיסוי הביטוחי, והסדרים למקרים בהם מדובר בהחמרת סיכון. גישת המידתיות רלבנטית איפוא רק למקרים מהם מדובר בהחמרת סיכון.

הנה כי כן, גם מסקירת המשפט המשווה עולה כי מנגנון הפיצוי המופחת והיחסי (שקבוע אצלנו בחוק חוזה הביטוח ביחס להחמרת סיכון) – לא אמור לחול על החרגה מחוזה הביטוח, במקרים שבהם מדובר על תנאי שסוכל, או על הפרת חוזה הביטוח על-ידי המבוטח.

100 דבר

101. העולה מכל המקובץ (לרבות המשפט המשווה), מלמד לפיכך כי במקרים בהם המבוטח הפר את חוזה הביטוח, או גרם בעצמו לקיום התנאי המסכל – הפוליסה איננה מכסה את המצב, והמבטח אמור להיות פטור מתשלום תגמולי הביטוח, ובתי המשפט כלל לא יידרשו להסדרים החקיקתיים בדבר החמרת סיכון.

102. סיכומם של דברים, אם תישמע דעתי – המבוקש בדיון הנוסף יתקבל, כך שפסק דינו של בית המשפט המחוזי הנכבד יושב על כנו, ותועדף דעתו של חברי, השופט י' עמית, בפסק הדין.

נוכח חשיבות הדברים, אציע כי לא נעשה כאן צו להוצאות.

המשנה לנשיאה (בדימ')

השופט י' עמית:

אני מסכים לתוצאה אליה הגיע חברי, המשנה לנשיאה ח' מלצר, הגם שדרכי לתוצאה שונה, כמפורט בפסק דיני בהליך הקודם מושא דיון נוסף זה.

1. ככל שנערמים הדפים והמילים בסוגיה שלפנינו, כך מתחזק אני בדעתי כי פשוטים עד מאוד הדברים וניתן גם ניתן לקצר.

אדם עומד בסופרמרקט מול מדף המוצרים. לפניו מוצר בשתי אריזות שונות, האחת של מאה גרם והשנייה של מאתיים גרם. מטבע הדברים, מחיר המוצרים שונה. קשה להלום כי מי ששולח ידו ומניח בעגלתו את האריזה של מאה גרם, יוכל לטעון כי הוא זכאי לקבל באותו מחיר 130 גרם. על אף ההבחנה בין מוצר רגיל לבין מוצר מורכב כמו פוליסת ביטוח, זה למעשה המקרה שלפנינו, ועמדתי על כך בפסק הדין בהליך הקודם:

"לרשותו של המבוטח עומדים מגוון של מוצרים ביטוחיים, וניתנת לו האפשרות להושיט ידו אל המדף, לבחור את המוצר הביטוחי התואם את צרכיו, ולשלם בעבורו את הפרמיה המתאימה.

[...] הנה כי כן, בעת רכישת פוליסת ביטוח רכב, ניצב המבוטח בפני מדף מוצרים המציג לראווה סוגי פוליסות שונות. לענייננו, ולשם הפשטות, נניח כי באפשרות המבוטח לבחור אחת מבין שתי פוליסות: פוליסה יקרה שאינה כוללת מגבלת גיל כלשהי, ולצדה פוליסה מוזלת הכוללת מגבלת גיל. מבוטח המושיט ידו ובוחר בפוליסה המוזלת הכוללת מגבלת גיל, מעצב בכך את גבולות הסיכון המוסכם והכיסוי הביטוחי ממנו יחנה" (שם, פסקאות 45-46).

חברת הביטוח העמידה על המדף שני מוצרים לבחירתו של הצרכן – מוצר עבור נהגים בני שלושים ומעלה ומוצר עבור נהגים שגילם פחות משלושים. זאת, להבדיל ממוצר אחד, של ביטוח רכוש, כפי שנדון ברע"א 3260/10 חתמי לויטס נ' סלוצקי (15.9.2013) (להלן: עניין סלוצקי). נזכיר, בתמצית, כי אותו סלוצקי ביטח את תכולת דירתו במשך 20 שנה ברציפות בפוליסה המתחדשת מדי שנה, ובשנה ה-21 חודשה הפוליסה אך התווסף לה תנאי חדש המחייב את המבוטח להחזיק את התכשיטים בכספת ביתית. בחלוף מספר חודשים פרצו גנבים לביתו של סלוצקי וגנבו את התכשיטים בשעה שלא אוחסנו בכספת. השאלה שעמדה לדיון היתה אם זכאי סלוצקי לתגמולי ביטוח, חרף העובדה שלא החזיק את התכשיטים בכספת. בפסק הדין נקבע כי ככלל, במצב המתואר, יהיה זכאי המבוטח לתגמולי ביטוח יחסיים בהתמלא התנאים לפי חוק חוזה הביטוח.

חברתי, השופטת ברק-ארז, "הפכה והפכה" בדבר ולא מצאה במה נבדל המקרה שלפנינו מההלכה שנקבעה בעניין סלוצקי. כמו חברתי, אף אני הפכתי והפכתי בדבר, ובעיני רב השונה על הדומה. כפי שתואר לעיל, בעניין סלוצקי מדובר היה בדרישה מצד חברת הביטוח לעשות שימוש באמצעי מיגון לצורך הפחתת הסיכון להתרחשות מקרה ביטוח. דרישה זו נכנסת בגדרו של סעיף 21 לחוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981, העוסק בדרישה כלפי המבוטח לנקוט אמצעי להקלת סיכונו של המבטח (ראו ביתר הרחבה בפסקאות 22, 28-31, 75 לחוות דעתי בפסק הדין מושא הדיון הנוסף). לעומת זאת, עניינינו-שלנו בסיכון המוסכם עצמו, במוצר עצמו, שבו בחר המבוטח מלכתחילה באופן מודע; שאת גבולותיו תחם המבוטח בהתאם לצרכיו; ושבעבורו שילם המבוטח פרמיה מוזלת ששיעורה נגזר מהסיכון הביטוחי המגולם בפוליסה. גישתם של חבריי, השופטת ברק-ארז והשופט גרוסקופף, המבקשים להעניק למבוטח כיסוי ביטוחי יחסי, בגין סיכון שהוא עצמו בחר להוציא מלכתחילה מגדרי הפוליסה בתמורה להוזלתה, יש בה כדי ליצור חוזה ביטוח חדש בעל היקף ותחולה שהמבטח לא הסכימה לו ושהמבוטח לא שילם בעבורו.

2. יש להבחין בין תנאי שמהווה אמצעי להקלת סיכון, כמו החזקת תכשיטים בכספת והתקנת אמצעי מיגון, לבין תנאי שמהווה צמצום מוסכם של היקף הכיסוי הביטוחי, שעניינו הלכה למעשה בתיחום גבולותיו של הסיכון המוסכם. עניין סלוצקי נכנס לקטגוריה הקלאסית של תנאי להקלה בסיכון המבוטח, נושא שנדון פעמים רבות בפסיקת הערכאות הדיוניות בהקשרים שונים.

לדוגמה, המוצר הביטוחי הוא כיסוי מפני גניבה ופריצה לעסק, והמבוטח הפר תנאי המחייב אותו לערוך בדיקה פיסית פנימית של בית העסק בעקבות קבלת קריאה בדבר גילוי פריצה, תנאי שהוסכם כי הוא מהווה תנאי להקלה בסיכון המבוטח (ת"א (שלום הר') 12-11-36920 אחים פולק סוכנויות יבוא בע"מ נ' הפניקס הישראלי חברה לביטוח בע"מ (31.12.2015) (כב' השופטת ל' ביבי); וראו הערעור על פסק הדין (ע"א (מחוזי ת"א) 16-02-9055 מיום 30.1.2017 (כב' השופטים י' שנלר, ק' ורדי ו-ע' רביד) ובקשת רשות הערעור על פסק דינו של בית המשפט המחוזי (רע"א 2000/17 מיום 30.4.2017) (כב' המשנה לנשיאה השופט א' רובינשטיין)).

לדוגמה, המוצר הביטוחי הוא כיסוי מפני גניבה ופריצה לבית העסק, אך בבית העסק לא הותקנו ולא הופעלו כל אמצעי המיגון הדרושים בניגוד להוראות הפוליסה (ת"א (מחוזי ת"א) 09-12-8370 נחמיה לחוביץ בע"מ נ' הפניקס הישראלי חברה לביטוח בע"מ (2.1.2017) (כב' השופטת ח' וינבאום וולצקי)).

לדוגמה, המוצר הביטוחי הוא כיסוי מפני גניבת רכב, אך המבוטח לא הפעיל את מערכת האיתוראן שהייתה מותקנת ברכב ושהפעלתה נדרשה בפוליסה כתנאי לכיסוי ביטוחי ת"א (שלום חי') 15-09-38459 ליבוביץ נ' איילון חברה לביטוח בע"מ (11.11.2017) (כב' השופטת ס' מצא)).

לדוגמה, המוצר הביטוחי הוא כיסוי לביטוח יהלומים מסוג כל הסיכונים הכולל הרחבה "לטלטול" יהלומים בידי המבוטח בחו"ל, אך המבוטח לא עמד בתנאים להקלת הסיכון שעניינם נשיאת היהלומים על הגוף ותנאי של השגחה צמודה או העברה אישית (ת"א (שלום ת"א) 14-05-19950 סורום דיאמונד'ס בע"מ נ' הפניקס חברה לביטוח בע"מ (5.2.2018) (כב' השופט א' ספיר)).

בכל הדוגמאות שהובאו לעיל, המוצר הביטוחי כולל אמצעי או מספר אמצעים להקלת הסיכון של המבטחת, ואי נקיטה באותם אמצעים מהווה אך נסיבה של החמרת הסיכון, אך אינה מאיינת בהכרח את הכיסוי הביטוחי. לעומת זאת, המגבלה על גיל הנהג אינה תנאי במסגרת המוצר של כיסוי ביטוחי לנהג. המגבלה על גיל הנהג היא שקובעת את סוג המוצר – מוצר מסוג כיסוי ביטוחי לנהגים צעירים לעומת מוצר של כיסוי ביטוחי לנהגים מבוגרים, והמבוטח עצמו הוא שבוחר במוצר שמתאים למידותיו (ראו, לדוגמה, תא"מ (שלום ת"א) 15-08-45677 חדד נ' מוטא (3.4.2018) (כב' השופטת ד' ורד); והערעור עליו (ע"א (מחוזי ת"א) 18-05-31585 מיום 3.1.2019) (כב' השופטת א' כהן)).

3. בכל המקרים שעניינם הקלת סיכון, המבוטח לא בחר בתנאי המחייב נקיטה באמצעי להקלת הסיכון. פעמים רבות המבוטח אף לא מודע לאותו תנאי, וגם אם היה מודע לתנאי, מן הסתם לא יכול היה לשנותו מאחר שהפוליסה היא בגדר חוזה אחיד. לדוגמה, פוליסת ביטוח לבית עסק כוללת דרישה להתקנת אזעקה. האמצעי של התקנת אזעקה הוא דרישה של חברת הביטוח, ואין מדובר במצב שבו חברת הביטוח העמידה בפני המבוטח את הברירה אם לרכוש פוליסה מוזלת הכוללת דרישה להתקנת אזעקה, וכנגדה אפשרות לרכוש פוליסה יקרה שאינה כוללת דרישה כזו, והמבוטח בחר באופן מכוון באופציה הזולה.

לעומת זאת, ענייננו-שלנו בתנאי שהמבוטח עצמו בחר, ובהינתן שהבחירה להימנע מרכישת כיסוי ביטוחי עבור נהג צעיר נעשתה מלכתחילה על ידי המבוטח באופן מודע, אזי אין מדובר בהחמרת סיכון. מבוטח שבחר בכיסוי ביטוחי עבור דירתו בגין נזקי שריפה, אינו זכאי לתגמולי ביטוח בגין נזקי רעידת אדמה, מהטעם הפשוט שהסיכון המוסכם הוא שונה. כך גם בענייננו. יש שני מוצרים ביטוחיים בעלי כיסוי ביטוחי שונה, שהמבוטח בחר מביניהם את המוצר התואם לצרכיו. איננו עוסקים בסייגים או בתנאים להקלת סיכון, אלא בפוליסה עצמה, בסיכון המוסכם עצמו.

4. טשטוש קו הגבול המפריד בין סיכון מוסכם שהוחמר לסיכון שמלכתחילה לא נכלל בפוליסה, עלול להוביל לתוצאות אבסורדיות. אבהיר שוב את הדברים בדוגמה הבאה. פלוני רוכש מקרר. הוא יכול לרכוש ביטוח אחריות המכסה כל תיקון למקרר לתקופה של שנה תמורת 100 ₪, או לתקופה של שלוש שנים תמורת 250 ₪. אם פלוני רוכש ביטוח לתקופה של שנה, אזי אם המקרר התקלקל כעבור שנה וחצי, ועלות התיקון היא 5,000 ₪, פלוני לא יוכל לתבוע מחברת הביטוח סכום "יחסי" של 2,500 ₪. בדוגמה זו, פלוני לא יהיה זכאי לקבל מאומה, מהסיבה הפשוטה שלא ביטח את עצמו לתקופה העולה על שנה. העובדה שחברת הביטוח מאפשרת לבטח את המקרר גם לתקופה ארוכה יותר ובכך להגדיל את הסיכון כי תחויב לשלם תגמולים בגין התרחשות מקרה ביטוח, אינה הופכת את הסיכון שלא נרכש מלכתחילה לסיכון שהוחמר.

5. לשיטתו של חברי, השופט גרוסקופף, אי-עמידה במגבלת הגיל אינה משליכה אלא על ההסתברות להתממשות הסיכון, ומכאן שמדובר אך בסיכון שהוחמר ולא בסיכון שמלכתחילה לא נכלל בפוליסה (פסקה 14 לחוות דעתו). לדידי, גישה זו של חברי לוקה בעירוב מושגים. אסביר.

לא כל אימת שהתנהגותו של מבוטח מגדילה את ההסתברות להתרחשות נזק, פירוש הדבר כי התנהגות זו מהווה "החמרת סיכון" כמשמעה בחוק חוזה הביטוח. בטרם הכרעה אם התנהגות מסוימת עולה כדי "החמרת סיכון", עלינו להידרש תחילה לשאלה מהו הסיכון הרלוונטי. להמחשת הדברים, אסתייע באחת הדוגמאות שהביא חברי בפסק דינו (הגם שבהקשר אחר). ראובן מעוניין לרכוש כיסוי ביטוחי עבור רכבו. חברת הביטוח מעמידה לבחירתו שני מוצרים: פוליסה אחת יקרה המכסה נזק שייגרם בכל אחד מימות השבוע, ופוליסה מוזלת המכסה נזקים שייגרמו בימות החול בלבד. ראובן בוחר בפוליסה המוזלת. בדוגמה זו, דומה כי אף חברי מסכים שאם ראובן יעשה שימוש ברכבו ביום שבת ותתרחש תאונה, הוא כלל לא יהיה זכאי לתגמולי ביטוח (פסקה 23 סיפא לחוות דעתו של חברי).

ודוק: אין חולק שהתנהגותו של ראובן (נסיעה ביום שבת) הגדילה את ההסתברות לקרות הנזק. והנה, למרות זאת, התנהגות זו אינה מהווה "החמרת סיכון". להשקפתי, הטעם לכך פשוט. היה זה ראובן שבחר מלכתחילה, באופן מכוון, להוציא סיכון זה מגדרו של הכיסוי הביטוחי. העובדה שהתנהגותו של ראובן הגדילה את ההסתברות לקרות הנזק, אין בכוחה כדי להרחיב את גבולותיו של הכיסוי הביטוחי ולהכניס לגדרו סיכון שהוצא ממנו מלכתחילה על ידי המבוטח. כך הדבר כאשר מדובר בכיסוי ביטוחי עבור חלק מימות השבוע, וכך הדבר בביטוח הכולל מגבלת גיל, וכשלעצמי לא מצאתי טעם משכנע שבגיננו יש להבחין בין השניים.

קיצורו של דבר, שאין חפיפה הכרחית בין התנהגות של המבוטח המגדילה את ההסתברות להתרחשות נזק, להתנהגות של המבוטח המהווה "החמרת סיכון" כמובנה בחוק חוזה הביטוח. מדובר בשתי משבצות נפרדות, ויש להישמר מפני עירוב בין השניים.

6. חברתי, השופטת ברק-ארז, סבורה כי התוצאה שבה מבוטח לא יהיה זכאי לתגמולי ביטוח במקרים של אי עמידה במגבלת הגיל, "כרוכה בפגיעה קשה בזכויות מבוטחים – צרכני שוק הביטוח". כשלעצמי, התקשיתי להתחקות אחר טיבה של פגיעה זו. כפי שהבהרתי בפסק הדין מושא הדיון הנוסף, תכליתו הפרו-צרכנית של חוק חוזה הביטוח נועדה להעניק למבוטח את הכיסוי הביטוחי שרצה לרכוש, לשלם לו תגמולי ביטוח שהוא היה זכאי לצפות להם, ולמנוע מהמבטחת להתחמק מאחריותה או להגבילה באמצעות 'האותיות הקטנות' שנקבעו בפוליסה (אורי ידין פירוש לחוקי החוזים – חוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981 19 (ג' טדסקי עורך, התשמ"ד)). כל אלה לא מתקיימים בענייננו. לאמיתו של דבר, ההיפך הוא הנכון. ענייננו בכיסוי ביטוחי שהמבוטח בחר

במודע שלא לרכוש, בתגמולי ביטוח שהמבוטח לא ציפה לקבל, ובניסיון של המבוטח לעקוף את תנאיה הברורים והמפורשים של הפוליסה שהוא עצמו בחר ביודעין. רוצה לומר, שלא בפגיעה בזכויות מבוטחים עסקינן, כי אם בניסיונם של מבוטחים לפרוץ את גדרי ההסכמה החוזית על חשבון חברות הביטוח (ראו פסקה 64 לפסק דיני).

7. ומזווית נוספת. גם מי שרכש ביטוח לנהגים שגילם מעל שלושים, יכול לרכוש ביטוח חד-פעמי עבור בנו הצעיר, וניתן לבקש ולקבל מחברת הביטוח כנגד תוספת תשלום, הרחבה של הסיכון המבוטח לתקופה מוגבלת של מספר ימים ואפילו ל-24 שעות. הדבר אך ממחיש כי במוצר ביטוחי שונה עסקינן, ומכאן האפשרות לרכוש ביטוח נוסף או נפרד לתקופה קצרה.

8. לדידי, פשיטא כי הענקת כיסוי ביטוחי, גם אם כיסוי יחסי ולא מלא, בגין סיכון שלא נרכש מלכתחילה והוחרג מגדרי הפוליסה, תוביל להתייקרות הפרמיה עבור כלל הצרכנים, מהטעם הפשוט שמדובר בכיסוי שלא הוגדר מראש ושלא נגבתה עבורו פרמיה. ההנחה כי חברת הביטוח מתמחרת את הפרמיה מתוך הנחה שגם נהג צעיר ינהג ברכב, אין לה על מה לסמוך. העלאת הפרמיה בעקבות פסק הדין מושא הדיון הנוסף היא פועל יוצא ודאי, והדברים נאמרו בפה מלא על ידי איגוד חברות הביטוח, כמו גם על ידי היועץ המשפטי לממשלה, המייצג בפנינו את הגורמים הרלוונטיים ובכללם המפקח על הביטוח.

9. לבסוף, ולא בשולי הדברים. כפי שנמסר לנו בדיון על ידי בא כוח המבטחת (איי. די.איי. חברה לביטוח בע"מ), בעקבות פסק הדין מושא הדיון הנוסף, הערכאות הדיוניות נאלצות כיום לקיים בירורים עובדתיים סבוכים על מנת לאתר כוונת מרמה מצד המבוטח. זאת, מאחר שהחלה תופעה של הגשת תביעות בנסיבות זהות או דומות למקרה נשוא דיוננו, מתוך תקווה של התובעים-המבוטחים לקבל פיצוי יחסי (לפי הנטען, רק במהלך השנה שחלפה מאז מתן פסק הדין ועד מועד הדיון הנוסף, ניתנו 14 פסקי דין שדחו תביעות תוך ייחוס כוונת מרמה למבוטח, תוצאה חריגה כשלעצמה (ראו, לדוגמה: תא"מ (שלום ת"א) 22017-04-18 אמיץ לב נ' קדוש (17.5.2020) (כב' השופטת מ' רויזמן-אלדור); תא"מ (שלום אש') 45805-03-17 מגדל חברה לביטוח בע"מ נ' דניאל (1.12.2020) (כב' השופט ע' כפכפי)). על פני הדברים, לפנינו השלכה ישירה נוספת הנובעת מפסק דינה של דעת הרוב בהליך מושא הדיון הנוסף. דהיינו, בניסיון להתמודד עם השלכות פסק הדין, בתי המשפט רואים צורך לקבוע קיומה של מרמה מצד המבוטח, בבחינת מוצא אחרון שמכותו ניתן להימנע מתוצאות אבסורדיות, המעניקות למבוטח תגמולי ביטוח עבור כיסוי ביטוחי שהוא עצמו נמנע במודע

מלרכוש. הדברים הם בבחינת תמרור אזהרה נוסף להשלכותיה האפשריות של ההלכה שנקבעה, אם בהיבט של עלויות דיוניות שיוטלו על כתפי בעלי הדין ובתי המשפט, ואם בהיבט של הכתמת מבוטחים במעשי מרמה. אין להקל ראש בדבר, ולהשקפתי טוב נעשה אם נשית לבנו לדברים ונשכיל למנוע מבעוד מועד תוצאות בלתי רצויות כגון אלה.

ש ו פ ט

השופטת ד' ברק-ארז:

1. השאלה הקונקרטית שהוצבה לפתחנו היא האם במקרה שבו פוליסת ביטוח לרכב (מקיף, או צד ג') כוללת מגבלת גיל לנהג, ובפועל נהג ברכב אדם שגילו חורג מאותה מגבלה, נשלל הכיסוי הביטוחי בגין נזק שנגרם לרכב? או שמא מדובר במקרה שבו חל ההסדר של החמרת סיכון לפי סעיפים 17 ו-18 לחוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981 (להלן: חוק חוזה הביטוח או החוק) המזכה בתגמולי ביטוח מופחתים? עם זאת, אקדים ואומר, כי לשיטתי – הגם שהנושא הספציפי שבפנינו אכן התמקד בקביעתה של מגבלת גיל בפוליסה ובתוצאות הפרתה – השאלה היא עקרונית ורחבה יותר. לאמיתו של דבר, השאלה שבפנינו היא אך מקרה פרטי של שאלה רחבה יותר: האם יש מקום לקבוע חריגים לכלל של תשלום תגמולים מופחתים במקרה של הפרת אחד מתנאי הביטוח מצד המבוטח, כך שהזכאות לתשלום תישלל ממנו כליל?

2. כפי שאסביר בהמשך, אני משיבה על שאלה זו בשלילה, כשם שעשיתי אף בפסק הדין מושא הדיון הנוסף. על כן, אין בידי להצטרף לדעתו של חברי המשנה לנשיאה (בדימ') ח' מלצר. כפי שאסביר, הגישה שבה מצדד חברי, בהמשך לעמדתו של חברי השופט י' עמית בפסק הדין מושא הדיון הנוסף, כרוכה לשיטתי בפגיעה קשה בזכויות מבוטחים – צרכני שוק הביטוח. את הטעמים לגישתי פירטתי בהרחבה בפסק הדין מושא הדיון הנוסף. על כן, בשלב הנוכחי, אחזור רק על עיקרי הדברים, תוך התייחסות לטעמיו של חברי המשנה לנשיאה (בדימ').

3. ככלל, קיימים שני מודלים משפטיים מרכזיים שיש לבחור ביניהם במקרה שבו מבוטח חורג מתנאיה של הפוליסה – לפי המודל הראשון חריגה שכזו "מאיננת" את הזכות לקבל תגמולי ביטוח; לעומת זאת, לפי המודל השני מדובר ב"החמרת סיכון"

שבגינה זכאי המבוטח לתגמולי ביטוח מופחתים, בהתאם ליחס בין מחיר פוליסה "רגילה" למחיר פוליסה שכוללת מגבלה. הגישה האנגלית המסורתית אימצה את המודל הראשון, ואילו הגישה הקונטיננטלית – את המודל השני. הדברים מוצגים במשיכות מכחול גסות, שהרי ישנם ניואנסים גם בתוך ההסדרים שאומצו על-ידי כל אחת מן ה"משפחות" המשפטיות שצוינו. מכל מקום, כפי שהסברתי בחוות דעתי בפסק הדין מושא הדיון הנוסף, לשיטתי, במקרה דנן, יש לאמץ את המודל השני – דהיינו, לקבוע כי אי-עמידה במגבלת גיל מהווה "החמרת סיכון" המזכה את המבוטח בתגמולי ביטוח מופחתים. זאת, בין היתר, לפי סעיף 18 לחוק חוזה הביטוח ופרשנותו בעבר על-ידי בית משפט זה בסוגיה משיקה, לאור עקרון המידתיות וכן לנוכח תכליתם הפרו-הצרכנית של דיני הביטוח. בפרט, כפי שציינתי בפסק הדין מושא הדיון הנוסף, במישור התכליתי אני סבורה כי פרשנותו של המונח "החמרת סיכון" צריכה להיות מרחיבה, כך שתצומצם האפשרות להוציא אירועים ביטוחיים מסוימים מכלל תחולתה של הפוליסה.

4. עם חקיקתו של חוק חוזה הביטוח "עבר" המשפט הישראלי שיטה – וקיבל את הגישה של תשלום "יחסי", שהיא באופן מובהק גישה פרו-צרכנית. בכך מאפשר המשפט הישראלי למבוטח לקבל תגמולי ביטוח הגם שהפר תנאי שנקבע בפוליסה. הזכאות לתשלומי ביטוח במקרה זה עומדת בניגוד ל"אינסטינקט" של תגובה חמורה בגין הפרה. חלף זאת, הנחתו של המחוקק הייתה שיש מקום להעניק למבוטח תשלום חלקי, שאף אינו פוגע בחברת הביטוח בהתחשב בכך שזו הייתה מוכנה למכור פוליסה מתאימה במחיר גבוה יותר. בהתאם לכך, הסדר זה מסויג לגבי מצבים שבהם אף מבטח סביר לא היה נכון לבטח את הסיכון בתנאים האמורים.

5. למעשה, עקרונות אלה הוסברו על-ידי כבר בפסק הדין בעניין סלוצקי (רע"א 3260/10 חתמי לויטס נ' סלוצקי (15.9.2013)), שניתן כמה שנים לפני פסק הדין מושא הדיון הנוסף. כפי שעולה מפסק דינו של חברי המשנה לנשיאה (בדימ') עקרונות אלה מקובלים עליו בנסיבות שנדונו שם – אך לא במקרה הנוכחי של חריגה ממגבלת הגיל. כך למעשה ציין גם חברי השופט עמית בפסק הדין מושא הדיון הנוסף.

6. וכאן מתחדדת השאלה: מה ההבדל? הן בעניין סלוצקי והן במקרה של חריגה ממגבלת הגיל מדובר במצב של סיכון מוגבר לחברת הביטוח, תוך הפרה של חוזה הביטוח. בשני המקרים מדובר במימוש תנאי שתלוי במבוטח עצמו, ולא בנסיבה חיצונית ובלתי צפויה. ייתכן שקיים הבדל בנסיבות החברתיות שברקע הדברים – וכוונתי לטענה שרכישת ביטוח לנהגים מבוגרים בלבד תוך "ניצול" ונהיגה ברכב על-ידי מי שחורגים ממגבלת הגיל בפוליסה היא תופעה רווחת יותר. אולם, זה אינו הבדל

משפטי, אלא הבדל ברקע העובדתי שאמור לקבל את פתרוננו בדרכים אחרות. ראשית, ככל שהפער בין עלות הפוליסה עבור נהגים צעירים לבין עלות הפוליסה עבור נהגים מבוגרים יהיה גבוה, כך התוצאה של קבלת פיצוי יחסי בלבד תיצור הרתעה מפני הפרקטיקה הזו, שכן היא תהפוך בפועל את הביטוח לביטוח חסר ביותר. מנגד, ולהשלמת התמונה, ככל שהפער יהא קטן, מתחדדת העובדה ששלילת כל פיצוי תהא תוצאה קשה. שנית, וחשוב אף יותר, לשיטתי – להבדיל מאשר לשיטתו של חברי השופט ע' גרוסקופף – פתוחה הדרך בפני חברת הביטוח להוכיח כי הדבר נעשה במכוון, ואז הזכות לפיצוי תישלל מטעמי "מרמה", כמפורט בהרחבה בפסקאות 13-19 לחוות דעתי בפסק הדין מושא הדיון הנוסף. בתמצית, אני סבורה כי כאשר אי-העמידה במגבלת הגיל היא פרי התנהלות מתמשכת מצד המבוטח (כגון הורה שאפשר לילדו לנהוג ברכב מעת לעת), הרי שמדובר בכוונת מרמה השוללת את הכיסוי הביטוחי. זאת, להבדיל ממצב שבו אי-העמידה במגבלת הגיל נבעה מהתנהלות חד-פעמית, כגון טעות רגעית.

7. הפכתי והפכתי ולא מצאתי במה נבדל המקרה שבפנינו – במישור המשפטי – מן המצבים שבהם לכל הדעות חלה ההלכה שנקבעה בעניין סלוצקי. חברי המשנה לנשיאה (בדימ') מרחיב ביחס ל"אשמו" של המבוטח. אולם, זאת יש לזכור: הסדר הפיצוי היחסי שבחוק חוזה ביטוח חל על-פי האמור בו עצמו גם במקרים שבהם ניתן לייחס אשם למבוטח – כך למשל במצבים בהם מבוטח נמנע מהכנסת תכשיטים לכספת, נמנע מהפעלתה של מערכת אזעקה וכיוצא באלה. זאת ועוד: לפי העמדה הדוגלת בשלילת הזכות לקבל תגמולי ביטוח – שלילה זו תתרחש אף במקרים שבהם המבוטח לא היה נגוע ב"אשם" כלל – למשל, כאשר בן משפחה נטל את הרכב בתום לב מבלי לדעת שהפוליסה חודשה תוך הגבלתה לנהגים מבוגרים בלבד.

8. חברי המשנה לנשיאה (בדימ') ביקש להציע הבחנה בין המקרים על בסיס לשון החוק. לשיטתו, העוגן להבחנה מצוי בנוסח "נודע למבוטח שחל שינוי מהותי" שבו פותח סעיף 17 לחוק, שחל בענייננו, בעוד סעיף 21 לחוק, שנדון בעניין סלוצקי, מתייחס במפורש למצב בו המבוטח הוא שהחמיר את הסיכון על-ידי כך שלא נקט באמצעי שנקבע להקטנתו. לשיטתו, נוסח זה מלמד על כך שסעיף 17 לחוק חל אך במקרה של אירוע חיצוני שאינו נתון לשליטתו של המבוטח. לפי שיטה זו, מקרה של נהיגה ברכב בניגוד לתנאי הפוליסה שכוללים הגבלת גיל, הוא תולדה של התנהלות המבוטח עצמו ולכן אינו עומד בהוראות הסעיף. דא עקא, אינני סבורה שהבחנה זו עומדת על קרקע יציבה. יש לשים לב לכך שלא כל מקרה שבו נהג צעיר נוהג ברכב הוא כזה שבו ההפרה היא בשליטתו של המבוטח ובידיעתו. כך למשל, ניתן להעלות על

הדעת מקרה שבו אדם מחזיק בשני כלי רכב, שאחד מהם בוטח בביטוח מקיף ללא הגבלת גיל והאחר בוטח בביטוח מקיף עם הגבלת גיל. נשווה בדעתנו מצב שבו בנו הצעיר של המבוטח נהג (בטעות או אף שלא בטעות, אך ללא מעורבות הוריו) ברכב שהפוליסה בו כללה הגבלת גיל. במקרה כזה ספק אם ניתן לראות בשינוי המהותי (נהיגה על-ידי אדם שאינו עומד במגבלת הגיל) ככזה שחל כתוצאה מהתנהלותו של המבוטח עצמו.

9. זאת ועוד: המסקנה שאליה הגיע חברי המשנה לנשיאה (בדימ') מובילה לתוצאות שאינן מתיישבות זו עם זו מן ההיבט של חלוקת הסיכונים בין חברות הביטוח למבוטחיהן במצבים דומים מבחינת שיקולי המדיניות שביסודם. כך, בעל רכב שרכש ביטוח נגד גניבה הכולל התנייה הנוגעת למערכת אזעקה יזכה לפיצוי (מופחת) אם האזעקה הייתה מקולקלת או אף הוסרה. קשה להלום במה שונה נהג רכב זה ממי שבנו נהג ברכב הגם שהפוליסה כללה תנייה הנוגעת לגילם של הנוהגים ברכב. ההבחנה בין המקרים תיצור חוסר הרמוניה בדיני הביטוח ואף תגרום לחוסר אחידות בכלל הקשור להכוונת התנהגותם של מבוטחים.

10. תוצאות בעייתיות במישור המדיניות ניתן להטעים גם באמצעות דוגמאות נוספות. נשווה בדעתנו מקרה שבו ביטוח הרכב סויג לא לפי גיל אלא תוך קביעת מגבלה ביחס לזהות הנהגים שרשאים לנהוג ברכב. כעת, ניתן להעלות על הדעת מקרה שבו נהג ברכב באופן חד-פעמי בן משפחה שאילו צורף לפוליסה כאחד הנהגים הדבר היה מותיר את מחירה ללא כל שינוי או אף גורם להוזלה שלה (בשל נתוניו כנהג שמעולם לא היה מעורב בתאונה, למשל). האם גם אז תישלל כליל הזכאות לביטוח? ומדוע?

11. כיד כשרונו הוסיף חברי המשנה לנשיאה (בדימ') התייחסות מפורטת למשפט ההשוואתי. אולם, מעבר להרחבת הדעת המתבקשת, עיון זה אינו מעלה תשובה למקרה שבפנינו – חריגה ממגבלת גיל, להבדיל מחריגות אחרות.

12. ומה באשר לחששות הנטענים מפני "הפסדים" של חברות הביטוח? האמת ניתנת להיאמר שלא השתכנעתי שיש ביסוס מספיק לטענה זו, כפי שכבר ציינתי בחוות דעתי בפסק הדין מושא הדיון הנוסף. ראשית, ככל שמדובר במקרה של החמרת סיכון שבו אף מבטח סביר לא היה מוכן למכור ביטוח אילו ידע על כך מראש – ממילא לא תחול חובת תשלום על הגורם המבטח. שנית, לא מצאתי מענה לחשש ההפוך – ל-windfall שייפול לחיקן של חברות הביטוח במצבים שבהם, בהתאם לגישה השוללת

את תגמולי הביטוח, חרף תשלום של דמי ביטוח לא יקבל המבוטח דבר. כפי שציינתי, לכאורה, על-פי הפרשנות שבה מצדד חברי המשנה לנשיאה (בדימ') גם נהיגה ברכב תוך חריגה מתנאי מסייג אחר עלולה להוביל לשלילה מוחלטת של הזכות לפיצוי (למשל, כאשר נעשה ביטוח המכסה נהג אחד בלבד ששמו מצוין בפוליסה, אך בפועל נוהג ברכב אדם אחר, באופן חד-פעמי). אכן, נהיגה ברכב על-ידי מי שאינו מוגדר בפוליסה כנהג הבלעדי עלולה להגדיל את הסיכון של חברת הביטוח, אך האם מדובר בחריגה שמצדיקה שלילה מוחלטת של הזכות לתגמולים, גם כאשר מדובר באירוע חד-פעמי וחריג? בנוסף לכך, אחזור ואזכיר, כמפורט בפסקה 6 לעיל, כי גישתי שלי בפסק הדין מושא הדיון הנוסף נתנה מענה לחשש מפני ניצול לרעה של האפשרות לרכוש ביטוח זול, הכולל מגבלת גיל. זאת, בשים לב לאפשרות הפתוחה בפני חברת הביטוח להוכיח כי בנסיבות המקרה החריגה ממגבלת הגיל הייתה בגדר "שיטה", להבדיל ממעידה חד-פעמית, ועל כן יש להחיל את חריג המרמה.

13. לבסוף, אחזור ואדגיש כי האפשרות לתת סעד במקרים מסוימים בגדרו של סעיף 29 לחוק חוזה הביטוח – שעליה הצביע חברי השופט עמית בפסק הדין מושא הדיון הנוסף – אינה פותרת את הבעיות הכרוכות באימוץ הגישה אשר שוללת את הזכאות לפיצוי. כפי שציינתי בחוות דעתי המקורית, תחולתו של סעיף 29 לחוק חוזה הביטוח מוגבלת למצבים שבהם לא הייתה השפעה ממשית על הסיכון. על כן, קיים קושי להסתמך על סעיף זה בהקשר למקרים שעניינם נהיגה ברכב על-ידי מי שגילו חורג ממגבלת הגיל שנקבעה בפוליסה. על כך אני מבקשת להוסיף, כי הסעיף אינו חלק ממערך החובות והזכויות בין הצדדים, אלא רק הוראה המקנה סמכות שבשיקול דעת לבית המשפט לתת סעד. על כן, התבססות עליו מחייבת ניהול של התדיינות משפטית, הכרוכה מטבעה בחוסר וודאות.

14. לסיום אביא מדברי הסיכום שהצגתי בחוות דעתי בפסק הדין מושא הדיון הנוסף:

"יש לזכור כי רכישת חוזה ביטוח נועדה להגן גם על המבוטח הרשולן. למעשה, זוהי אחת מתכליותיו החשובות. אדם רוכש ביטוח גם כדי להגן על עצמו באותם מצבים שבהם בשל חוסר תשומת לב רגעית, עייפות, חולשה או היסח דעת, מזלו יבגוד בו. כך כאשר אדם שוכח להפעיל מערכת אזעקה. כך גם כאשר הוא נותן לבנו להסיעו לבית החולים, למרות שאולי נכון יותר היה באותו רגע להזמין מונית כדי לעשות כן. כל המקרים הללו נופלים לגדר מצב של החמרת סיכון.

[...]

על כן, בסיכומו של דבר, אני סבורה כי גישתי מובילה לאיזון הולם בין שתי תוצאות שאינן רצויות – שלילה מוחלטת של תגמולי ביטוח (להבדיל מהפחתה בלבד) במקרים שבהם המבוטח אולי התרשל, אך לא פעל בכוונת מרמה, מחד גיסא, והימנעות משלילה מוחלטת של דמי הביטוח (תוך הסתפקות בהפחתה בלבד) אף במקרים שבהם המבוטח פועל באופן שיטתי ומודע בניגוד לתנאי הפוליסה, מאידך גיסא" (שם, בפסקאות 23 ו-29 לחוות דעתי).

15. מכל הטעמים שפורטו, נותרתי בדעתי כפי שהובאה בפסק הדין מושא הדיון הנוסף. אני סבורה כי זוהי מצוותו של המחוקק בחוק חוזה הביטוח ועלינו לכבדה. ככל שקיים חשש להשפעה על שוק הביטוח – המפתח לשינויה של נקודת האיזון הראויה נמצא בידיה של הכנסת.

ש ו פ ט ת

השופט ע' גרוסקופף:

1. קראתי בעיון את חוות דעתו של חברי, המשנה לנשיאה (בדימוס) חנן מלצר, וכן את חוות הדעת של חברי, השופט יצחק עמית, ואולם לא השתכנעתי בצדקת עמדתם לפיה אין תחולה להסדר האחריות המופחתת שאומץ בחוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981 (להלן: החוק או חוק חוזה הביטוח), והופעל בפסיקה הישראלית במספר הקשרים של ביטוחי רכוש בעבר, במקרה בו עסקינן: הפרת מגבלה בעניין גיל הנהג בביטוחי רכוש של רכבים. בעניין זה דעתי כדעת חברתי, השופטת דפנה ברק-ארז, ונימוקי פורטו בהרחבה (ואולי אף בהרחבה יתרה) בחוות דעתי בפסק הדין מושא הדיון הנוסף (להלן: חוות דעתי הקודמת). רק בעניין אחד, הנוגע לפרשנות הסדר האחריות המופחתת – אופן פירוש חריג כוונת המרמה – דעתי שונה מדעת חברתי, וגם עניין זה פורש בהרחבה בחוות דעתי הקודמת. אינני רואה הצדקה להאריך, ולחזור על מכלול הדברים שכתבתי בשעתו, ושאני עומד מאחוריהם גם עתה. אעשה אם כך מאמץ לקצר, ולהתייחס רק לעיקרי הדברים, ולהבהרות הנראות לי נדרשות לנוכח הדברים שהוסיפו הצדדים וחבריי במסגרת הדיון הנוסף.

2. חידוש צרכני חשוב חידש המחוקק בחוק חוזה הביטוח. חידוש זה מתייחס למצבים בהם הפר המבוטח את החובות המוטלות עליו על פי חוק חוזה הביטוח

ופוליסת הביטוח, וגרם בכך להגדלת החשיפה של חברת הביטוח (בלשון החוק, "סיכון המבטח") בהשוואה לחשיפה שעל פיה תומחרה הפוליסה (לדיון מעמיק בנושא בכללותו ראו רונן אברהם ודניאל כהן "פיקאלי, פרץ ופוליקוב בבית המשפט העליון: השלכות ההפרה של חובות המבוטח על זכאותו (וזכאותם של ניזוקיו) לתגמולי ביטוח" פורום עיוני משפט מד 1 (2020) (להלן: אברהם וכהן, השלכות הפרת חובותיו של המבוטח)). על פי מסורת המשפט האנגלי, אשר נהגה בארץ קודם לחקיקת חוק חוזה הביטוח, כאשר המבוטח הפר את חובותיו על פי החוק והפוליסה פטורה חברת הביטוח באופן מלא מתשלום תגמולי הביטוח. לעומת זאת, על פי המסורת הקונטיננטלית, אשר אומצה בחוק חוזה הביטוח, יכול ויחול במצבים אלה הסדר של אחריות מופחתת. חידוש זה בלעדי לחוזי ביטוח, ולא ניתן להבינו ולנתחו אלא על רקע המאפיינים הייחודיים של חוזה הביטוח (להרחבה ראו: דברי ההסבר להצעת חוק חוזה הביטוח, התשל"ו-1975, ה"ח 20, 21 (להלן: דברי ההסבר); מאיר יפרח ורפאלה חרל"פ ששון – דיני ביטוח 72-76 (מהדורה שנייה, 2001); שחר ולר אופקים חדשים במשפט – חובות גילוי של מבוטחים בחוזי ביטוח 335-340 ו- 377-379 (2002); שחר ולר חוק חוזה הביטוח, תשמ"א-1981 כרך א 321-323 (בסדרה פירוש לחוקי החוזים, גד טדסקי עורך, 2005); ירון אליאס דיני ביטוח 65 (מהדורה שלישית, 2016) (להלן: אליאס, דיני ביטוח)). להלן אציג בקצרה את החידוש האמור, כפי שהוא משתקף בחוק חוזה הביטוח, ולאחר מכן אסביר מדוע לשיטתי יש להחילו גם ביחס למקרה בו עסקינן, נזק רכוש המצוי בתחום הכיסוי של הפוליסה, אשר אירע כאשר נהג ברכב אדם שגילו נמוך מזה שהותנה בתנאי הביטוח.

החובות המוטלות על המבוטח והסדר האחריות המופחתת

3. סעיף 1 לחוק חוזה הביטוח מורה כי "חוזה ביטוח הוא חוזה בין מבטח לבין מבוטח המחייב את המבטח, תמורת דמי ביטוח, לשלם, בקרות מקרה הביטוח, תגמולי ביטוח למוטב". השירות הניתן למבוטח במסגרת חוזה הביטוח הוא ה"כיסוי הביטוחי", דהיינו התחייבות המבטח "לשלם... תגמולי ביטוח למוטב" במקרה של "קרות מקרה הביטוח". כנגד שירות זה משלם המבוטח למבטח את דמי הביטוח (הפרמיה). גובהם של דמי הביטוח נגזר, מטבע הדברים, מהיקפו של הכיסוי הביטוחי, כלומר מההסתברות לקרות מקרה הביטוח ומגובה תגמולי הביטוח הצפויים (בתוספת, כמובן, של הוצאות המבטח ורכיב רווח).

4. ההסתברות לקרות מקרה הביטוח וגובה תגמולי הביטוח הצפויים תלויים במגוון נתונים, אשר חלקם מצוי בידיעה ובשליטה של המבטח, וחלקם מצויים בידיעתו ובשליטתו של המבוטח. לפיכך, על מנת לאפשר למבטח לתמחר כהלכה את הכיסוי הביטוחי, עומדת למבטח זכות לקבל מהמבוטח מידע הרלוונטי להערכת רכיבים אלה, ואף עומדת לו האפשרות להטיל על המבוטח מגבלות וחובות פעולה שמטרתן לגדר את סיכוני המבטח. חוק חוזה הביטוח מטיל על המבוטח את החובה לספק את המידע הדרוש, ולעמוד במגבלות ובחובות הפעולה שסוכמו בין הצדדים, וזאת באמצעות מספר הוראות שונות, המתייחסות לחובות משלושה סוגים שונים העשויות להיות מוטלות על המבוטח: ראשית, חובת גילוי מידע קודם לכריתת חוזה הביטוח; שנית, חובת גילוי מידע במהלך תקופת הביטוח, ובטרם קרות מקרה הביטוח; שלישיית, הוראות לעניין אופן פעולת המבוטח במהלך תקופת הביטוח. אסקור בקצרה הסדרים אלה.

א. ההסדר לעניין חובת גילוי מידע קודם לכריתת חוזה הביטוח קבוע בסעיף 6 לחוק חוזה הביטוח. על פי הסדר זה חלה על מבוטח החובה לתת "תשובה מלאה וכנה" לכל שאלה שהציג לו המבטח ב"ענין מהותי", דהיינו "בענין שיש בו כדי להשפיע על נכונותו של מבטח סביר לכרות את החוזה בכלל או לכרותו בתנאים שבו" (סעיף 6(א) לחוק). עוד מבהיר המחוקק כי "הסתרה בכוונת מרמה מצד המבוטח של ענין שהוא ידע כי הוא ענין מהותי, דינה כדין מתן תשובה שאינה מלאה וכנה" (סעיף 6(ג) לחוק). ויובהר, הגדרת "ענין מהותי" אינה מבחינה בין עניינים שעדיין מצויים בשליטת המבוטח (כגון, זהות האנשים הצפויים לנהוג ברכב) לבין עניינים שכבר אינם בשליטת המבוטח (כגון, עברו התעבורתי). אלה כאלה, עשויים להיות "עניינים מהותיים", ולפיכך על המבוטח לענות עליהם תשובה "מלאה וכנה". ודוק, המענה על שאלות המבטח נדרש להיעשות על פי ידיעתו של המבוטח, ולא על פי מידת שליטתו במידע המועבר על ידו.

ב. ההסדר לעניין חובת גילוי מידע במהלך תקופת הביטוח קבוע בסעיף 17 לחוק חוזה הביטוח. סעיף 17(א) מבהיר כי "נודע למבוטח שחל שינוי מהותי, עליו להודיע על כך מיד למבטח בכתב". סעיף 17(ב) לחוק מבהיר מהו "שינוי מהותי", וכאמור לעיל, הוא עושה כן בזיקה להגדרת "ענין מהותי". ואלה שלוש החלופות להגדרת "שינוי מהותי":

(1) שנוי בענין מהותי ששאלה עליו הוצגה למבוטח לפני כריתת החוזה ושחל אחרי שניתנה תשובה לאותה שאלה;

(2) שינוי שחל אחרי מסירת הפוליסה למבוטח, בנושא שצויין בה במפורש כענין מהותי;

(3) דבר המגלה שתשובה לשאלה בענין מהותי היתה לא נכונה ויש בכך כדי להחמיר את סיכון המבטח החמרה של ממש.

כפי שכבר צוין, הגדרת "ענין מהותי" שבסעיף 6(א) לחוק אינה מבחינה בין עניינים שבשליטת המבוטח לעניינים שיצאו משליטתו, אלא קובעת חובת גילוי, ככל שיש במידע "כדי להשפיע על נכונותו של מבטח סביר לכרות את החוזה בכלל או לכרותו בתנאים שבו". ממילא מתבקשת גם המסקנה כי הגדרת "שינוי מהותי", שבסעיף 17(ב) לחוק, אינה מבחינה בין עניינים שבשליטת המבוטח לעניינים שיצאו משליטתו, וכי על אלה כן אלה יש חובה על המבוטח לדווח למבטח בהתקיים התנאים שבאחת משלוש החלופות שנקבעו בסעיף 17(ב) לחוק.

ג. ההסדר לעניין אופן פעולת המבוטח במהלך תקופת הביטוח וטרם קרות מקרה הביטוח אינו קבוע במפורש בחוק חוזה הביטוח, אולם הוא משתמע מהוראת סעיף 3 לחוק. על פי הוראה זו "תנאי או סייג לחבות המבטח או להיקפה יפורטו בפוליסה בסמוך לנושא שהם נוגעים לו, או יצויינו בה בהבלטה מיוחדת; תנאי או סייג שלא נתקיימה בהם הוראה זו, אין המבטח זכאי להסתמך עליהם". הוראה זו, אשר כותרתה היא "חובה להבליט הגבלות", מלמדת כי ניתן לקבוע הגבלות לכיסוי הביטוחי. ודוק, התנאים או הסייגים לחבות המבטח או להיקפה יכול שיתייחסו הן לעניינים שאינם בשליטת המבוטח (כגון, קביעה שאין כיסוי לגניבה על ידי עובד של המבוטח או שהביטוח אינו מכסה נזקים שנגרמו כתוצאה מפעולות איבה), והן לעניינים המצויים בשליטת המבוטח (כגון, שעל התכשיטים להימצא בכספת או שברכב ינהג אדם שגילו מעל 30). כאשר ההגבלות נוגעות לעניינים שבשליטת המבוטח, הרי שהם מטילים על המבוטח, הלכה למעשה, חובה כלפי המבטח (בין אם חובת עשה ובין אם חובת אל תעשה). להלן אכנה הגבלה בחוזה הביטוח המטילה על המבוטח חובת עשה או אל תעשה: חובת פעולה המוטלת על המבוטח.

5. מהן התוצאות של הפרת החובות האמורות המוטלות על המבוטח? בעניין זה אנו מוצאים שני הסדרים מקבילים בסעיפים 7-8 לחוק ובסעיפים 18 ו-19 לחוק, והוראת החלה אחת בסעיף 21 לחוק (המחילה את הוראות סעיפים 18 ו-19 לחוק). שני

ההסדרים המקבילים מתייחסים למצב בו המבוטח הפר את חובת הגילוי, בין אם לפני כריתת חוזה הביטוח (סעיפים 7 ו-8 לחוק) ובין אם לאחר כריתתו (סעיפים 18-19 לחוק), ולתוצאות הפרתו. הסדר ההחלה מתייחס לחלק מהמצבים בהם מפר המבוטח חובת פעולה המוטלת עליו.

6. ההסדרים לעניין הפרת חובות הגילוי המוטלות על המבוטח מבחינים בין ארבעה מצבים:

א. אם המבוטח נהג ב"כוונת מרמה", פטור המבטח באופן מלא מאחריותו, ואף אינו נדרש להשיב את דמי הביטוח ששילם המבוטח (סעיפים 7(ב) ו-1(ג) לחוק וסעיפים 18(ב) ו-1(ג) לחוק; להלן ולעיל: חריג כוונת המרמה).

ב. אם מבטח סביר לא היה מסכים כלל לבטח אילו היה המידע לפניו (בלשון סעיפים 7(ג) ו-18(ג) לחוק: "מבטח סביר לא היה מתקשר באותו חוזה, אף בדמי ביטוח מרובים יותר"; להלן: תנאי הנכונות לבטח), או אם המבטח ביטל את חוזה הביטוח כזכותו בעקבות אי הגילוי קודם להתרחשות מקרה הביטוח (סעיפים 7(א) ו-18(א) לחוק), הרי שהמבטח משוחרר מאחריותו לפי חוזה הביטוח, וחייב בהחזר דמי הביטוח ששולמו בעבור התקופה שלאחר הודעת הביטול (בניכוי הוצאות המבטח) (סעיפים 7(ב) ו-18(ב) לחוק).

ג. אם המקרה אינו נופל לקטגוריות א' או ב' (דהיינו, מתקיים תנאי הנכונות לבטח, לא מתקיים חריג כוונת המרמה וחוזה הביטוח לא בוטל עובר לקרות מקרה הביטוח), הרי שהמבוטח זכאי, חרף אי הגילוי, ל"תגמולי ביטוח מופחתים בשיעור יחסי, שהוא כיחס שבין דמי הביטוח שהיו משתלמים כמקובל אצלו לפי המצב לאמיתו לבין דמי הביטוח המוסכמים" (סעיפים 7(ג) ו-18(ג) לחוק; להלן יכונה רכיב זה: כלל האחריות המופחתת).

ד. אם המקרה אינו נופל בקטגוריה א' (דהיינו לא מתקיים חריג כוונת המרמה) ומתקיימים תנאים מסוימים הנוגעים לרלוונטיות של המידע לסיכון המבטח או לאופן פעולת המבטח או ידיעתו, זכאי המבוטח לתגמולי ביטוח מלאים (התנאים הללו מפורטים בסעיף 8 לחוק, ביחס להפרת חובת גילוי מידע עובר לכריתת חוזה, ובסעיף 19 לחוק, לעניין הפרת חובת גילוי מידע במהלך תקופת החוזה. מאחר שאין הדברים רלוונטיים בענייננו, לא אפרט את התנאים).

להלן אתייחס למכלול ארבעת המצבים הללו בשם "הסדר האחריות המופחתת", וזאת בהינתן שהחידוש המרכזי הטמון בהסדר זה, נוגע למצב ג', דהיינו לכלל האחריות המופחתת.

7. לעניין ההשלכות של הפרת חובת פעולה המוטלת על המבוטח, ניתנה בחוק חוזה הביטוח התייחסות חלקית בלבד. סעיף 21 לחוק קובע כי הסדר האחריות המופחתת יחול גם במצבים בהם "הותנה שעל המבוטח או על המוטב לנקוט אמצעי להקלת סיכונו של המבטח הקלה מהותית ואותו אמצעי לא ננקט תוך הזמן שנקבע לכך". מכאן, שכל עוד ההגבלה נכנסת לגדר "אמצעי להקלת סיכונו של המבטח הקלה מהותית", מורה המחוקק במפורש כי הסדר האחריות המופחתת חל גם ביחס להגבלה שנקבעה בהסכם הביטוח. ואכן, ברע"א 3260/10 חתמי לוידס נ' סלוצקי (15.9.2013) (להלן: עניין סלוצקי) יושם הסדר האחריות המופחתת ביחס למבוטח אשר הפר הוראה אשר חייבה אותו להפקיד את הנכס מושא הפוליסה (התכשיטים) בכספת. ודוק, המדובר כמובן בעניין המצוי בשליטת המבוטח, שהרי אחרת לא ניתן היה להטיל חובה זו עליו במסגרת חוזה הביטוח, ואולם מצוות המחוקק היא שהפרת החובה אינה מקנה למבטח אפשרות להשתחרר כליל מחובת התשלום של דמי התגמולים לאחר קרות מקרה הביטוח, אלא מחילה את ההסדר שבסעיפים 18 ו-19 לחוק, שבמקרה הנדון הביא להחלת החידוש שבחוק, דהיינו של תשלום תגמולי ביטוח יחסיים, בהתאם לכלל האחריות המופחתת.

8. מהו הדין ביחס להפרת חובת פעולה המוטלת על מבוטח שאינה נופלת לגדרו של סעיף 21 לחוק? ניתן לטעון כי יש לראות בסעיף 21 לחוק הסדר שלילי, שמחוץ לגדרו אין תחולה להסדר האחריות המופחתת ביחס להגבלות שנקבעו בחוזה הביטוח. משמעות גישה זו היא שכל הפרה של חובת מבוטח אשר עוגנה בהגבלה (קרי סייג או תנאי לחבות המבטח), ואשר אינה בגדר "אמצעי להקלת סיכונו של המבטח הקלה מהותית", מביאה לשלילת הכיסוי הביטוחי. אינני סבור כי ניתן לקבל עמדה זו, והיא אינה עולה בקנה אחד עם כוונת המחוקק, אשר ביקש להבטיח כי "חטא" שחטא המבוטח – או המוטב – אינו משחרר את המבטח מחבותו כליל, אלא רק מפחית את תגמולי הביטוח", (כלשון דברי ההסבר בעמ' 21). זאת ועוד, אם נאמץ גישה זו, הרי שכל שיידרש על מנת לשלול את תחולת הסדר האחריות המופחתת ביחס לעניין שאינו "אמצעי להקלת סיכונו של המבטח הקלה מהותית" יהיה לנסח את חוזה הביטוח כקובע תנאי או סייג בעניין זה, ומיד תסוכל כוונת המחוקק, ויימנע מהצרכן החידוש הצרכני החשוב שקבע חוק חוזה הביטוח. כך, למשל, במקום לשאול את המבוטח האם הרכב היה מעורב בתאונת דרכים בשלוש השנים האחרונות (עניין לגביו בוודאי חל הסדר

האחריות המופחתת מכוח סעיפים 6-8 לחוק), ניתן לקבוע סייג כי הביטוח מותנה בכך שהרכב לא היה מעורב בתאונת דרכים בשלוש השנים האחרונות. ברי, לדידי, כי בכך לא יהיה כדי לשלול את תחולת הסדר האחריות המופחתת ביחס למסירת מידע מסוג זה.

9. לא למותר להזכיר בהקשר זה כי הרעיון של אחריות מופחתת אומץ בחוק חוזה הביטוח ביחס להפרת חובות המבוטח באופן רחב, והוא מתייחס לא רק לחובות המוטלות על המבוטח עובר לקרות מקרה הביטוח אלא גם לחובות המוטלות על המבוטח לאחר קרות מקרה הביטוח (לחובות הללו ראו סעיפים 22-23 לחוק). ודוק, גם במקרה זה, הכלל הוא שהפרת החובה מביאה להפחתת החבות לכדי ההיקף שהיה מוטל על המבטח אלמלא ההפרה, ולא לשלילת החבות (סעיף 24 לחוק). זאת ועוד, גם ביחס להפרות אלה של חובות המבוטח נקבע כי הסנקציה של שלילת חבות המבטח כליל תופעל רק במקרה בו חל חריג כוונת המרמה (סעיף 25 לחוק).

10. מכאן, שהסדר לפיו הפרת חובות המבוטח שלא בכוונת מרמה מוביל לאחריות מופחתת של המבטח, ולא לשלילת הכיסוי הביטוחי, הוא הסדר כללי, המשקף את תפיסת המחוקק ביחס לתגובה הראויה בגין הפרת חובות המבוטח במסגרת דיני הביטוח (חריג לכך הוא נושא תשלום דמי הביטוח, אליו התייחס המחוקק בנפרד בסעיפים 14 ו-15 לחוק). התפיסה העקרונית של המחוקק ביחס לתוצאה של הפרת חובות המבוטח היא איפוא זו: במקרה הרגיל, הפרת חובות המבוטח על פי חוזה הביטוח, שלא הביאה לביטול חוזה הביטוח קודם לקרות מקרה הביטוח, מביאה לתוצאה של אחריות מופחתת של המבטח, ולא שלילת הכיסוי הביטוחי. רק במצבים בהם הפרת חובות המבוטח היא בכוונת מרמה או כאשר לא מתקיים תנאי הנכונות לבטח נוצרת הצדקה לשלילה מוחלטת של הכיסוי הביטוחי (וראו גם אברהם וכהן, השלכות הפרת חובות המבוטח של המבוטח, בעמ' 4, המצביעים על כך שהחוק מבחין בין "הפרת חובה עקב התרשלות המבוטח", המביאה להפעלת הסדר של אחריות מופחתת, ל"הפרת חובה שנעשתה עקב מרמת המבוטח", המובילה לשלילת זכאותו כליל). ויודגש, המדובר בתפיסה ייחודית לחוזה ביטוח, ולחובות המוטלות על המבוטח במסגרתם. ממילא לא ניתן להסיק ממנה על דיני החוזים הכלליים, או מדיני החוזים הכלליים אליה (וראו בהקשר זה גם את הוראת סעיף 38 לחוק, הקובע את כלל ייחוד תרופות המבטח במקרים של הפרת חובות המבוטח).

11. ועדיין, שאלת היחס שבין האפשרות לקבוע הגבלות וסייגים בחוזה הביטוח, לבין הסדר האחריות המופחתת מעוררת קשיים פרשניים מורכבים. אינני סבור כי ראוי

שנכריע בה באופן גורף במקרה שלפנינו. די לנו, אם נקרב בשלב זה את מבטנו לסוגיה שלפנינו, ונבחן האם תניה הקובעת מגבלה ביחס לגיל הנהג שרשאי להשתמש ברכב, היא מסוג ההגבלות שהפרתן מביאה להחלת הסדר האחריות המופחתת, או שהיא מסוג ההגבלות השוללות באופן מלא את הזכות לתשלום תגמולי הביטוח.

הגבלה על גיל הנהג והסדר האחריות המופחתת

12. האם הפרת הגבלה שנקבעה ביחס לגיל הנהג, ואשר פורטה כנדרש בסעיף 3 לחוק חוזה הביטוח (שאחרת אין המבטח רשאי להסתמך עליה), מביאה לשלילת הזכות לתגמולי הביטוח או להחלת הסדר האחריות המופחתת? חברתי, השופטת דפנה ברק-ארוז, סבורה כי התפיסה הצרכנית שביסוד חוק חוזה הביטוח מצדיקה את המסקנה שיש להחיל את הסדר האחריות המופחתת גם במקרה דנן. כן מציינת חברתי כי אין היא רואה הצדקה להבחין בין המקרה שנדון בעניין סלוצקי (הפרת תנאי בחוזה ביטוח דירה לפיו התכשיטים ישמרו בכספת) למקרה הנדון לפנינו (הפרת תנאי בחוזה לביטוח רכוש של רכב לפיו ברכב לא ינהג אדם שגילו מתחת ל-30). לעומתה, חבריי, המשנה לנשיאה (בדימוס) חנון מלצר והשופט יצחק עמית בדעה כי יש להבחין את עניינינו מעניין סלוצקי, אשר אין הם כופרים בנכונות ההכרעה שהתקבלה במסגרתו, ולשלול במקרה דנן את הזכות לתגמולי ביטוח. דעתי כדעת חברתי. את טעמי לכך פירטתי בהרחבה בחוות דעתי הקודמת, ועל כן אסתפק בדגשים והבהרות. אפתח בהתייחסות לעמדת חבריי, ואבהיר מדוע אין ההבחנות שהם מציגים משכנעות בעיניי. לאחר מכן אציג את לוז גישתי.

13. עמדתו של חברי, השופט יצחק עמית, נשענת בעיקרה על ההבחנה בין "סיכון מוסכם שהוחמר לסיכון שמלכתחילה לא נכלל בפוליסה" (פסקה 4 לחוות דעתו). לדידו, יש להחיל את הסדר האחריות המופחתת אך ורק ביחס למקרה של החמרה בסיכון, ואין להחילו ביחס למקרה בו התממש סיכון שאינו מכוסה בפוליסה. הבחנה זו, כפי שהבהרתי בפסקאות 38-43 לחוות דעתי הקודמת, מקובלת עליי. אכן, פוליסת ביטוח מיועדת להעניק למבוטח כיסוי ביטוחי אך ורק ביחס לאותם סיכונים המכוסים בפוליסה. על כן, אם ביטח אדם את דירתו מפני סיכוני אש, אין הוא זכאי לתגמולי ביטוח במקרה שביתו נהרס ברעידת אדמה (הדוגמה שבפסקה 3 לחוות דעת חברי). בדומה, אם רכש אדם ביטוח לנזק שעשוי להתממש בשנת 2020, והנזק התרחש בשנת 2021, הרי שלא עומדת לו זכות כלשהי לתגמולי ביטוח (הדוגמה שבפסקה 4 לחוות דעת חברי), ולכך ניתן להוסיף ולהרבות דוגמאות של ביטוח כנגד סיכון אחד, והתממשות של סיכון אחר.

14. ואולם יישומו של חברי ביחס להבחנה זו במקרה שלפנינו שגוי בעיניי. כפי שהבהרתי בחוות דעתי הקודמת, הסיכון אותו מכסה פוליסת הביטוח בה עסקינן איננו נהיגת הרכב על ידי אדם זה או אחר. הסיכון אותו מכסה הפוליסה הוא גרימת נזק לרכב בעקבות אירועים חיצוניים המתוארים בפוליסה (כגון תאונת דרכים, שריפה וכיו"ב). זהות הנהג בעת אירוע התאונה, ולעיתים אף השאלה אם יש נהג ברכב (כגון במקרה בו הרכב מתדרדר או ניזוק בזמן היותו בחניה), איננה מהווה כלל חלק מהגדרת מקרה הביטוח בענייננו, וכנגזרת מכך אינה מהווה חלק מהגדרת הסיכון המבוטח. ודוק, אינני כופר בכך שלהגבלה על גיל (או זהות) הנוהג ברכב יש חשיבות מבחינת חברת הביטוח. ואולם, חשיבות זו אינה נובעת מכך שהסיכון שעלול להתממש שונה, אלא מכך שההסתברות להתרחשותו של הסיכון משתנה. בלשון פשוטה – זהות הנהג (ובכלל זה גילו) עשויה להשליך על ההסתברות להתרחשות אירוע הביטוח, קרי להגדיל את הסיכוי להתרחשות תאונה; זהות הנהג (ובכלל זה גילו) אין להם כל השלכה על סוג מקרי הביטוח שעשויים להתרחש, דהיינו על הסיכונים שעשויים להתממש. בלשונו של חברי, לפנינו, אם כך, מקרה מובהק של "סיכון מוסכם שהוחמר", ולא של התממשות "סיכון שמלכתחילה לא נכלל בפוליסה".

15. עמדתו של חברי, המשנה לנשיאה (בדימוס) חנן מלצר, שונה ביסודה, ומבוססת על הבחנה אחרת. לגישתו אין מקום להחיל את הסדר האחריות המופחתת בענייננו מהטעם שהשאלה מי ינהג ברכב היא עניין המצוי בשליטת המבוטח, ולדידו, ראוי להפעיל את ההסדר בעניין החמרת הסיכון במהלך תקופת הביטוח (סעיפים 17-19 לחוק), ובכלל זה חובת הגילוי המוטלת על המבוטח במהלך תקופת הביטוח, רק כשמדובר בהחמרה בעקבות אירוע שאינו מצוי בשליטת המבוטח. עם כל הכבוד, גישה זו אינה עולה בקנה אחד עם ההסדר הקבוע בחוק חוזה הביטוח. כפי שהודגש בעת הצגת ההסדר בפסקאות 3-8 לעיל, הסדר האחריות המופחתת אינו חל רק במצבים בהם מדובר במידע או בפעולה שאינם מצויים בשליטת המבוטח. הוא חל גם, ואולי אף בעיקר, ביחס למידע או פעולה המצויים בשליטת המבוטח. כך, למשל, כאשר מבוטח נשאל בעת כריתת חוזה הביטוח האם הרכב משמש אותו לצורכי עבודה או לצרכים פרטיים, פשיטא כי עניין זה מצוי בשליטתו, ועדיין לא יכול להיות ספק בעיניי שאם התשובה שנתן שגויה, או הפכה להיות שגויה, יחול הסדר האחריות המופחתת. דברים דומים אמורים ביחס להצהרת המבוטח כי בביתו מותקנת מערכת אזעקה. ככל שתשובתו בעניין זה שגויה, או ככל שתהפוך לשגויה במהלך תקופת הביטוח, פשיטא בעיניי כי הסדר האחריות המופחתת יחול, למרות שהמדובר בעניין שבשליטת המבוטח. ודוק, לשליטת המבוטח במידע עשויה להיות השלכה על בחינת המניע של

המבוטח בבואנו לפרש את חריג כוונת המרמה. ואולם, כפי שהובהר בדברי ההסבר לחוק, מטרתו המוצהרת של ההסדר היא להביא "לכך ש'חטא' שחטא המבוטח – או המוטב – אינו משחרר את המבטח מחבותו כליל, אלא רק מפחית את תגמולי הביטוח", כאשר "רק מעשה מרמה של המבוטח או המוטב מפקיע כליל את זכותם לתגמולי ביטוח" (בעמ' 21).

16. אם נעיין בדבר, הרי שפרשנותו של חברי, המשנה לנשיאה (בדימוס) חנן מלצר, לסעיף 17 לחוק חוזה הביטוח לא רק שאינה מתבקשת כעניין לשוני ("נודע למבוטח שחל שינוי מהותי" משמעו, להבנתי, שהתברר למבוטח שתשובה שנתן ביחס ל"עניין מהותי" אינה נכונה, וזאת בין אם יכול היה למנוע את השינוי האמור ובין אם לאו; בין אם גרם את השינוי במעשה ובין אם במחדל), אלא שהיא מביאה לתוצאות בלתי רצויות לא רק מבחינת המבוטח אלא גם מבחינת המבטח. קבלת פרשנותו של חברי את סעיף 17 לחוק אינה משליכה רק על תחולת הסדר האחריות המופחתת, אלא גם, ואולי אף בעיקר, על היקף חובת הגילוי המוטלת על המבוטח במהלך תקופת הביטוח. אם חובת הדיווח על "שינוי מהותי" מוטלת על המבוטח רק כאשר השינוי שנודע לו עליו אינו בשליטתו, הרי שמשמעות הדבר היא שהמבוטח לא נדרש כלל לפי סעיף 17(א) לדווח על שינויים מהותיים שחלו ביחס לעניינים שהם בשליטתו. ואם כך הדבר, למבטח לא קמה, בהעדר הגבלה בחוזה הביטוח, כל תרופה שהיא במסגרת סעיף 18 לחוק בגין שינוי מסוג זה (לכך שבהעדר הסדר חוזי מתאים אין לחברת הביטוח סעד נגד מבוטח, אפילו נהג בצורה פסולה (באותו מקרה גרימת תאונה על ידי נהג שיכור), השוו רע"א 2843/18 הכשרה חברה לביטוח בע"מ נ' פוליקוב (15.10.2018)). משמעות הדברים היא שאם נלך לפי פרשנותו של חברי לסעיף 17(א) לחוק, כאשר חל שינוי בעניין מהותי לאחר כריתת החוזה, והדבר בשליטת המבוטח, הזכות לתגמולי הביטוח עומדת למבוטח במלואה. במצבים אלה, הגנתו של המבטח תתקיים איפוא רק אם השכיל לקבוע את העניין כהגבלה בפוליסת הביטוח, שכן על המבוטח לא חלה כל חובת דיווח ביחס לשינוי שכזה. טלו לדוגמה מקרה בו נשאל המבוטח האם הנכס משמש אותו לצורכי עבודתו. המבוטח עונה בשלילה, תשובה שהייתה נכונה בעת כריתת חוזה הביטוח. לימים, מתחיל המבוטח לעשות בנכס שימוש למטרות עבודה. לשיטתי, עליו למסור על כך הודעה למבטח לפי סעיף 17 לחוק, כאשר בידי האחרון הזכות לבטל את חוזה הביטוח, או אם יתממש מקרה הביטוח לפני שנתבטל החוזה – יחול בעניין זה הסדר האחריות המופחתת שבסעיפים 18 ו-19 לחוק. לעומת זאת, נראה כי לשיטת חברי, מאחר שמדובר במידע שהוא בשליטת המבוטח, אין כלל תחולה להסדר של החמרת סיכון – לא לעניין חובת מסירת המידע שבסעיף 17 לחוק ולא לעניין תחולת הסדר האחריות המופחתת שבסעיפים 18 ו-19 לחוק. תרופתה של חברת הביטוח, אם

כך, תלויה לדידו באופן דיכוטומי בשאלה אם נקבעה בפוליסה הגבלה לפיה הנכס לא יישמש למטרת עבודה: אם נקבעה הגבלה כזו – אין המבוטח זכאי כלל לתגמולי ביטוח, וזאת בין אם היה רשולן ובין אם פעל בכוונת מרמה; אם לא נקבעה הגבלה כזו – המבוטח אינו נדרש כלל ליידע את המבטח והוא זכאי לתגמולי ביטוח מלאים, אפילו היה מודע לחלוטין להפרה. לדידי, פרשנות כזו אינה עולה בקנה אחד עם ההסדרים שקבע המחוקק בחוק חוזה הביטוח.

17. חבריי מוסיפים ותומכים את עמדתם בנימוקי משנה שונים, אשר אף בהם מתקשה אני לראות בסיס לשלילת תחולת הסדר האחריות המופחתת במקרה של הפרת הגבלה על גיל הנהג בביטוחי רכוש לרכב. אתייחס בקצרה למרכזיות שבהן.

18. חבריי מציינים שהגבלה בעניין גיל הנהג הוספה לפי בחירת המבוטח, שיכול היה בנקל להימנע ממנה כנגד רכישת פוליסה שונה (וככל הנראה יקרה יותר). ואולם, כל ההגבלות בהן עסקינן, ובכלל זה ההגבלה שנדונה בעניין סלוצקי (שמירת התכשיטים בכספת), הן הגבלות שהמבוטח נטל על עצמו באופן וולונטרי כדי להוזיל את הפוליסה, ואם היה מעוניין בכך יכול היה להימנע מהן כנגד הגדלה מתאימה של דמי הביטוח. אם נתעמק בדבר, היות המגבלה נתונה לבחירת המבוטח במקרה הרגיל הוא תנאי בלעדיו אין להחלת הסדר האחריות המופחתת. זאת משום שאם המגבלה היא הכרחית מבחינת המבטח הסביר, במובן הזה שבלעדיה הוא לא היה מתקשר בחוזה הביטוח (ומכאן שאינה נתונה לבחירת המבוטח), הרי שלא מתקיים תנאי הנכונות לבטח, ועל כן המבטח משוחרר מכל אחריות במקרה של הפרת חובות המבוטח (ראו סעיפים (ג)2) ו-18(ג)2) לחוק, ופסקה 6(ב) לעיל). לפיכך, אם נאמץ מבחן זה, ונניח כי הסדר האחריות המופחתת חל רק ביחס להגבלות שהמבטח דרש כתנאי לעריכת חוזה הביטוח, ושלמבוטח לא הייתה אפשרות בחירה לגביהן, מעטים (אם בכלל) הם המצבים בהם ניתן יהיה להחיל את הסדר האחריות המופחתת.

19. טיעון קרוב, אותו מדגיש חברי, השופט יצחק עמית, הוא שהחלת הסדר האחריות המופחתת פוגעת בחופש ההתקשרות שבין הצדדים לחוזה הביטוח. אכן כך, ואולם פגיעה זו היא נגזרת של אופיו הצרכני של חוק חוזה הביטוח, שהוא חולייה בשרשרת חוקים צרכניים הקובעים דין מיוחד לחוזים מסוג מסוים, והיא מעוגנת בהוראה מפורשת של חוק חוזה הביטוח – סעיף 39 המורה כי על הוראת סעיף 21 לחוק אין להתנות, ועל הוראות סעיפים 6-8 ו-17-19 אין להתנות אלא לטובת המבוטח או המוטב. מטעם זה גם אינני מוצא כוח שכנוע רב בהשוואה שעורך חברי בין המקרה שלפנינו להתקשרות בשני חוזי מכר ביחס למוצרים שונים. ככל שחלים על ההתקשרות

דיני החוזים הכלליים – חופש הבחירה של המתקשרים יכובד (כמעט) במלואו. ככל שחלים עליה דיני הגנת הצרכן – חופש הבחירה יוגבל ככל שהדבר נדרש לפי קביעת המחוקק לשם הגנת הצרכן (וראו גם עמדת אברהם וכהן, השלכות הפרת חובותיו של המבוטח, בעמ' 21-23). ביחס לדוגמה הקונקרטית שמביא חברי בפסקה 1 לחוות דעתו, אסתפק בהערה כי הרצון להגן על הצרכן עשוי לכפות במקרים קרובים (אכיפת חקיקת הפיקוח על מחירי מוצרי יסוד) את אותו הסדר הנראה לחברי בלתי מתקבל על הדעת – דהיינו כי מחירה של כמות נתונה של מוצר יהיה אחיד ללא תלות בגודל האריזה, כך שגם צרכן ששלח ידו לאריזה הקטנה יוכל לדרוש לשלם באופן יחסי את אותו סכום ששילם מי שרכש את המוצר באריזה הגדולה (ראו סעיף 25(ב) לחוק פיקוח על מחירי מצרכים ושירותים, התשנ"ו-1996 וכן ת"צ (מרכז) 39848-03-14 זקבך נ' מלח הארץ אילת בע"מ (פסק דין במסגרתו אושר הסדר פשרה ניתן ביום 10.3.2020 על ידי השופטת מיכל נד"ב)).

20. עניין אחר עליו מצביעים חבריי, בהתבסס על עמדת היועץ המשפטי לממשלה, הוא שלהפעלת הסדר האחריות המופחתת ביחס לביטוחי רכוש של רכב עשויות להיות השפעות בלתי רצויות על השוק: הפרמיות למבוטחים עלולות להתייקר; המגמה הרצויה של יצירת תמחור דיפרנציאלי עלולה להיפגע, וכיו"ב. בחוות דעתי הקודמת ניסיתי להבהיר מדוע אינני משוכנע כי חששות אלה מוצדקים, והמתעניין בניתוח הכלכלי יעיין שם (פסקאות 44-60 לחוות דעתי הקודמת). עוד אזכיר כי נקודת המוצא הכלכלית היא שחקיקה צרכנית כרוכה בעלויות שיגולגלו על הצרכן, אך בעובדה זו, כשלעצמה, אין כדי להצדיק שלילה גורפת של חקיקה צרכנית בראי הניתוח הכלכלי של המשפט, אלא יש לבחון, מבחינת שיקולי המדיניות, את עלויותיה לעומת תועלתה (ראו, למשל, בהקשר של חובות גילוי בחקיקה הצרכנית, שמואל בכר ואורן בר-גיל, "הגנת הצרכן" הגישה הכלכלית למשפט 223, 248-249 (אוריאל פרוקצ'יה עורך, (2012)). ואולם, גם אם נניח לצורך הדיון כי ההערכות בדבר תוצאות שוק בלתי רצויות הן נכונות, וכי כעניין של מדיניות יש הצדקה שלא להחיל את הסדר האחריות המופחתת על שוק ביטוחי הרכוש לרכב דווקא (וזאת בשונה משוק ביטוחי הרכוש בכלל, ושוק ביטוחי תחולת דירות בפרט), אני מתקשה לראות כיצד עניין זה יכול להשפיע על הניתוח המשפטי במקרה דנן. הסדר האחריות המופחתת הוא הסדר כללי שאימץ המחוקק בחוק חוזה הביטוח, והוא חל ביחס לכלל חוזי הביטוח, וביטוחי רכוש מכל סוג בכלל זה. ככל שלהסדר כזה או אחר שבחוק חוזה הביטוח תוצאות בלתי רצויות לדעת הרגולטור המופקד על תחום הביטוח ביחס לנגזרת מסוימת של שוק הביטוח, הרשות נתונה בידיו לפעול תיקון החוק, תוך החרגתו של אותו תחום מתחולת ההסדר. כך נעשה, לגבי ההסדר שבסעיפים 17-19 לחוק חוזה הביטוח, ביחס לביטוחים

מסוימים (ביטוחי חיים, תאונה, מחלה ונכות) (להלן: ביטוחי חיים ובריאות), וזאת מכוח סעיפים 49, ו-54 (א) לחוק חוזה הביטוח), ולגבי ההסדר שבסעיף 7 לחוק, ביחס לאותם סוגי ביטוחים (ראו סעיפים 43 ו-54 (א) לחוק). לא נעשה כן ביחס לביטוחי רכוש מכל סוג שהוא, ובוודאי שלא ביחס לביטוחי רכוש של רכב. המסקנה המתבקשת היא שגם אם רצוי להחריג ביטוחי רכוש של רכב מהסדר האחריות המופחתת (וכאמור, אינני משוכנע כלל בכך), אין הדבר צריך להיעשות בהחלטה שיפוטית, אלא בידי המחוקק.

הערה: אי החלת סעיפים 17-19 לחוק חוזה הביטוח ביחס לביטוחי חיים ובריאות נועדה להגן דווקא על המבוטחים המתקשרים בחוזים ארוכי טווח מסוג זה, ולאפשר להם ליהנות ממלוא הכיסוי הביטוחי גם אם חלה החמרה במצבם הרפואי לאחר כריתת חוזה הביטוח (ראו, אורי ידין חוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981 117-119 ו-128 (בסדרה פירוש לחוקי החוזים, גד טדסקי עורך, 1984); שחר ולר חוק חוזה הביטוח, תשמ"א-1981 כרך ב 87-88 (בסדרה פירוש לחוקי החוזים, גד טדסקי עורך, 2007); אליאס, דיני ביטוח, בעמ' 886-887. כן השוו להוראת סעיף 45 להצעת חוק חוזה הביטוח, שקבעה ביחס לחוזי ביטוח חיים ובריאות חובת גילוי מידע במהלך תקופת הביטוח המצומצמת לעניינים שצוינו במפורש בפוליסה, והגבילה את הסנקציה בגין אי דיווח שלא במרמה, לשינויים שחלו בשלוש השנים האחרונות. כאמור, בעת חקיקת החוק נמצא לנכון לבטל גם הסדר דיווח מוגבל זה).

21. בדברים עד כה דחיתי את עמדת חבריי, המבקשים להבחין בין המקרה שלפנינו לבין הלכת סלוצקי, ואולם טרם הסברתי מדוע ראוי להפעיל את הסדר האחריות המופחתת במקרה דנן. חלק מרכזי בהנמקתי לעניין זה דומה לזה של חברתי, השופטת דפנה ברק-ארז. גם לדידי החלטה זו נובעת במידה רבה מהרצון להגן על הצרכן (קרי, המבוטח), ולמנוע ממנו את הסנקציה החריפה של אובדן הכיסוי הביטוחי בכללותו, ומהעדר כל הבחנה רלוונטית, לפי תפיסתי, מההלכה שנקבעה בעניין סלוצקי. ואולם, בנוסף, הדבר מוצדק לשיטתי גם ממאפיין ייחודי של חוזה הביטוח, והוא הדרישה כי כנגד תשלום דמי הביטוח יזכה המבוטח לכיסוי ביטוחי הולם ביחס לסיכון המכוסה בחוזה הביטוח. אבהיר נקודה זו.

22. כאשר המבוטח מפר את החובות המוטלות עליו מכוח חוזה הביטוח, בין אם לעניין גילוי ובין אם לעניין הפעולות אותן עליו לנקוט בכדי לגדור את סיכון המבטח, עלול הדבר להביא להיווצרות חוסר הלימה בין הפרמיה ששילם המבוטח (דמי הביטוח) לבין הסיכון למבטח (הכיסוי הביטוחי). במצב דברים זה עלינו לאזן בין שני אינטרסים: האחד, אינטרס המבטח שלא לשאת בכיסוי ביטוחי שעלותו עולה על זו לה

התחייב (עלות עודפת למבטח); השני, אינטרס המבוטח כי תינתן לו תמורה נאותה בעבור דמי הביטוח ששילם, דהיינו שכנגד תשלום דמי הביטוח יינתן לו כיסוי ביטוחי הולם (תמורה הולמת למבטח). כך, למשל, בעניין סלוצקי היה מקום לאזן בין האינטרס של חברת הביטוח שלא לשאת בעלות הנוספת של מתן כיסוי ביטוחי לתכשיטים המצויים מחוץ לכספת, לבין האינטרס של המבוטח לקבל כיסוי ביטוחי הולם לרכוש המבוטח (התכשיטים) שבעבורו נשא בדמי ביטוח. האיזון הראוי בין השיקולים הללו, בהתאם להסדר האחריות המופחתת, איזון שאומץ על ידי המחוקק הישראלי, הוא הפחתה יחסית בגובה תגמולי הביטוח, כשיעור היחס שבין הפרמיה ששולמה בגין הסיכון המקורי לבין הפרמיה שנדרש היה לשלם בגין הסיכון שהוחמר. בדרך זו, מחד גיסא, סיכון המבטח מכוסה מבחינה אקטוארית על ידי התשלום שקיבל, ומאידך גיסא, ניתנת למבוטח על ידי המבטח תמורה הולמת בגין דמי הביטוח.

23. ויובהר, התאמה זו נדרשת כאשר ההפרה שביצע המבוטח מביאה לא רק להחמרת הסיכון, אלא גם בו בזמן לשלילה, זמנית או קבועה, של האפשרות שהמבטח יישא בחבות בגין הכיסוי הביטוחי המקורי. כך, למשל, בעניין סלוצקי משנמנע המבוטח, באופן זמני או קבוע, מלהפקיד את התכשיטים בכספת, לא הייתה עוד אפשרות כי המבטח יחוב בגין גניבת התכשיטים מהכספת, ועל כן משמעות הפרת התנאי הייתה שלילת כל אפשרות שהמבטח יישא בחבות על פי הכיסוי הביטוחי המקורי (דרישה זו מכונה אצל אברהם וכהן, השלכות הפרת חובותיו של המבוטח, בעמ' 24-28, הנחת "תחליפיות סיכונים מושלמת"). ואכן, באותם מצבים בהם גם לאחר הפרת ההגבלה חברת הביטוח מוסיפה לשאת בכיסוי הביטוחי המקורי שנקבע בפוליסת הביטוח, וחשופה מבחינה אקטוארית לאותם סיכונים שתומחרו בדמי הביטוח, אין הצדקה לביצוע ההתאמה, ונראה כי יש לראות בסיכון שהתממש סיכון שונה מזה שבוטח, באופן השולל את זכאות המבוטח לתגמולים מופחתים. ודוק, שלילה זו אינה נובעת מכך שהמבוטח הפר את חובותיו, אלא בשל כך שחווה הביטוח אינו חל כלל על הסיכון החדש, והבלתי תלוי, שהתגבש (זהו, למשל, המצב אם הביטוח התייחס לשנת 2020, ואירוע הביטוח ארע בשנת 2021. ייתכן שכך גם אם הכיסוי הביטוחי הוגבל לימי אמצע השבוע, ואירוע הביטוח התרחש בסוף השבוע).

24. במקרה בו עסקינן, העובדה שהרכב היה נהוג בידי אדם שגילו נמוך מ-30 שללה את האפשרות שבתקופה הרלוונטית (משך הזמן שהרכב היה בשליטת אותו נהג) תישא חברת הביטוח בכיסוי הביטוחי לפי תנאי הפוליסה המקוריים. תוצאה זו לבדה אינה ראויה, מאחר שנהיגת הרכב בידי אדם שגילו נמוך מ-30 מחמירה אומנם את הסיכון לאירוע הביטוח, ואולם גם אם ברכב היה נהוג אדם שגילו מעל 30 היה סיכון

מסוים למקרה הביטוח, וסיכון זה אינו מתקיים עוד במהלך הנסיעה בה מדובר. מכאן, שהנזק שנגרם לחברת הביטוח (היווצרות אי התאמה בין הכיסוי הביטוחי לדמי הביטוח) הוא חלקי בלבד, והוא מתבטל באמצעות הסדר האחריות המופחתת. משכך, גם בקבוצת מצבים זו, כמו בקבוצת המצבים שנדונה בעניין סלוצקי, הפתרון הנכון, לא רק מבחינה צרכנית אלא גם מבחינה כלכלית, הוא לקבוע סנקציה חלקית של אחריות מופחתת, ולא סנקציה גורפת, של שלילת כל אחריות לנזק.

25. כנגד אופן היישום של הטענה האמורה, אך לא נגד הטענה גופה, נטען אצל אברהם וכהן, השלכות הפרת חובותיו של המבוטח, בעמ' 24-28, כי התחליפיות בין נהיגה על ידי אדם שגילו מעל 30 לנהיגה על ידי אדם שגילו נמוך מ-30 אינה מושלמת, וזאת מאחר שהדבר עלול להשפיע על היקף השימוש ברכב (הנסועה), ודרך מרכיב זה על עלות הכיסוי הביטוחי מבחינת חברת הביטוח. תשובתי לכך היא בשניים: ראשית, פוליסת הביטוח בה עסקינן, כרוב פוליסות ביטוח הרכוש בישראל (הגם שלא כולן), אינה מתייחסת כלל לנושא הנסועה (השימוש), ומכאן ששיקול זה אינו מהווה חלק מתמחור הפוליסה הרלוונטית על ידי חברת הביטוח; שנית, כשלעצמי לא ברור מדוע התחליפיות צריכה להיות מושלמת, ולדידי די שידובר ב"תחליפיות סיכונים מהותית". במועד נתון, יש לרכב רק נהג אחד, וממילא העובדה שנהג ברכב אדם שגילו נמוך מ-30, שוללת את האפשרות שבאותו זמן ינהג בו אדם העונה למגבלת הגיל. די בכך, לדידי, על מנת ליצור "תחליפיות סיכונים מהותית", ולהצדיק את המסקנה כי בצד ההגנה על האינטרס של חברת הביטוח שלא לשאת בעלות עודפת, יש להגן גם על האינטרס של המבוטח בכך שיזכה לתמורה הולמת כנגד דמי הביטוח.

26. ויודגש, הצורך לאזן בין האינטרסים הללו (אינטרס המבטח שלא יישא בעלות עודפת עקב הפרת החוזה על ידי המבוטח, ואינטרס המבוטח שתינתן תמורה הולמת בגין הפרמיה ששילם גם בהינתן ההפרה) הוא ייחודי לחוזה ביטוח. הטעם לכך הוא שמדובר בחוזים לכיסוי סיכונים עתידיים, ומרגע שהתרחש אירוע הביטוח, לא ניתן עוד להחזיר את הגלגל אחורנית. על כן ראה המחוקק ליצור את האיזון במסגרת תנאי חוזה הביטוח עצמו, באמצעות כפיית הסדר האחריות המופחתת. מטעם זה הניסיון של חברי, השופט יצחק עמית, להשוות בין המוצר הביטוחי לבין מוצרי המדף שבסופרמרקט אינו במקומו.

27. סיכומו של דבר, את עמדתי בשאלה המרכזית הניצבת לפתחנו ניתן לסכם בצורה הבאה: על המבוטח מוטלות מכוח חוק חוזה הביטוח ופוליסת הביטוח חובות שונות שתכליתן לאפשר למבטח להעריך את ההסתברות להתרחשות אירוע הביטוח

ואת גובה דמי הביטוח שישולמו. כאשר המבוטח מפר חובות אלה, זכאי המבטח לסעדים, ואולם אם התרחש אירוע הביטוח כשהפוליסה עודה בתוקף, והמבוטח לא הפר את חובותיו מתוך כוונת מרמה, סעדי המבטח בגין הפרת חובות המבוטח מוגבלים לנזקו של המבטח מהפרת חובת המבוטח, ואינם כוללים את האפשרות להשתחרר כליל מחוזה הביטוח (בכפוף לתנאי הנכונות לבטח). ביטוייה הקונקרטי של הגבלה זו בחוק חוזה הביטוח הוא הסדר האחריות המופחתת – הסדר צרכני המאזן בצורה הוגנת בין האינטרס של המבטח שלא לשאת בעלות עודפת בגין הפרת חובה על ידי המבוטח, לבין האינטרס של המבוטח שלא להיותר ללא כיסוי ביטוחי כלשהו למרות שנשא בתשלום דמי הביטוח. החובה בה עסקינן, הגבלת גיל הנוהג ברכב, כמו גם החובה במקרה שנדון בעניין סלוצקי, דרישה כי תכשיטים יופקדו בכספת, הן מסוג החובות האמורות, ועל כן יש להחיל גם לגבי המקרה דנן את הסדר האחריות המופחתת שקבע המחוקק. בכך מושגת תוצאה שהיא עקבית לזו שנקבעה בהלכת סלוצקי, עולה בקנה אחד עם הוראות חוק חוזה הביטוח ותכליותיו הצרכניות, והוגנת ביחסי המבטח והמבוטח.

חריג כוונת המרמה

28. השאלה האחרונה אליה אבקש להתייחס היא כיצד ראוי לפרש את חריג כוונת המרמה. בעניין זה ראוי לדעתי לנקוט בפרשנות מצמצמת, המגבילה את האפשרות להעלות טענה זו "לאותם מקרים בהם לא רק שהמבוטח ידע על החמרת הסיכון, אלא פעל מתוך מניע פסול, המתבטא ברצון להטעות את המבטח על מנת לקבל ממנו דבר שלא ניתן היה לקבל ממנו בלעדי ההסתרה" (פסקה 71 לחוות דעתי הקודמת). נימוקיי בעניין זה פורטו בפסקאות 65-72 לחוות דעתי הקודמת, והם משקפים, בתמצית, את תפיסתי כי כלל האחריות המופחתת מעניק למבטח תרופה ראויה והוגנת במקרה הרגיל של הפרת חובות המבוטח, ועל כן אין, ככלל, מקום להטיל על המבוטח סנקציה חריפה ממנו. רק כאשר הפגם המוסרי שנפל בהתנהגותו של המבוטח חמור מבחינה ערכית, דהיינו כאשר ניתן ליחס למבוטח "התנהגות של דמאות", מוצדק להענישו מעבר לנזקו של המבטח מהפרת החובה, ולשלול ממנו כליל את זכותו לכיסוי ביטוחי. מעבר להצדקה מהותית זו אזכיר עוד שני טעמים תומכים: ראשית, הקושי היישומי הכרוך באימוץ מבחן מרוכך יותר למונח "כוונת מרמה", באשר הדבר עלול לעודד חברות ביטוח להתדיין בעניין זה. ודוק, דווקא פרשנות מרוככת של "כוונת המרמה", כגישת חברתי, היא זו שתוביל לריבוי התדיינויות בשל השארת תחום פעולות רחב יותר הנתון לפרשנות במקרה קונקרטי; שנית, המונח "מרמה" נזכר בחקיקה בהקשרים מגוונים, ובכולם הוא טעון משמעות שלילית מובהקת, המתייחסת למקרי קצה, הגובלים

בפלילים (ראו והשוו: ע"א 7516/02 פישר נ' יוכמן, פ"ד ס(1) 69, 87 (2006); ע"א 1206/16 חברת יהלומי סמואל - רוזנבאום (1992) בע"מ נ' מדינת ישראל - משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, פסקה 27 לחוות דעתו של השופט דוד מינץ (9.10.2018). לעניין הנטל המוגבר המוטל על הטוען טענת מרמה, ראו למשל: ע"א 292/64 כהן נ' אשד, פ"ד יט 414, 416 (1965); ע"א 475/81 זיקרי נ' "כלל" חברה לביטוח בע"מ, פ"ד מ(1) 659, 589 (1986); ע"א 681/88 עזבון סלים נ' מדינת ישראל, פ"ד מד(2) 653, 659 (1990)). אינני רואה הצדקה לייחס למחוקק כוונה להעניק למונח זה משמעות מרוככת דווקא בחוק צרכני, כדוגמת חוק חוזה הביטוח. ואכן, ביחס לסעיף 7 לחוק, אשר פרשנותו דומה לזו של סעיף 19 לחוק (ראו דברי ההסבר, בעמ' 26), בית משפט זה קבע זה מכבר כי "הצורך בהוכחת 'כוונת מרמה' מציב בפני המבטח דרישה חמורה אף יותר מזאת שניתן ללמוד מן המילה 'הסתרה'. כך או כך, יש לדאוג בסעיף זה ביטוי לכוונתו הברורה של המחוקק, 'להצר, בתנאים האמורים בסעיפים 6-8 את האפשרויות של המבטח להשתחרר מחובתו לשלם את תגמולי הביטוח על יסוד טענת אי-גילוי מצד המבוטח" (ההפניות הושמטו; ע"א 1809/95 הלמן ז"ל נ' לה נסיונאל חברה לביטוח בע"מ, פ"ד נ(3) 77, 87 (1996)). לא מצאתי כי יש לסטות מקביעות אלה.

סוף דבר

29. לאור כל האמור, אם תישמע דעתי נותיר על כנה את התוצאה לפיה הדיון יוחזר לבית המשפט השלום, על מנת שיבחן אם התקיימה בענייננו "כוונת מרמה", ואולם נגביל את בחינתו לפרשנות המצומצמת של מונח זה, כמפורט בפסקה 28 לעיל.

ש פ ט

השופט נ' הנדל:

1. מסכים אני לפסק דינו של חברי, המשנה לנשיאה (בדימ') ח' מלצר, אשר קבע – בדומה לקביעתו של חברי השופט י' עמית בפסק הדין מושא הליך זה – כי מקרה שבו מבוטח בפוליסה עם הגבלת גיל מאפשר לנהג צעיר יותר לנהוג ברכב, אינו מקרה שבו "נודע למבוטח שחל שינוי מהותי" שיש בו כדי להחמיר את סיכון המבטח. לכן הוא

אינו זכאי במקרה כזה לתגמולי ביטוח, אף לא מופחתים. זאת בכפוף לאפשרות – במקרים חריגים שבהם "נראה ל[בית המשפט] צודק לעשות כן בנסיבות העניין" (כלשון סעיף 29 לחוק חוזה הביטוח, התשמ"א-1981) – לפסוק לטובת המבוטח תגמולי ביטוח גם במקרים מעין אלה, תוך התחשבות במידת אשמו של המבוטח בנסיבות העניין.

2. לשיטתי, הדגש אינו מצוי דווקא בחופש החוזים, ובכך שנוסח הפוליסה קבע כי במקרה כאמור לא ישולמו תגמולי ביטוח. המחוקק קבע כי בשדה הביטוח ההסכמה החוזית כפופה לתניות קוגנטיות שונות, ובין היתר ההסדר של החמרת סיכון שמחייב את חברת הביטוח. העיקר לטעמי מצוי, אם כן, בשאלה הפרשנית: האם הגביל המחוקק את חופש החוזים של הצדדים לחוזה הביטוח גם בנסיבות של חריגה מגיל הפוליסה, וקבע כי במקרה כזה עדיין יהיה זכאי המבוטח לתגמולי ביטוח? אם היה המחוקק קובע כך, יתכן שלא הייתי רואה פגם בעמדה זו, שיש לה גם יתרונות. ברם, לשון החוק – וכוונת המחוקק העולה ממנה – אינה מתיישבת, לדעתי, עם העמדה שרואה בהיתר לנהג צעיר ממגבלת הגיל לנהוג ברכב בגדר "שינוי מהותי" ש"נודע למבוטח" על התרחשותו. כך קובעים סעיפים 17-18 לחוק חוזה הביטוח (ההדגשות הוספו):

17. (א) נודע למבוטח שחל שינוי מהותי, עליו להודיע על כך מיד למבטח בכתב.

(ב) לענין סימן זה, "שינוי מהותי" – כל אחד מאלה:

- (1) שינוי בענין מהותי ששאלה עליו הוצגה למבוטח לפני כריתת החוזה ושחל אחרי שניתנה תשובה לאותה שאלה;
- (2) שינוי שחל אחרי מסירת הפוליסה למבוטח, בנושא שצויין בה במפורש כענין מהותי;
- (3) דבר המגלה שתשובה לשאלה בענין מהותי היתה לא נכונה ויש בכך כדי להחמיר את סיכון המבטח החמרה של ממש.

18. (א) תוך שלושים ימים מהיום שנמסרה למבטח הודעה על שינוי מהותי או מהיום שנודע לו עליו בדרך אחרת, לפי המוקדם יותר, וכל עוד לא קרה מקרה הביטוח, רשאי המבטח לבטל את החוזה בהודעה בכתב למבוטח [...]

החוק עוסק בשינוי ש"חל", שלמבוטח "נודע" עליו. במסגרת הסעיף האמור, קשה לתאר במילים כאלה החלטה או הסכמה של מבוטח לתת לאדם שגילו נמוך יותר מהגיל הנקוב בפוליסה לנהוג ברכב. במצב כזה המבוטח בוחר לעשות מעשה שלפי הפוליסה שולל את תחולתה. לא "נודע" לו על המעשה, והשינוי לא "חל" אלא מתבצע בידי המבוטח. כך גם ביחס להגדרת "שינוי מהותי", שכוללת שלוש חלופות. הראשונה – עניין ששאלה עליו הוצגה למבוטח. אולם באופן רגיל הפוליסה אינה כוללת שאלה בדבר גיל הנהג המכוסה בפוליסה לשם הערכת מידת הסיכון, אלא ניתנת בחירה בין

פוליסה שכוללת נהגים מגיל מסוים בלבד לפוליסה שמקיפה גם נהגים צעירים יותר. חלופה שנייה גם היא מציינת ששינוי מהותי הוא שינוי ש"חל" – ולא שנבחר. מלשון החלופה השלישית עולה שמדובר ב"גילוי" שחושף, למעשה, טעות לגבי נתון מהותי בעת כריתת החוזה. האם בחירה לתת לאדם צעיר יותר לנהוג עולה לכדי "גילוי" של נתון שלא היה נכון בעבר, דהיינו כי המבוטח טעה לחשוב שלא ייתן לנהג צעיר יותר לנהוג ברכב? בדיני החוזים יש גישות שונות כלפי השאלה מהי טעות, אך אף לא אחת מהן מחשיבה מצב כזה כ"טעות", מבחינה לשונית או מהותית.

גם התוצאות של "החמרת הסיכון" אינן הולמות מצב שבו אדם רוצה לאפשר לנהגים צעירים יותר לנהוג ברכב. לפי סעיף 17, אם נודע למבוטח על שינוי מהותי, עליו להודיע על כך למבטח באופן מיידי לאחר שנודע לו על השינוי. ברם, ככל שמדובר בהחלטה של המבוטח, האם לא מתאים היה יותר לקבוע שעליו להודיע על כך לחברת הביטוח מיד עם החלטתו, ועוד לפני שיאפשר לנהג הצעיר לנהוג ברכב? זאת כדי לאפשר לחברת הביטוח לשקול האם היא מסכימה, האם לדרוש תשלום גבוה יותר עבור הפוליסה וכדומה. מנוסח הסעיף נלמד כי מדובר במצבים שלא ניתן היה לדעת עליהם מראש – בשונה מהחלטה לתת לנהג צעיר יותר לנהוג. בנוסף לכך, סעיף 18 קובע שלחברת הביטוח יש שלושים ימים להחליט האם לבטל את החוזה. גם קביעה כזו אינה מתאימה למעבר בין שני מסלולי ביטוח – ממסלול שכולל מגבלת גיל למסלול שמאפשר לנהגים צעירים יותר לנהוג ברכב. במקרה האחרון, ניתן היה לצפות שבמקום להשאיר לחברת הביטוח את האפשרות לבטל את הפוליסה בתוך שלושים יום, פשוט יידרש מהמבוטח להוסיף תשלום ולעבור למסלול אחר. ה"כדור" נמצא במגרש של המבוטח. לעומת זאת, מנוסח הסעיף ניתן ללמוד שהוא עוסק בשינוי ש"נכפה" על המבוטח ושאינו הוא שולט בתחולתו או בוחר בו, באופן ש"מעביר את הכדור" ואת הבחירה למגרשה של חברת הביטוח.

3. הניתוח התכליתי גם הוא אינו מוביל למסקנה שונה. מהסדרי סעיפים 17-18 לחוק חוזה הביטוח עולה כי מטרתם לקבוע את התוצאות החוזיות במצבים של שינוי נסיבות לאחר כריתת החוזה, או של טעות ביחס לנתון מהותי בעת כריתת החוזה, ולא להותיר אותם למסגרת הכללית של דיני החוזים. זו עשויה להוביל לתוצאות שונות ומגוונות בנסיבות כאלה ואחרות, כגון ביטול החוזה, הטלת הסיכון במלואו על אחד הצדדים בלבד, או אף קביעה שהחוזה "סוכל" במקרים מסוימים. חוק חוזה הביטוח בא, בסעיפים אלה, ליצור תוצאה מאוזנת, הוגנת ומתאימה יותר למצב שבו הוחמר סיכון שהוצא ביחס אליו פוליסת ביטוח, תוך יצירת ודאות משפטית רבה יותר. שונה המצב כאשר אחד הצדדים בוחר מרצונו להפר את אחד מתנאי החוזה. כאן לא מדובר

בטעות מהותית או בשינוי נסיבות שמצריך הסדר חוזי מיוחד ו"עדין", ולא מדובר בסיטואציה שבה דיני החוזים עשויים להוביל לתוצאות שונות ומגוונות ביחס לאחריות הצדדים. מדובר בהפרה של החוזה. אם חפץ המבוטח לסטות מן החוזה, ביכולתו לבטלו או לבקש לשנותו. הא ותו לא. המבט על שינוי העדפותיו של המבוטח כ"שינוי נסיבות" או "טעות" אינו הולם אפוא גם את הפרשנות התכליתית של החוק.

אכן, התוצאה של שלילת תגמולי הביטוח יכולה להיות קשה מבחינת המבוטח, שהפר אמנם את החוזה אך עדיין ניצב בפני הפסד כספי גדול. ואמנם, נראה שמסקנת חבריי, השופטים ד' ברק-ארז וע' גרוסקופף – על אף השוני בעמדותיהם – יסודה בהכרה בקושי זה. אך לטעמי לא בכך עוסקים סעיפי החמרת הסיכון, שעניינם שינוי נסיבות "אובייקטיבי" או טעות. אם כבר, מצבו הקשה של מבוטח שהפר את החוזה זורק אור על סעיף 21 לחוק חוזה הביטוח, שעוסק במי שנדרש על פי החוזה לבצע פעולה מסוימת או לנקוט אמצעי מסוים לשם הפחתת הסיכון ולא עשה כן. החוק קובע כי במקרה כזה, וככל שאין כוונת מרמה מצד המבוטח, הוא עדיין זכאי לתגמולי ביטוח מופחתים (למעט חריג נוסף שאינו מענייננו כעת). כך, למרות שהפר את חוזה הביטוח. ברם, חבריי אינם מבקשים להסתמך על סעיף זה, ובצדק, שכן הוא אינו חל לפי לשונו ("נקיטת אמצעי") על מקרנו. בנסיבות אלה היה אולי מקום לבחון האם יש לומר כי נוכח הדמיון בין מקרנו למצב של אי-הקלת סיכון בניגוד לחוזה – מדובר בלקונה ולא בהסדר שלילי, באופן שאולי מאפשר לפסוק תגמולי ביטוח מופחתים גם במקרים המדוברים מכוח היקש לסעיף 21 לחוק (השוו למשל לפסקה 8 לחוות דעתו של חברי, השופט גרוסקופף). ברם, מן המכלול עולה כי לא מדובר בסוגיה שהמחוקק לא נתן עליה את דעתו, אלא במצב נפוץ ושגרתי שהמחוקק לא סבר כי הוא מצדיק לזכות את המבוטח שהפר את החוזה בתגמולי ביטוח – וגם עמדה זו הגיונה בצידה.

4. ברמת הפשטה גבוהה יותר, חבריי כולם פרשו בפסק הדין מושא ההליך – מזה, מזה ומזה – ניתוח בן עשרות עמודים שהוקדש לשיקולי מדיניות שונים. כל העמדות מעניינות ובעלות אחיזה במציאות ובדין. יש להודות כי מבחן המדיניות סבוך ומעורר שיקולים רבים בכיוונים מנוגדים. דווקא נוכח זאת, ברצוני לשוב ולמקד את השאלה שבמחלוקת: כיצד יש לפרש את דברי המחוקק ביחס למצב שבו "נודע למבוטח שחל שינוי מהותי". איני סבור כי המפתח להכרעה בשאלה זו מצוי בדיון המדיניות הרחב. משקל רב יותר יש לתת ללשון החוק ולתכליתו – שאינה קשורה בהכרח לכלל שיקולי המדיניות שהועלו, וכפי שהועלו. אכן, לעיתים בית המשפט נדרש למבט רחב ביותר של מדיניות, למשל במסגרת דיון בשאלה האם גורם מסוים "התירש", האם קיימת "חובת זהירות" במסגרת עוולת הרשלנות בדיני הנזיקין, או האם חוזה מסוים מנוגד

לתקנת הציבור. בכגון דא לא מדובר בשאלה פרשנית, אלא בשאלה שבה הותיר המחוקק עצמו את הדיון בשיקולי המדיניות לבית המשפט. שונה המצב אצלנו, בו תפקיד שיקולי המדיניות הרחבים מצומצם יותר, ואילו משקל הלשון והתכלית הספציפית של הסעיף הוא בגדר עיקר. הכרעתי אינה מבוססת אפוא בהכרח על תפיסה כזו או אחרת של מדיניות רצויה. יתכן שיש מקום לכך שהמחוקק יידרש בעקבות פסק דין זה לשאלת הדין הראוי. זהו הגורם המתאים, מבחינה עיונית ומבחינה מעשית, להכריע בשאלות הרחבות שהועלו.

ש ו פ ט

ברוב דעות של המשנה לנשיאה (בדימ') ח' מלצר והשופטים: נ' הנדל ו-י' עמית, כנגד דעתם החולקת של השופטים: ד' ברק-ארז ו-ע' גרוסקופף, הוחלט כאמור בפסק דינו של המשנה לנשיאה (בדימ') ח' מלצר.

ניתן היום, כ"ז בתמוז התשפ"א (07.07.2021).

ש ו פ ט

ש ו פ ט

המשנה לנשיאה (בדימ')

ש ו פ ט

ש ו פ ט